

การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล
AN ANALYTICAL STUDY OF RĀHULA'S BUDDHIST TEACHING

พระครูสิทธิปัญญาภรณ์ (สุธีร์ วิสุทฺโธ/ตันโท)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัตินิติ
รายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๗

การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล

พระครูสิทธิปัญญาภรณ์ (สุธีร์ วิสุทโธ/ตันโท)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัตินี้

รายวิชา สัมมนาพระไตรปิฎก

ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๗

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical Study of Rāhula's Buddhist Teaching

Prakrusiripanyapon (Sutheer Wisuttho/Tanho)

A Thematic Paper Submitted in Partial Fulfillment of Qualifying
Examination Related to the Subject in Seminar on the Tipitaka Submitted in

Degree of Doctor of Philosophy

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E 2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นิตยสารนิพนธ์เรื่อง
“การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล” เป็นส่วนหนึ่งของการสอบวัดคุณสมบัติรายวิชา
สัมมนาพระไตรปิฎก ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาหรรษา ธรรมหาโส, รศ.ดร.)

(พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ดร.)

(ผศ.ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูสิริปัญญาภรณ์/สุธีร์ ใสุทธิไธ/ตันโห)

ชื่อสารนิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล

ผู้วิจัย : พระครูสิริปัญญาภรณ์ (สุธีร์ วิสุทโธ/ตันโห)

ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: พระครูสุธีร์คัมภีร์ญาณ วิ., ป.ธ. ๖, พธ.บ., M.A.(Ling), M.A.,
Ph.D.(Pali & Bud)

วันเสร็จสมบูรณ์ : ๑๒ / ธันวาคม / ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล” มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และเพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล การวิจัยครั้งนี้ผลการศึกษาพบว่า การสอนในทางพระพุทธศาสนามี ๓ ลักษณะ คือ แบบร้อยกรอง แบบร้อยแก้ว และแบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง การสอนมี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มีสาระสำคัญ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา การสอนของพระพุทธเจ้า มีจุดมุ่งหมาย คือ การสร้างประโยชน์ ความเกื้อกูล และความสุขแก่พหุชน และเกื้อกูลต่อสังคมโลก

พุทธวิธีการสอนพระราहुลสรุปได้ดังนี้ ๑. ในวัยเด็กทรงใช้วิธี การสอนแบบอุปมาอุปไมย พระองค์ทรงเปรียบเทียบและใช้อุปกรณ์การสอน คือน้ำและภาชนะที่พระองค์ใช้ล้างพระบาทพระองค์ ทรงแสดงเป็นขั้นตอนที่ละน้อยจนเห็นโทษของการกล่าวเท็จ ๒. ในวัยรุ่นทรงใช้ การสอนแบบโยนิโสมนสิการ พระพุทธองค์จะชี้ให้พระราहुลเถระ รู้จักคิด อย่างถูกวิธี คิดอย่างเป็นระบบ รู้จักวิเคราะห์ ทำให้พระราहुลเถระเกิดปัญญาในการคิดวิเคราะห์ ๓. ในวัยหนุ่มทรงใช้การสอนตามหลักไตรสิกขา พระองค์ทรงชี้แนะในการปฏิบัติและเปิดโอกาสให้พระราहुลได้ปฏิบัติ แล้วพิจารณาผลการปฏิบัตินั้นให้ เห็นประโยชน์ คุณโทษตามความเป็นจริงด้วยตนเอง และการสอนแบบอานาปานสติ พระองค์ทรงชี้แนะ ให้พระราहुลเถระใช้สติกำหนดพิจารณาอารมณ์ที่เป็นปรมาตม คือกำหนดรูปรูปนามเป็นอารมณ์ จะเห็น ได้ว่าพระราहुลเถระบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าตามลำดับ ตรัสสอนเรื่องการสำรวม การสำรวมกาย วาจา และใจ เพื่อให้พื้นฐานของการทำกรรมดีทุกอย่างทรงตรัสสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์ เพื่อให้รู้เท่าถึงกฎธรรมชาติที่ว่าทุกสิ่งมีเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เมื่ออายุ ๒๐ ปี เมื่อพระองค์ พิจารณาเห็นว่าปัญญาของพระราहुลเถระแก่กล้าแล้วจึงตรัสให้เร่งทำที่สุดแห่งทุกข์ให้ได้ จนบรรลุ พระอรหัตผลในพรรษาแรกของการเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาได้รับเอตทัคคะทางเป็นผู้ใคร่ต่อ การศึกษาได้ปฏิบัติศาสนกิจตามสมควรจึงปรินิพพาน ณ ภูพดาวตังส์

Thematic Paper Title : An Analytical Study of Rāhula’s Buddhist Teaching
Researcher : Phrakrusiripanyapon (Sutheer Wisutto/Tanho)
Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)
Thematic Paper Supervisor
: Phrakrusuthikhumphirayana, Pali VI, B.A.,
M.A.(Ling), M.A., Ph.D.(Pali & Bud.).
Date of completion : 12 / December / 2014

ABSTRACT

The thematic paper, “An Analytical Study of Rāhula’s Buddhist Teaching” had two main purposes: (1) to study the Buddhist teaching in the Buddhist scripture and (2) to analyze Phra Rāhula’s Buddhist teaching. This was a qualitative research. A result of this study was found that the Buddhist teaching was divided into three ways: poems, prose, and mixed methods. This teaching depended upon three aspects: behaviour, mind, and wisdom. The content of this teaching was morality, concentration and wisdom. The Buddha’s teaching aimed at bringing advantages, compassion, and happiness to the public and the world.

The Buddhist teaching learned by Phra Rāhula was in the following aspects. Firstly, in the span time of childhood, there was the simile instructional model that the Buddha got the comparison and represented the instructional instruments: water and a container used to wash his feet in many steps for recognition of danger from lying. Secondly, in the juvenile, there was the Yonisomanasikāra instructional model that the Buddha instructed Phra Rāhula to think in the right and systematic way, to analyze rationally, and to make the analysis with wisdom. Thirdly, in the teenage, there was the Trisikkhā instructional model that the Buddha represented a method of practice and gave Phra Rāhula an opportunity

to practice it and consider its result in accordance of advantages and disadvantages as they really were. In the Anāpānassati instructional model, the Buddha made Phra Rāhula conscious of considering the emotion that was the ultimate truth. It was noted in the fact that Phra Rāhula attained the enlightenment by means of listening to the Buddha's sermon in an order. Here, the Buddha instructed Phra Rāhula to be conscious of a body, speech and mind as a base to receive all good conducts. The Buddha instructed him about Three Characteristics for clear understanding the law of nature in a way that everything changed every time. When Rāhula was 20 of his age, he was considered as a wise man. The Buddha encouraged him to practice for the freedom from all suffering until Rāhula achieved the enlightenment in the first year of his Buddhist ordination. Phra Rāhula was praised as a specialist of education. He was responsible for the religious work and then, he got Nibbāna in the Tāvatinga existence.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะความเอื้ออาทรและความมีเมตตาธรรม จากคณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ โดยเฉพาะ พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ วิ., ดร. ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ดูแลตรวจสอบความถูกต้อง ด้านวิชาการในการทำสารนิพนธ์ ด้วยความเมตตาธรรมเป็นอย่างยิ่ง

กราบขอบพระคุณ พระครูมงคลธรรมคุณที่ให้การสนับสนุนด้านทุนการศึกษาให้คำแนะนำในการศึกษาด้วยดีมาตลอด และพระมหานិพนธ์ มหาธมมรภิโต ที่ช่วยแนะนำเกี่ยวกับพระไตรปิฎก พร้อมทั้งการทำงานวิจัยและเอกสารงานที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัยในครั้งนี้ และพระมหาพิสิฐ วิสิฐฐปญโญ เลขานุการศูนย์บัณฑิตศึกษา เจ้าหน้าที่ห้องสมุดสารสนเทศ วิทยาเขตขอนแก่น ที่ช่วยสืบค้นข้อมูลจากห้องสมุด ขอบคุนเพื่อน ๆ บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ให้ข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ความดีที่เกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ขอน้อมถวายบูชาคุณพระรัตนตรัย คุณบิดา มารดา หลวงพ่อจร จารุธมโม และคุณโยมแม่ทองสุข ตันโห ผู้เป็นบุพพการีชน คุณอุปัชฌาย์ อาจารย์ ตลอดถึงท่านผู้มีพระคุณทุกท่าน ด้วยความตั้งมั่น ในกตัญญูกตเวทิตาธรรม

พระครูสิริปัญญาภรณ์

ธันวาคม ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๓
๒.๑ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า	๑๓
๒.๒ จุดมุ่งหมายการสอนในพระพุทธศาสนา	๑๔
๒.๓ พุทธวิธีการสอน	๑๕
๒.๓.๑ เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน	๑๕
๒.๓.๒ เกี่ยวกับตัวผู้เรียน	๑๖
๒.๓.๓ เกี่ยวกับตัวผู้สอน	๑๗
๒.๔ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า	๑๘
๒.๕ สื่อการสอนของพระพุทธเจ้า	๑๙
๒.๖ คุณสมบัติของผู้เรียนในพระพุทธศาสนา	๒๐
๒.๖.๑ ธรรมชาติของผู้เรียน	๒๐
๒.๖.๒ คุณลักษณะของผู้เรียน	๒๐
๒.๗ คุณลักษณะของผู้สอนในพระพุทธศาสนา	๒๓
๒.๗.๑ ความหมายและประเภทผู้สอน	๒๓
๒.๗.๒ คุณลักษณะผู้สอนที่พึงประสงค์	๒๔
๒.๗.๓ บทบาทหน้าที่ของผู้สอน	๒๕

๒.๘	วัตถุประสงค์ในการสอน	๒๘
๒.๙	การสอนตามหลักพุทธวิธี	๓๑
บทที่ ๓	พุทธวิธีการสอนพระราहुล	๔๑
๓.๑	ชีวประวัติของพระราहुลเถระ	๔๑
๓.๑.๑	ชาติภูมิของพระราहुลเถระ	๔๑
๓.๑.๒	การตั้งชื่อ	๔๑
๓.๒	การบรรพชาของพระราहुลกุมาร	๔๒
๓.๓	วิธีการให้บรรพชาสามเณรราहुล	๔๓
๓.๔	การบรรพชาเป็นสามเณร	๔๔
๓.๕	การบรรลัทธิธรรมของพระราहुลเถระ	๔๖
๓.๖	ลักษณะอันน่าเลื่อมใสของพระราहुลเถระ	๔๗
๓.๗	พระราहुลได้รับเอตทัคคะ	๕๐
๓.๘	ชีวิตบั้นปลายของพระราहुลเถระ	๕๑
บทที่ ๔	วิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล	๕๓
๔.๑	พุทธวิธีการสอนพระราहुล	๕๓
๔.๑.๑	การสอนแบบอุปมาอุปไมย	๕๓
๔.๑.๒	การสอนแบบโยนิโสมนสิการ	๕๖
๔.๑.๓	การสอนตามหลักไตรสิกขา	๖๑
๔.๑.๔	การสอนแบบอานาปานสติ	๖๓
๔.๒	สรุปวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล	๗๑
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๗๓
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๗๓
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๗๖
บรรณานุกรม		๗๘
ประวัติผู้วิจัย		๘๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ใช้พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยฉบับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงระบุ เล่ม / ข้อ / หน้า ดังตัวอย่าง เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๘/๑๕ = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๑๘ หน้า ๑๕

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
๔-๕	วิ.ม. (บาลี)	= วินัยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๖-๗	วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		
๑๐	ที.ม. (บาลี)	= สุตตฺนตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (บาลี)	= สุตตฺนตปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๖	สํ.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	สํ.สพ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	สํ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ทุก. (บาลี)	= สุตตฺนตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ทุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนินบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนินบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (บาลี)	= สุตตฺนตปิฎก	องคุตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนินบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตตค. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตคนินบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.สุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.วิ. (บาลี)	= สุตตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตฺถุปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.วิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตฺถุ	(ภาษาไทย)
	ขุ.เปต. (บาลี)	= สุตตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวตฺถุปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.เปต. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวตฺถุ	(ภาษาไทย)

	ขุ.เถร. (บาลี)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.เถร. (ไทย)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
	ขุ.เถรี. (บาลี)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.เถรี. (ไทย)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
๒๗	ขุ.ชา.เอกก.(บาลี)=		สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ชา.เอกก.(ไทย)=		สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
	ขุ.ชา.ทุก.(บาลี)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ชา.ทุก.(ไทย)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกกนิบาตชาตก	(ภาษาไทย)
	ขุ.ชา.ติก.(บาลี)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	ติกนิปาต ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
๓๐	ขุ.จ. (บาลี)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	จฺพนิตฺเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
๓๒	ขุ.อป. (ไทย)	=	สูตรตฺนตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การเผยแพร่พระธรรมของพระพุทธเจ้า^๑ สามารถเอาชนะความขัดแย้งและความเชื่อในสังคมอินเดียโบราณ ซึ่งมีการแบ่งชั้นวรรณะ มีความเชื่อในลัทธิต่าง ๆ และอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์มีอยู่อย่างมั่นคง ทรงเลือกใช้ชีวิตสอนให้เหมาะสมกับบุคคลและชุมชนประกอบกับพระองค์ทรงมีพุทธลักษณะที่น่าเลื่อมใสศรัทธา การสอนของพระองค์เป็นการคิดใคร่ครวญ ไตร่ตรองด้วยเหตุผลแล้วฝึกปฏิบัติให้เห็นจริงด้วยตนเอง พระพุทธศาสนาจึงแพร่หลายไปได้อย่างกว้างขวาง วิธีสอนพระพุทธศาสนาตามแนวพุทธศาสตร์ จากการวิเคราะห์ผลการสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง ผลการสอนจะออกมาในรูปแบบที่งดงาม สมบูรณ์ด้วยเนื้อหา สาระ ปฏิภาณและความคิดที่คมชัดดีให้แก่ผู้ฟัง^๒ จะเห็นได้ว่า พระธรรมที่ทรงรู้แจ้งด้วยพระองค์เองนั้นเป็นแก่นสารอันลึกซึ้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนทุกวรรณะ คนนอกศาสนา หันมาเลื่อมใสเข้าใจและปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิง พุทธวิธีสอนจึงเป็นเรื่องที่ครูปัจจุบันควรสนใจศึกษา^๓ แนวการสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่การเรียน การสอนต่อไป เพราะพระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนอันชาญฉลาด เมื่อพระองค์ทรงแสดง พระธรรมเทศนาจบลง มักมีผู้สรรเสริญพระธรรมเทศนาเสมอว่า แจ่มแจ้งจริงพระองค์ ผู้เจริญแจ่มแจ้งจริง พระธรรมเทศนาของพระองค์เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในเมืองให้คนที่มีจักขุเห็นรูป^๔ การสอนธรรมะในพระพุทธศาสนา ควรยกย่องให้พระพุทธเจ้าเป็นบรมครู หมายถึงครูที่ยอดเยี่ยมที่สุด พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายตามแต่ระดับสติปัญญาของผู้เรียน และในการสอนแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยแบ่งบุคคลออกเป็น ๔ จำพวก คือ

๑. อุคฆฏิตัญญู^๕ ผู้อาจรู้ธรรมได้พลันเปรียบเหมือนดอกบัวอยู่เหนือน้ำ พอถูกแสงอาทิตย์ก็บาน

๒. วิปจิตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมได้ต่อเมื่อท่านได้อธิบายเปรียบเทียบดอกบัวปริ่มน้ำอันจะบานในวันรุ่งขึ้น

^๑ ประสาร ทองภักดี, กลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์.ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๒ ระบบการเรียนการสอน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๖), หน้า ๔๑.

^๒ สุมน อมรวิวัฒน์, พุทธวิธีสอน : เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการพระพุทธรูปกับการศึกษาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๓). หน้า ๑๓.

^๓ วศิน อินทสระ, ไตรลักษณ์, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.jozh.net/index.pho?mo=3&art=2456056> [๑ ตุลาคม ๒๕๕๖].

^๔ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๒/๒๐๑.

๓. เนยยะ ผู้พอจะแนะนำสั่งสอนอยู่บ่อย ๆ จึงรู้ตามเปรียบเหมือนดอกบัวใต้น้ำอันจะบานในวันต่อ ๆ ไป

๔. ปทปรมะ พวกบรหมโง่คือ พวกที่แม้จะแนะนำสั่งสอนอย่างไรก็ไม่เข้าใจหรือไม่รับฟัง ทั้งนี้ เปรียบเหมือนดอกบัวซึ่งติดอยู่กับดินอันจะเป็นอาหารปลาและเต่า

ในบุคคลเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงเลือกสอนบุคคล ๓ ประเภทแรกโดยทรงเลือกธรรมะให้เหมาะสมกับอุปนิสัยและปัญญาบารมีของบุคคลนั้น^๕

วิธีสอนแบบพระพุทธเจ้าในทางพระพุทธศาสนานอกจากมีหลักธรรมอันประเสริฐเพื่อการพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนที่หลากหลาย เน้นให้เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง เรียกได้ว่าเป็นการเรียนรู้แบบพุทธ^๖ มีวัตถุประสงค์เพื่อการลดความเห็นแก่ตัวหรือตัวกูของกู เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม กระบวนการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ กิจกรรม และการทำงานในวิถีชีวิต มีการร่วมตัวร่วมคิดร่วมทำหรือการสร้างความเป็นชุมชน สังคมในอุดมคติทางพุทธศาสนา คือชุมชนที่เรียนรู้ที่พึ่งตนเองได้ การเรียนรู้ต้องเรียนรู้การสร้างความเป็นชุมชน หรือร่วมตัวร่วมคิดร่วมทำเสมอ อันเป็นเรื่องของวิถีชีวิตร่วมกัน ตลอดไปจนถึงการฝึกการแก้ความขัดแย้งด้วยสันติวิธี การเรียนรู้แบบพุทธเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแพร่พระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้เพื่อให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าได้เรียนรู้แนวการสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ ดังนี้

๑. สันติสนา ในการอบรมสั่งสอนธรรมะของพระองค์จะชี้แจงให้ผู้ฟังอย่างเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน เห็นจริง

๒. สมาปทา พระองค์จะอธิบายให้ผู้ฟังเห็นว่าเรื่องที่พูดถึงนั้นเป็นความจริง

๓. สมุตเตชนา พระองค์จะใช้วิธีปลุกเร้าใจให้ผู้ฟังคึกคัก กระตือรือร้นที่จะปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นให้ประสบความสำเร็จ

๔. สัมปหังสนา ในการบรรยายธรรมะ พระองค์จะสร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้

คุณลักษณะที่ปรากฏในอดีตชาติของพระราหุล เถาะกับที่ปรากฏในชาติสุดท้ายไม่ได้แตกต่างกันมากนัก เช่น ความเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย ใครต่อการศึกษาเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา มีความกตัญญูกตเวที ความเฉลียวฉลาดทั้งในอายุโกศลและอุปายโกศลอีกด้วย^๗

การเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย ไม่ถือตัวว่าเป็นโอรสของพระพุทธเจ้าไม่ว่าโดยประการใด เช่นกรณีภิกษุจากชนบทนิมนต์ให้ไปนอนข้างนอก ถ้าสามเณรราหุล อ้างว่าเป็นลูกของพระพุทธเจ้าก็ยอมทำได้ อย่างน้อยภิกษุเหล่านั้นก็อาจเกรงใจพระพุทธชินโรสบ้าง แต่ไม่ได้นำเรื่องนั้นมาอ้าง กลับออกไปเสีย

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๔.

^๖ ประเวศ วะสี. วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑. สู่ภพภูมิใหม่แห่งการพัฒนา. **วารสารหมออนามัย**, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๔, (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖) : ๗-๒๑.

^๗ วรวิทย์ วสันตสารกร, **การศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาคุณภาพวิชาการ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙.

^๘ จำเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก: ประวัติพระอัครนิรมลมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล** เล่ม ๒, หน้า ๓๖๕-๓๗๔.

โดยทันที เพราะความเป็น คน วา นอนสอนง่าย และเคารพในกฎกติกาของสังคมได้^๙ การเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีต่ออุปัชฌาย์อย่างยิ่ง คือสามเณรราหุลเป็นคนเช่นนี้ก็เพราะดำเนินตามรอยพระอุปัชฌาย์ ดังตอนที่ ราหุลเป็นสามเณร พระนางยโสธราได้ออกบวชเป็นภิกษุณีแล้วเกิดประชวรด้วยพระโรคลมพระราหุล ได้ไปเยี่ยมพระมารดา^{๑๐} เป็นผู้ใฝ่การศึกษาอย่างยิ่ง เล่ากันว่าความกระหายใครเรียนรู้อุปัชฌาย์ ราหุล ตามหลักฐานใน พระไตรปิฎกฯว่าทุกเช้าสามเณรราหุลจะเดินลงมาที่ลานวิหาร เอามือกรอทรายขึ้นเต็มกำมือแล้ว อธิษฐานต่างๆ ว่า “วันนี้ขอให้เราได้รับฟังพระโอวาทและโอวาทจากพระพุทธเจ้าและจากพระอุปัชฌาย์มากมาย ดุจดั่งเมล็ดทรายในกำมือเรานี้เถิด” พระพุทธเจ้าทรงยกย่องราหุลว่าเป็นเลิศกว่าผู้อื่นในด้านผู้ใฝ่การศึกษา^{๑๑} เป็นผู้มีความเคารพและกตัญญูกตเวทีต่ออุปัชฌาย์ อย่างยิ่งคือการที่สามเณรราหุล เป็นคนเช่นนี้ก็เพราะดำเนินตามรอยพระอุปัชฌาย์นั่นเอง^{๑๒}

ด้วยเหตุนี้ในการสอนธรรมะทุกครั้ง พระองค์จึงใช้วิธียกตัวอย่าง เป็นเรื่องจริงบ้าง นิทานบ้าง เล่าประกอบเสมอซึ่งเรียกกันว่า ชาตก เห็นได้ชัดเจนในพระไตรปิฎกฉบับเถรวาท เมื่อพระองค์สอนครั้งใดการเรียนรู้จะเกิดขึ้นกับผู้เรียนได้โดยธรรมชาติ แนวคิดพื้นฐานของการสอนและวิธีการสอนพระพุทธเจ้าทรงวางพื้นฐานไว้ว่าสอนให้มีวิธีการใหม่ วางรากฐานอยู่บนสติปัญญาและการถามหาเหตุผล สอนให้คิดอย่างอิสระเชิงยิวคิดหาเหตุผลให้เต็มที่แต่อย่าคิดอย่างเดียวให้ปฏิบัติด้วย

จากการศึกษาสภาพปัญหาต่างๆของผู้เรียนและจุดเด่นของผู้ที่ได้รับประสบการณ์การเรียนการสอนตามแบบพุทธวิธีมีพฤติกรรมพัฒนาที่ดีขึ้นตามลำดับ สำหรับพุทธวิธีการสอนพระราหุล ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ที่ได้รับการยกย่อง ปรากฏว่ามีการนำเอาการศึกษาและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในการจัดกระบวนการเรียนการสอนที่เสริมสร้างความคิดสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาทั้ง ๔ด้านจึงน่าจะเป็นประโยชน์ในการนำไปศึกษาต่อไป ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาพุทธวิธีการสอนพระราหุลเพื่อให้ทราบชัดในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและวิธีการสอนเพื่อเสริมสร้างให้กับผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรมมากขึ้น

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาพุทธวิธีการสอนพระราหุล
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราหุล

^๙ วิมทา. (ไทย) ๒/๔๙- ๕๔/๒๓๗-๒๔๐.

^{๑๐} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๒๓๘- ๒๕๓.

^{๑๑} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, สามเณรเหล่ากอแห่งสมณะ, หน้า ๓.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร ศึกษาพุทธวิธีการสอนในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่นๆ เอกสารงานวิชาการ รวมไปถึงตำราวิชาการที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาพุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์ และพุทธวิธีที่ใช้สอนพระราหูในวัยต่างๆจนทำให้รู้แจ้งในมรรคผลนิพพานตามลำดับ

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

พุทธวิธีการสอน หมายถึง วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงสอนพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือบุคคลทั่วไปทั้งเทวดาหรือมนุษย์ เพื่อการรู้แจ้งเห็นจริงตามอริยสัจ ๔ บรรลุมรรคผลและนิพพาน ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพุทธวิธีการสอนพระราหูเป็นหลัก

๑.๕ ทบทวน เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. เอกสาร และตำรา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)^{๑๓} กล่าวไว้ในพุทธวิธีในการสอนว่าการสอนแบบพุทธวิธีที่นำมาใช้ในการสร้างและพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนที่ใช้หลักอริยสัจ ๔ เป็นธรรมะที่เป็นแก่นแท้ของศาสนา ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค การพัฒนาเด็กด้วยหลักอริยสัจ ๔ ตั้งแต่ระดับปฐมวัยคือให้เด็กฝึกคิดตามสภาพความเป็นจริงของสาเหตุที่เกิดขึ้นจะทำให้เด็กฝึกกระบวนการคิด ใช้ปัญหาในการสืบหาสาเหตุของปัญหา และคิดทางแก้ไข ทำให้ไม่แก้ปัญหาคด้วยอารมณ์และความรู้สึก รู้ว่าสภาพต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นย่อมต้องมีสาเหตุของการเกิด มิใช่เกิดขึ้นเองปราศจากเหตุผล เมื่อเด็กได้รับการฝึกด้วยหลักของทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ตั้งแต่ระดับปฐมวัยแล้ว เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่เด็กจะเป็นคนมีเหตุผล แก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยการใช้ปัญญา มีความคิดสร้างสรรค์ เป็นสาระสำคัญของการสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ด้านโดยสอดคล้องกับองค์ประกอบและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรมจิตใจและปัญญา มีสาระสำคัญ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)^{๑๔} ได้กล่าวว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าอนุบุพพิทกา ซึ่งเป็นแนวการสอนธรรมแบบหลักที่ทรงใช้ทั่วไปหรือใช้เป็นประจำวันโดยเฉพาะก่อนทรงแสดงอริยสัจ ๔ กล่าวถึงการครองชีวิตดั่งมโอบอ้อมอารีช่วยเหลือกันดำรงตนในสุจริตที่เรียกว่าทานและศีลแล้วแสดงชีวิตที่มีความสุขความเอิบอ้อมพร้อมที่เป็นผลของการครองชีวิตดั่งมโอบอ้อมอารีที่เรียกว่าสัคคะจากนั้นแสดงแง่เสียข้อบกพร่องโทษความไม่สมบูรณ์เพียงพอของความสุข ความพร้อม

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๕๐), หน้า ๙-๑๙.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๙-๑๘๐.

พร้อมเช่นนั้น เรียกว่า กามาทีนวะ และในที่สุดแสดง ทางออกพร้อมทั้งผลดีต่างๆ ของทางออกนั้น เรียกว่า เนกขัมมานิสังสะ เมื่อผู้ฟังมองเห็นผลดี ของทางออกนั้นแล้วจึงทรงแสดงอริยสังข์ ๔ ต่อท้าย เป็นตอนจบ

อนุบุพพิกถาหมายถึง เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อพอกอภัยาศัยของสัตว์ให้หมดจด เป็นขั้น ๆ จากง่ายไปหายาก เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสังข์ มี ๕ คือ

- (๑) ทานกถา พรรณนาทาน
- (๒) สีลกถา พรรณนาศีล
- (๓) สัคคกถา พรรณนาสวรรค์ คือความสุขที่พึงพร้อมด้วยกาม
- (๔) กามาทีนวกถา พรรณนาโทษของกาม
- (๕) เนกขัมมานิสังสกถา พรรณนาอานิสงส์แห่งการออกจากกาม

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{๑๕} กล่าวไว้ใน การสอนตามหลัก อริยสังข์ อริยสังข์ เป็นความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่ทำให้บุคคลเป็น พระอริยะเจ้า มี หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นแก่นแท้หรือหัวใจของศาสนา เป็น สังฆธรรมที่พระพุทธรเจ้าทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ซึ่งมีความลึกซึ้งมาก อริยสังข์ คือความจริงอัน ประเสริฐหรือความจริงของอริยบุคคล เพราะผู้ได้อริยสังข์ ๔ ด้วยปัญญา ผู้นั้นจะกลายเป็นผู้ ประเสริฐหรือเป็นอริยสังข์ ถือได้ว่าอริยสังข์เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธรเจ้า ทั้งหมดจะสรุปไว้ในอริยสังข์ ๔ ทั้งสิ้น อันประกอบด้วยองค์ ๔

ประสาร ทองภักดี^{๑๖} กล่าวไว้ว่าการเผยแพร่พระธรรมของพระพุทธรเจ้านั้น สามารถ เอาชนะความขัดแย้งและความเชื่อในสังคมอินเดียโบราณ ซึ่งมีการแบ่งชั้นวรรณะ มีความเชื่อในลัทธิ ต่าง ๆ และอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์มีอยู่อย่างมั่นคง ทรงเลือกใช้วิธีสอนให้เหมาะสมกับบุคคล และชุมชนประกอบกับพระองค์ทรงมีพุทธลักษณะที่น่าเลื่อมใสศรัทธา การสอนของพระองค์เป็นการ คิดใคร่ครวญ ไตร่ตรองด้วยเหตุผลแล้วฝึกปฏิบัติให้เห็นจริงด้วยตนเอง พระพุทธศาสนาจึงแพร่หลาย ไปได้อย่างกว้างขวาง วิธีสอนพระพุทธศาสนาตามแนวพุทธศาสตร์ จากการวิเคราะห์ผลการสอนของ พระพุทธรเจ้าแต่ละครั้ง ผลการสอนจะออกมาในรูปแบบที่งดงาม สมบูรณ์ด้วยเนื้อหา สาระ ปลูก ศรัทธาและความชื่นชมยินดีให้แก่ผู้ฟัง

สุมน อมรวิวัฒน์^{๑๗} ได้กล่าวไว้ใน การนำหลักศรัทธาและโยนิโสมนสิการมาประยุกต์ใช้ในการ เรียนการสอนโดยมีความเชื่อว่าการสอนโดยการสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการสอดคล้องกับ วัฒนธรรมไทย และสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของหลักสูตรเพราะวิถีแห่งวัฒนธรรมไทยนั้นได้เน้น บรรยายากาศที่เรียบง่าย มีลักษณะที่เหนียวแน่นใจให้ผู้เรียนเกิดความปิติและเลื่อมใสหลักการของการ

^{๑๕} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธวิธีการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๗๕ - ๗๙.

^{๑๖} ประสาร ทองภักดี, **กลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์. ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๒ ระบบการเรียนการสอน**, หน้า ๔๑.

^{๑๗} สุมน อมรวิวัฒน์, **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ**. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอ เดียนส์เตอร์, ๒๕๓๑), หน้า ๙๗-๑๐๒.

สอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ คือครูเป็นบุคคลสำคัญที่สามารถจัดสภาพแวดล้อม แรงจูงใจ และวิธีการสอนให้ศิษย์เกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้ และได้ฝึกฝนวิธีการจัดโดยแยกคาย นำไปสู่การปฏิบัติ จนประจักษ์จริง การสอนโดยการสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการนี้ใช้สอนทุกระดับการศึกษา มุ่งเน้นให้ครูเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ ครูและศิษย์มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และศิษย์ได้มีโอกาสคิด แสดงออก ปฏิบัติอย่างถูกต้อง จนสามารถใช้ปัญญาแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม มีลำดับขั้นตอน คือ ขั้น นำ ขั้นสอน ขั้นสรุป และ ได้นำหลักการสอนดังกล่าวไปทดลองสอนจริยศึกษาโดยการสร้างศรัทธาแก่นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่สาม ผลการวิจัยพบว่าความคิดรวบยอดเชิงจริยธรรมของนักเรียนที่ครูสอนตามแผนการสอนปกติ และที่ครูสอนตามแผนการสอนปกติและที่ครูสอนตามแนวพุทธวิธี มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๕ จากงานวิจัยดังกล่าวแสดงว่าการนำ หลักการสอนโดยการสร้างศรัทธาไปสอนจริยธรรมทำให้นักเรียนมีคะแนนการเรียนและความคิดรวบยอดเชิงจริยธรรมสูงขึ้น

สุมน อมรวิวัฒน์^{๑๘} กล่าวไว้ว่า อนุப்புพิภพาคือเรื่องทีกล่าวถึงตามลำดับธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นชั้นๆจนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมาตม์...ตามปกติพระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ผู้มีอุปนิสัยสามารถที่จะบรรลุธรรมพิเศษจะเห็นได้ว่า พระธรรมที่ทรงรู้แจ้งด้วยพระองค์เองนั้นเป็นแก่นสารมีสาระอันลึกซึ้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนทวารณะ คนนอกศาสนาหันมาเลื่อมใสเข้าใจและปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนาอย่างสิ้นเชิง พุทธวิธีสอนจึงเป็นเรื่องที่ครูปัจจุบันควรสนใจศึกษา แนวการสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่การเรียน การสอนต่อไป เพราะพระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนอันชาญฉลาด เมื่อพระองค์ทรงแสดง พระธรรมเทศนาจบลง มักมีผู้สรรเสริญพระธรรมเทศนาเสมอว่า แจ่มแจ้งจริงพระองค์ ผู้เจริญแจ่มแจ้งจริง พระธรรมเทศนาของพระองค์เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในมือให้คนที่มัจจุเห็นรูป

การสอนธรรมะในพระพุทธศาสนา ควรยกย่องให้พระพุทธเจ้าเป็นบรมครู หมายถึงครูที่ยอดเยี่ยมที่สุด พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายตามแต่ระดับสติปัญญาของผู้เรียน และในการสอนแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยแบ่งบุคคลออกเป็น ๔ จำพวก เปรียบเทียบกับบัว ๔ เหล่า คือ พวกที่แม้จะแนะนำสั่งสอนอย่างไรก็ไม่เข้าใจหรือไม่รับฟังทั้งนั้น เปรียบเหมือนดอกบัวซึ่งติดอยู่กับดินอันจะเป็นอาหารปลาและเต่าในบุคคลเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงเลือกสอนบุคคล ๓ ประเภทแรกโดยทรงเลือกธรรมะให้เหมาะสมกับอุปนิสัยและปัญญาบารมีของบุคคลนั้น

วศิน อินทสระ^{๑๙} กล่าวไว้ว่า แนวคิดพื้นฐานของการสอนและวิธีการสอนพระพุทธเจ้าทรงวางพื้นฐานไว้ว่าสอนให้มีวิธีการใหม่ วางรากฐานอยู่บนสติปัญญาและการถามหาเหตุผล สอนให้คิดอย่างอิสระเชิงยুক্তิตหาเหตุผลให้เต็มที่แต่อย่าคิดอย่างเดียวให้ปฏิบัติด้วย การสอนธรรมะใน

^{๑๘} สุมน อมรวิวัฒน์, พุทธวิธีสอน; เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการพระพุทธรักษาการศึกษาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๓), หน้า ๑๓.

^{๑๙} วศินอินทสระ, ไตรลักษณ์, [ออนไลน์]แหล่งที่มา:<http://www.jozh.net/index.pho> 246056 [๑ ตุลาคม ๒๕๕๖].

พระพุทธศาสนา ถือได้ว่าพระพุทธเจ้าเป็นบรมครู หมายถึง ครูที่ยอดเยี่ยมที่สุด พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายตามแต่ระดับสติปัญญาของผู้เรียนวิธีที่พระองค์ทรงใช้ เช่น ทรงใช้วิธีเอ็งงสลักษณะ คือ ทรงแสดงยืนยันไปข้างเดียว เช่น ตีมีผลเป็นสุข ชั่วมีผลเป็นทุกข์ แนนอนไม่มีอย่างอื่น^{๒๐}

ทรงสอนโดยทำตัวอย่างให้ดู พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบให้เป็นแบบอย่างแก่สาวกทั้งหลาย ไม่ยอมให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง มามีอำนาจเหนือพระพุทธเจ้าอันทรงสูงให้สาวกถือเอาพระองค์เป็นแบบอย่างในความเพียรนั้นเองทรงสอนให้เห็นว่าเรื่องของพระพุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องสมมติ คือไม่ใช่เรื่องของการเดาหรือการฝักคืดเอง แต่เป็นเรื่องที่สามารถค้นพบความจริงได้โดยได้ทรงปฏิบัติแล้วนำความจริงที่ค้นพบมาสั่งสอน เป็นการปฏิเสธการเดา การคาดคะเน

ทศนา แคมณี และคณะ^{๒๑} กล่าวว่าว่าพุทธวิธีไปประยุกต์ใช้เป็นกระบวนการสอนและวิธีการสอนในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยเป็นการใช้ตามความเข้าใจและความสามารถในระดับปัญญา เช่น การสอนด้วยลีลาทั้ง ๔ คือ สันตัสสนา สมาทปทา สมุตเตชนา และสัมปังสนา หรือการสอนให้แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า และร่าเริง ในเนื้อหาสาระทั้งหลายที่ต้องการให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและนำไปปฏิบัติจริง ตัวอย่างกิจกรรมการเรียนการสอน เรื่องการสื่อความหมายที่ดี ที่จัดกิจกรรมโดยประยุกต์ใช้ลีลาทั้ง ๔

กรมการศาสนา^{๒๒} ได้กล่าวไว้ว่า (จริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน) กิจกรรมพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์และเสริมสร้างคุณธรรม(E,Q-M,Q) จึงให้ความสำคัญการฝึกทักษะชีวิตให้แก่เยาวชน เพื่อให้เยาวชนตระหนักและรู้คุณค่าของตนเอง ตลอดจนการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างเป็นสุข โดยกรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุขได้พัฒนาแนวคิดเรื่องความฉลาดในอารมณ์ ซึ่งมีปัจจัยสำคัญ ๓ ประการ คือ

(๑) ความดี หมายถึง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความต้องการของตนเอง รู้จักเห็นใจ เข้าใจ ยอมรับผู้อื่น รู้จักการเป็นผู้ให้ ผู้รับ การให้อภัย ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

(๒) ความเก่ง หมายถึง ความสามารถในการรู้จักตนเอง มีแรงจูงใจสามารถตัดสินใจและแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งมีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น

(๓) ความสุข หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขมีความภูมิใจและพึงพอใจในตนเอง ความฉลาดทางอารมณ์ –เข้าใจตนเอง-เข้าใจผู้อื่น –แก้ไขปัญหาได้ถูกต้อง

^{๒๐} วศิน อินทสระ, ความทุกข์และการดับทุกข์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรือนธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๒๑} ทศนา แคมณีและคณะ, การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียน: การศึกษาพุทธวิธี. (กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๙-๖๓.

^{๒๒} กรมการศาสนา, จริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๕).

ศิริบุรณ์ สายโกมุต^{๒๓} การศึกษา เป็นศาสตร์ที่ศึกษาพฤติกรรมมนุษย์เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงสาเหตุแห่งการแสดงพฤติกรรมกับช่วยให้สามารถพยากรณ์และควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ความรู้ทางจิตช่วยให้ผู้สอนมีความเข้าใจเกี่ยวกับตัวผู้เรียน วิธีสอน วิธีเรียน ตลอดจนรู้สาเหตุและสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนไปตามจุดมุ่งหมายที่พึงประสงค์ ทำให้ผู้สอนสามารถจัดสภาพการเรียนการสอนที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ของผู้เรียนได้

ข. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาแหวนทอง ปุณฺณาคโม^{๒๔} ได้กล่าวถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย สรุปความว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าโดยทั่วไปแล้ว นับว่าเป็นวิธีการที่ดีที่สุดที่พระองค์คิดค้นขึ้นและได้ทดลองใช้เห็นผลมาแล้วแต่สมัยพุทธกาล แต่ปัจจุบันกระบวนการสอนการเรียนทางด้านศีลธรรมหรือหลักพุทธธรรมอื่นๆ ดูเหมือนว่าจะมีปัญหาใหญ่เมื่อมองจากสายตาของผู้ให้การศึกษาและผู้เรียน ทั้งนี้ก็เพราะหลักการสอนอันยอดเยี่ยมนั้น มีลักษณะเป็นนามธรรมทั้งมีนัยลึกซึ้งมาก จึงต้องมีการตีความหรืออธิบายขยายความถึงวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นที่กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

พระมหาทวิ มหาปญฺโญ^{๒๕} ได้กล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนที่เหมาะสมแก่แต่ละบุคคล คือ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยทรงคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ ทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ฟังอยู่เสมอ คือพระองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนให้เข้ากับจิตของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงรู้จักการเริ่มต้นในการสอนสร้างบรรยากาศในการสอน ทรงปรับปรุงรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงสอนแบบสนทนา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา แบบวางกฎข้อบังคับ เป็นต้น

พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ^{๒๖} ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สี) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต” พบว่า การเจริญสติและปัญญาในการคุ้มครองอินทรีย์เพื่อจะรักษาสภาพของจิตไม่ให้หลงไปตามกิเลสที่เข้ามากระทบ บุคคลรักษารักษาอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยความสำรวมระวัง เรียกว่า สติสังวร บุคคลทั่วไปพึงรู้เรื่องรับอารมณ์ที่พอเหมาะ เช่น จะชมรายการโทรทัศน์หรือฟังวิทยุก็ควรจะชมหรือฟังรายการที่เหมาะสม ควรปิดกั้นกระแสกิเลสที่เข้ามาทางอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยสติ แต่ถ้าจะต้องตัดกระแสกิเลสเหล่านั้นต้องตัดด้วยปัญญา^{๒๖}

^{๒๓} ศิริบุรณ์ สายโกมุต, **จิตวิทยาการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

^{๒๔} พระมหาแหวนทอง ปุณฺณาคโม, **วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย**, (กรุงเทพมหานคร : สภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๒๕} พระมหาทวิ มหาปญฺโญ, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในอัมมปัทฏฐกถา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗, ๙.

^{๒๖} พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ, “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สี) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

พระมหาทวีป กตปุณฺโญ (หนูด้วง) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์งานปลุกฝังจริยธรรมของปัญญานันทภิกขุที่เกี่ยวกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย” ซึ่งสามารถสรุปใจความสำคัญได้ว่า ปัญญานันทภิกขุได้ทุ่มเทกำลังกาย และกำลังสติปัญญา ตลอดจนเหตุปัจจัยอื่นๆ ในการเผยแพร่พุทธศาสนา เพื่อปลุกฝังจริยธรรมให้แก่คนในสังคมอย่างจริงจัง ผลงานด้านๆ ทั้งในแง่การสร้างสรรค์บุคลากร และผลงานการปลุกฝังจริยธรรมที่ปรากฏเป็นเอกสารเฉพาะที่เป็นหนังสือธรรมะมีจำนวนกว่า ๑,๐๐๐ เรื่อง ซึ่งในแต่ละเรื่อง มีการพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง เทปธรรมะมีจำนวนกว่า ๕๐๐ เรื่อง เอกสารเหล่านี้มีแพร่หลายอยู่ทั่วประเทศ การปลุกฝังจริยธรรมของปัญญานันทภิกขุมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้คนในสังคมรู้หน้าที่ และทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง หลักจริยธรรมที่ท่านนำมาฝากปลุกฝังพอนจะนำมากล่าวสรุปได้ดังนี้คือ จริยธรรมที่เป็นแก่นพุทธศาสนาจริยธรรมในการทำงาน จริยธรรมในการดำเนินชีวิต และจริยธรรมของเยาวชน^{๒๗}

พระมหานิพนธ์ ฐิตวีรคุณ ได้ทำวิจัยเรื่อง “สมาธิตามหลักพุทธศาสนากับความฉลาดทางอารมณ์ของเยาวชนกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน”^{๒๘} พบว่า สมาธิตามหลักพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับความฉลาดทางอารมณ์ของเยาวชน และเมื่อนำไปปฏิบัติภาวนาย่อมมีลักษณะ ๔ ประการ คือ พัฒนากาย พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญา ซึ่งเป็นทั้งการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ และการพัฒนาความฉลาดทางปัญญา(เชาวน์ปัญญา) ด้านสมาธิได้ศึกษาวิธีสอนปฏิบัติสมาธิจากวัด ๖ แห่งในกรุงเทพและปริมณฑล ผลการวิจัยได้ข้อสรุป คือ สมาธิตามหลักพุทธศาสนาสามารถใช้ในการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์และเชาวน์ปัญญาของเยาวชนได้ โดยอาศัยความร่วมมือกันของฝ่ายชุมชน สังคมวัด และโรงเรียนทั้งรัฐบาลและเอกชนรัฐ

สุรพงษ์ ลือทองจักร^{๒๙} ศึกษาจริยธรรมและศักยภาพของการปฏิบัติจริยธรรมของเยาวชนในสถานศึกษาพบว่า ๑) การปฏิบัติจริยธรรมของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดที่เคยทำบ่อยๆ มีจำนวน ๑๕ ข้อเรียงลำดับ จากน้อยที่สุดลงไป คือการปรุงแต่งร่างกาย ความรู้สึกผิด การปลอบใจตัวเอง การปรับปรุงตัวเอง ความรู้ตัวไม่ประมาท การลงโทษตัวเอง การรักษาสุขภาพของตนเอง ความภาคภูมิใจในตนเอง การให้รางวัลตนเอง การตั้งมาตรฐานตนเอง การหลีกเลี่ยงอบายมุข ส่วนการปฏิบัติจริยธรรมที่เคยทำน้อยที่สุด คือ การแสดงอารมณ์อย่างถูกกาลเทศะ ๒) ศักยภาพของการปฏิบัติจริยธรรมของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดที่จะทำแน่ๆถ้ามีโอกาสมีจำนวน ๑๔ ข้อเรียงลำดับที่จะทำมากที่สุดลงไปคือ การปรับปรุงตนเอง การรักษาสุขภาพตัวเองความขยันหมั่นเพียร การปรุงแต่งร่างกาย ความมีวินัยของตัวเอง ความรู้ตัวไม่ประมาท ความเชื่อมั่นในตัวเอง การตั้งมาตรฐานตนเอง การให้รางวัล

^{๒๗} พระมหาทวีป กตปุณฺโญ (หนูด้วง) “ศึกษาวิเคราะห์งานปลุกฝังจริยธรรมของปัญญานันทภิกขุ ที่เกี่ยวกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘).

^{๒๘} พระมหานิพนธ์ ฐิตวีรคุณ, “สมาธิตามหลักพุทธศาสนากับความฉลาดทางอารมณ์ของเยาวชนกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘).

^{๒๙} สุรพงษ์ ลือทองจักร, “จริยธรรมและศักยภาพของการปฏิบัติจริยธรรมในเยาวชน”, **รายงานวิจัย**, (อุตรธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี, ๒๕๒๖).

ตนเอง ความรู้สึกผิด การสำรวจตนเอง การปลอบใจตนเอง ความภาคภูมิใจในตนเอง และการโทษตนเอง ส่วนศักยภาพของการปฏิบัติ จริยธรรมที่จะทำน้อยที่สุดคือ การแสดงอารมณ์อย่างถูกกาลเทศะ ๓) การปฏิบัติของจริยธรรมของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด ที่เคยเห็นคนอื่นทำบ่อยๆ มีจำนวน ๑๐ ข้อ เรียงลำดับจากที่เคยเห็นบ่อยที่สุดลงไปคือ การปรุงแต่งร่างกาย การให้รางวัลตนเองการรักษาสุขภาพตนเอง ความภาคภูมิใจในตัวเอง ความรู้ตัวไม่ประมาท ความขยันหมั่นเพียร การระงับความอยากและการต้านทานความยั่วยุ การแสดงอารมณ์อย่างถูกกาลเทศะ ความเชื่อมั่นในตนเอง ส่วนการปฏิบัติทางจริยธรรมที่เคยเห็นคนอื่นทำน้อยที่สุดก็คือ ความละเอียดใจ

นางพรรณ ไชยประเสริฐและคณะ^{๓๐} ได้ทำโครงการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการเรียนรู้วัฒนธรรมวิถีพุทธ เพื่อการพัฒนานักเรียนโรงเรียนบ้านดงป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” ที่มีการศึกษาบริบทของโรงเรียนและชุมชนในทุกๆ ด้าน ทำให้ทีมวิจัยได้ข้อมูลที่เป็นสภาพจริงที่มีผลต่อปัญหาการขาดคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน ที่มาจากการเก็บข้อมูลด้วยเครื่องมือและวิธีการ หลากหลาย มีการตรวจสอบข้อมูลจนเป็นที่ยอมรับทั่วกัน จึงได้สรุปสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้ว อภิปรายวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา พร้อมกับกำหนดเป็นหมายคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักเรียน และชุมชนไว้เป็นภาพแผนการเรียนตามแนววิถีพุทธนั้นจะต้องให้ครอบคลุม ประกอบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ดังนั้นแนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม บุคลากรทางการศึกษาต้องผ่านกระบวนการปฏิบัติจริงได้แก่ การอบรมเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน การจัดเวทีประชุม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร การชมนิทรรศการ การบันทึกข้อมูลต่างๆ แล้วนำเอาความรู้เหล่านั้นมาประมวลวิเคราะห์สังเคราะห์ ให้เหมาะสมกับบริบทของโรงเรียนและชุมชน กำหนดเป็นหลักสูตร หรือนวัตกรรม ให้ชุมชนและผู้ปกครองได้ร่วมกันวิพากษ์หลักสูตรเพื่อนำไปใช้เป็นเส้นทางในการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมนักเรียนให้ได้ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ผลที่เกิดขึ้นจากการนำหลักสูตรไปใช้ทั้งตัวเด็กและชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณค่า ทั้งด้านภูมิปัญญา ประเพณีวัฒนธรรมที่ดั้งเดิม และด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อมส่วนตัวเด็กในฐานะผู้สืบทอด ก็ได้พัฒนาคุณธรรมที่ควรจะเป็นตามสังคมวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของไทย ควบคู่บูรณาการไปกับกระบวนการเรียนรู้ แบบเป็นองค์รวม ไม่แบ่งแยกเป็นส่วนๆ หรือเป็นวิชาๆ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นตัวบุคคลไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือ ผู้ใหญ่จำเป็นต้องผ่านการเรียนรู้และเข้าใจหลักธรรมนักเรียนโรงเรียนบ้านดงป่าसान

พระประสิทธิ์ สิริธโร และคณะ^{๓๑} ศึกษาวิจัยเรื่อง “โครงการวิจัยรูปแบบการจัดการเรียนการสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ที่สอดคล้องกับเครือข่ายโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ในจังหวัดเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการจัดการเรียนการสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ในปัจจุบันได้ยึด

^{๓๐} นางพรรณ ไชยประเสริฐ และคณะ, “รูปแบบการเรียนรู้วัฒนธรรมวิถีพุทธ เพื่อการพัฒนานักเรียนโรงเรียนบ้านดงป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย”, รายงานวิจัย, (เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, ๒๕๕๘).

^{๓๑} พระประสิทธิ์ สิริธโร และคณะ, “รูปแบบการเรียนการสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ที่สอดคล้องกับเครือข่ายโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ในจังหวัดเชียงใหม่”, รายงานวิจัย, (เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, ๒๕๕๘).

ตามกรอบการเรียนรู้การสอนแบบโรงเรียน ซึ่งมีรูปแบบที่ตายตัว ทำให้ไม่สอดคล้องกับเป้าหมาย หลักการ และยังส่งผลให้เกิดปัญหาการบริหารจัดการ ทั้งในระดับประเทศและในระดับพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นปัญหาบุคลากร หลักสูตร สื่อการเรียนการสอน การจัดระบบข้อมูลงบประมาณวัสดุอุปกรณ์/สื่อการเรียนการสอน สถานที่เรียน การมีส่วนร่วมของชุมชนและส่วนที่เกี่ยวข้อง ทำให้แนวโน้มของจำนวนศูนย์ฯ ที่เปิดสอน และจำนวนนักเรียนที่มาสมัครเรียนลดน้อยลง

ชูชาติ ชัยศรี และคณะ^{๓๒} ศึกษาวิจัยเรื่อง “โครงการวิจัยรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ตามแนววิถีพุทธ เพื่อพัฒนาคุณธรรมนักเรียน โรงเรียนบ้านสัมมะเค็ดสันข์เหล็กหัวฝายพัฒนา ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย” ผลการวิเคราะห์การดำเนินงานการจัดการศึกษาสิ่งแวดล้อมศึกษา ด้วยวิถีการศึกษาของโรงเรียนบ้านสัมมะเค็ดฯ ที่ผ่านมา ส่งผลให้นักเรียนเกิดความตระหนักในเรื่องของสิ่งแวดล้อม กล้าคิด กล้าตัดสินใจด้วยตนเอง แต่ลักษณะการกล้าคิด กล้าทำกล้าแสดงออก เป็นตัวของตัวเองและการเชื่อมั่นในตนเองมากจนเกินไป ก็มีผลกระทบทางลบ เช่น เด็กขาดคุณธรรม ด้านการมีวินัยในเรื่องของการมีสัมมาคารวะ ดุดัน ก้าวร้าว พุดจาขาดความไพเราะไม่มีหางเสียง ชอบเป็นผู้นำมากกว่าผู้ตาม ถึงแม้ว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมาทางโรงเรียนจะได้พยายามแก้ไขปัญหาเหล่านี้มาโดยตลอด เป็นต้นว่าการนั่งทำสมาธิตอนเช้าก่อนเข้าเรียนประจำวัน การนำนักเรียนไปเรียนที่วัดในทุกวันศุกร์ตอนบ่าย การสนับสนุนให้นักเรียนเข้าวัดฟังธรรมในวันพระกับพ่อแม่ ผู้ปกครอง การสอดแทรกเรื่องคุณธรรมจริยธรรมในการเรียนการสอน และการเข้าค่ายคุณธรรมก่อนเปิดภาคเรียน เป็นต้น แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ไขได้เท่าที่ควร เพราะนักเรียนส่วนใหญ่ไม่เห็นความสำคัญและไม่ให้ความร่วมมือในการปฏิบัติกิจกรรม เด็กควรได้รับ การพัฒนาคุณธรรมอย่างถูกต้อง ลึกซึ้ง โดยแนวทางเหล่านี้ที่สามารถพัฒนาเด็กให้มีคุณธรรมได้จริง คือ การนำเอา “วิถีพุทธ” เข้ามาช่วยอบรมสั่งสอนบูรณาการ การเรียนรู้คู่กับการลงมือปฏิบัติจริงในวิถีชีวิตอย่างถูกต้อง ซึ่งต้องเกิดจากความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา และสถาบัน ชุมชน เพราะพุทธธรรมมีความสำคัญกับการดำรงชีวิตของคนเป็นอย่างมากเป็นการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย

ดาร์รัตน์ อุทัยพยัคฆ์^{๓๓} ที่ได้ศึกษาพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนตามแบบพุทธวิธีสำหรับเสริมสร้างพฤติกรรมกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเด็กปฐมวัย ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่ได้รับประสบการณ์การเรียนการสอนตามแบบพุทธวิธีมีพฤติกรรมกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากกว่านักเรียนที่ได้รับประสบการณ์การเรียนการสอนปกติ การปฏิบัติสมณะกรรมฐานตามวิถีกา ดังกล่าวข้างต้นจัดว่าเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตแบบองค์รวมที่ครอบคลุมทั้ง ๔ มิติ คือ มิติทางกาย มิติทางสังคม มิติทางอารมณ์ และมิติทางปัญญา ที่สามารถประเมินผลได้ด้วยเกณฑ์ชีวิต ๔ ด้าน ได้แก่ ภาวิตกาย หรือ

^{๓๒} ชูชาติ ชัยศรี และคณะ, “รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ตามแนววิถีพุทธ เพื่อพัฒนาคุณธรรมนักเรียนโรงเรียนบ้านสัมมะเค็ดสันข์เหล็กหัวฝายพัฒนา ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย”, รายงานวิจัย, (เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, ๒๕๔๘).

^{๓๓} ดาร์รัตน์ อุทัยพยัคฆ์, “การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนแบบพุทธวิธีเพื่อเสริมสร้างพฤติกรรมกการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเด็กปฐมวัย”, ปรินญาานิพนธ์การศึกษาคุณภัก์บัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ.

พัฒนากาย (Physical growth) ภาวิตศีล หรือพัฒนาศีล (Social growth) ภาวิตจิต หรือพัฒนาจิต (Emotional growth) และภาวิตปัญญา หรือพัฒนาปัญญา (Intellectual growth)

นายแพทย์ชุนแนล ชาฟปิโร^{๓๔} พบว่า การให้นักศึกษาแพทย์เจริญสติสามารถลดความเครียดและความซึมเศร้าลงได้ และในขณะเดียวกันทำให้นักศึกษามีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นมากขึ้นด้วย

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้เห็นพุทธวิธีการสอน พระพุทธเจ้าในฐานะบรมครูผู้สอนของมนุษย์ และเทวดาทั้งได้ใช้เทคนิควิธีการสอนในรูปแบบต่างๆ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้บรรลุผลทั้ง ๘ และจนถึงพระนิพพานตามกำลังความสามารถของตน และเพื่อพัฒนาตนเองทั้งทางด้าน ๔ ด้าน คือพัฒนากาย พัฒนาศีล พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญาให้เจริญรุ่งเรือง จนทำให้หมดจากความทุกข์ และประสบความสุข และผู้วิจัยจะได้นำมาประยุกต์ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ต่อไป

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราหูลในพระพุทธศาสนา ครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีการเก็บรวบรวมข้อมูลวิเคราะห์ประกอบกรวิจัย มีขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยมีดังนี้

๑.๖.๑ ชั้นรวบรวมข้อมูล

๑.๖.๑.๑ เอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ เป็นเอกสารหลัก

๑.๖.๑.๒ เอกสารทุติยภูมิ หนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ เอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นเอกสารชั้นรอง

๑.๖.๒ ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๖.๒.๑ สืบค้นข้อมูลจัดเรียงลำดับและแยกแยะข้อมูล

๑.๖.๒.๒ วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้อมา ตามจุดประสงค์ของการวิจัย

๑.๖.๒.๓ นำเสนอผลการศึกษาแบบพรรณนา

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้ทราบถึงพุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระพุทธานันเป็นมาอย่างไร

๑.๗.๒ ได้ทราบถึงพุทธวิธีการสอนพระราหูลจากข้อปฏิบัติของพระราหูลเถระมาเป็นแบบแผนเพื่อพัฒนาตนและสังคมได้

๑.๗.๓ สามารถนำผลของพุทธวิธีการสอนพระราหูลนั้นไปประยุกต์ใช้ในการสอนได้

^{๓๔} Shunal Shapiro, et al., *Effects of Mindfulness - Based Stress Reduction on Medical and Pre-Medical*, (Students J. of Beha, 1998), pp. 284-289.

บทที่ ๒

พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พุทธวิธีการสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นคือวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า จุดมุ่งหมายของการสอนในพระพุทธศาสนา พุทธวิธีการสอน วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า สื่อการสอนของพระพุทธเจ้า คุณสมบัติของผู้เรียนในพระพุทธศาสนา คุณลักษณะของผู้สอนในพระพุทธศาสนา และวัตถุประสงค์ในการสอน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา พระพุทธองค์ได้บำเพ็ญพุทธจริยา เป็นการบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า ๓ ประการคือ โลกัตถจริยา พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่โลก ญัตตถจริยา พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ และพุทธจริยา พระพุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า

ชาวโลกได้สรรเสริญ พรรณนาพระกิตติคุณของพระองค์หลายข้อ มีตัวอย่างประมวลไว้ในคัมภีร์ ธาตุวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั เรื่องพระปุกกุสาตี ว่า:

“อิติปิ โส ภควา อรหัง สมมาสมพทโธ วิชชาจรรณสมปนโน สุขโต
โลกวิทู อนุตตโร ปุริสมมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานัง พุทโธ ภควาตี”^๑

แปล : แม้เพราะเหตุดังนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลส
ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ดำเนินไปดี รู้แจ้งโลก
เป็นสารถิผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้
เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้แจกธรรม ดังนี้

การศึกษาหรือสิกขา เป็นสาระสำคัญของการสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ด้านโดยสอดคล้องกับองค์ประกอบและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรมจิตใจและปัญญา มีสาระสำคัญ คือ^๒ ศีล สมาธิ ปัญญา

จากปรัชญาพื้นฐานดังกล่าวนี้ สาระสำคัญของการสอนจะต้องมี “ภารกิจ ทัศนคติ ผู้สอน และผู้เรียน” ที่ถูกต้อง คือ^๓

๑. ภารกิจสำคัญของการศึกษา ได้แก่ การช่วยให้บุคคลเกิดทัศนคติที่ถูกต้องและสามารถจัดการสิ่งเหล่านั้นได้

^๑ ที.ม.(บาลี) ๑๐๔/๙๐/๒๗

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๔๐), หน้า ๙-๑๙.

^๓ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๖-๘.

๒. ทศนคติที่ถูกต้องและความสามารถจัดการดังกล่าวนั้น จะเกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนา ปัญญาและเกิดขึ้นในตัวบุคคลนั่นเองเท่านั้น

๓. ภารกิจของผู้สอนและให้การศึกษาทั้งหลาย จึงเป็นเพียงแต่ผู้ชี้ทางหรืออำนวย โอกาส

๔. ผู้เรียนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สร้างปัญญาให้เกิดแก่ตน จึงต้องเป็นผู้มี ส่วนร่วมและเป็นผู้ได้ลงมือกระทำให้มากที่สุด และ ผู้เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิดและใน การที่จะซักถาม โต้ตอบสืบเสาะ ค้นหาความจริงต่าง ๆ ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจขึ้นในตนเอง

ในพระพุทธศาสนา ได้แบ่งบุคคลออกเป็น ๒ ประเภท คือ เสขบุคคล ผู้ที่ยังต้อง ศึกษา กล่าวคือ น้อมใจไปด้วยศรัทธา ประคองความเพียร ตั้งสติ กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง แลอสเสขบุคคล คือ ผู้ที่ จบการศึกษาแล้ว

๒.๒ จุดมุ่งหมายการสอนในพระพุทธศาสนา

จุดมุ่งหมายในการสอน หรือลักษณะอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมี ๓ อย่าง ได้แก่

๑. อภิถุญญาธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้อยิ่ง คือทรงรู้อย่างเห็นเองแล้วจึงทรงสอน ผู้อื่นให้ปฏิบัติตาม เพื่อใช้แก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน

๒. สนิทานธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมมีเหตุผล คือผู้ฟังตรึกตรองตามหรือเห็นจริงได้ และ สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมให้ถูกต้องและเหมาะสมยิ่งขึ้น

๓. สัปภาภูริยธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริง คือผู้ฟังนำผลนั้นไปปฏิบัติตาม พร้อมทั้งได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามกำลังของตนๆ ๔

คำสั่ง (โอวาท) และคำสอน (อนุสาสนี) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เรียกว่าพระธรรม วินัยเหล่านั้นคำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดีและชำระใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสจัดเป็น ”พระธรรมวินัย” คำสั่งสอนที่ห้ามไม่ให้ทำความชั่วทางกาย วาจา จัดเป็น “พระวินัย” และเมื่อพระธรรมวินัยยังเป็นอยู่ トラบใดพระพุทธศาสนาชื่อว่าได้ดำรงอยู่ได้ตราบนั้น ดังปรากฏในโอวาทปาติโมกข์(หลักการสำคัญ ของคำสั่งสอน)ที่ว่า

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ

กุสลสฺสุปสมฺปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ

เอตํ พุทฺธานสาสนํ^๔

แปลว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตให้ขาวรอบ นี้เป็นคำ สอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

จรถ ภิกฺขเว จาริกํ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย

หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानํ มา เอเกน เทว อคฺมิตฺถ.....^๕

แปล : ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชน

หมู่มา เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กุลและความสุขแก่ทวยเทพ

^๔ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๒๗.

^๕ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๘๗/๒๕.

และมนุษย์ พวกเขาอย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป.....ฯ
 ดังนั้น จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้าจึงหมายถึง การสร้างประโยชน์ ความ
 เกื้อกูล และความสุขแก่พหุชน (พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย) และเกื้อกูลต่อสังคมโลก (โลกานุกมปาย)

๒.๓ พุทธวิธีการสอน

การสอน^๖ คือกรรมวิธีสำหรับเร้าใจให้ผู้เรียนเกิดความรู้ระดับต่างๆตั้งแต่ระดับต่ำสุด
 จนถึงสูงสุดการสอนที่จะมีผลดีนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายๆอย่างเช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของ
 นักเรียนความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครูตลอดถึงวิธีการสอนที่ดี พระพุทธเจ้าทรงเป็น
 ครูชั้นยอดพระองค์หนึ่งทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการ
 พุทธธรรมตาและสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยสัจ เกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้
 การศึกษาถึงหลักการและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจึงเท่ากับเป็นการศึกษาถึงวิธีสอนตามหลักพุทธ
 ศาสตร์และสามารถนำหลักการบางอย่างมาประยุกต์ใช้ได้พระพุทธเจ้าได้รับยกย่องว่า ทรงเป็น “
พระบรมครู” หรือ “**ศาสดาเอก**” ในโลกเพราะพระองค์ทรงมีวิธีสอนที่ดีเยี่ยม ทำให้ผู้ฟังเข้าใจ
 แจ่มแจ้ง มีคำกล่าวว่

ถ้าพระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยจะแสดงธรรมโปรดใคร เขาผู้นั้นย่อมได้บรรลุมรรคผล
 ไม่ระดับใดก็ระดับหนึ่งในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทั้งโดยตรงและ
 โดยอ้อม ในที่นี้กล่าวถึง หลักการสอน วิธีสอนธรรม และเทคนิควิธีสอนธรรมของพระพุทธองค์
 โดยสังเขป

ในเรื่องหลักทั่วไปของการสอน จากการเรียบเรียงของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)^๗ ได้
 แบ่งออกเป็น ๓ หมวด คือ

๒.๓.๑ เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

๑. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจยากหรือ
 ยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัด คือ อริยสัจ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน
 ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบการณ์อยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้น
 จึงสาวหาสาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๒. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสาย
 ลงไปอย่างที่เราเรียกว่า สอนเป็นอนุပ္พพิททา ตัวอย่างคือ อนุပ္พพิททา ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง
 อย่างที่เราเรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคูรักคนงาม ด้วยการทรงพาไปชม
 นางฟ้า นางอัปสรเทพธิดา ให้เห็นกับตา

^๖ แสง จันทรงาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๖),
 หน้า ๒๒-๒๔.

^๗ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธ
 ธรรม, ๒๕๔๑).

๔. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่กววน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

๕. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

๖. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มากเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าเมื่อประทับอยู่ในป่า ประคู้ลายใกล้เมืองโกสัมพี ได้ทรงหยิบใบไม้ประคู้ลายเล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประคู้ลายในพระหัตถ์ กับใบป่า ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ใบป่ามากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประคู้ลายในป่า ส่วนที่ทรงสั่งสอนน้อยเหมือนใบประคู้ลายในพระหัตถ์ และทรงแสดงเหตุผลในการที่มิได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ไว้ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มีไขหลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ถูกต้องนำไปสู่จุดหมาย คือนิพพานได้

๗. สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาคจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย ดังที่ว่า “อนึ่ง ตถาคตรู้อาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตรู้อาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ตถาคตรู้อาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น ตถาคตรู้อาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น อนึ่ง ตถาคตรู้อาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย”

๒.๓.๒ เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

๑. รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างในทศพลญาณข้อ ๕ และ ๖ ผู้เรียนมีความชอบ ความสนใจไม่เหมือนกัน และต้องรู้จุดอ่อนและจุดแข็งของผู้เรียน ในการสอนต้องคำนึงถึงจริต ๖ อันได้แก่ รากจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต และรู้ระดับความสามารถของบุคคล โดยเปรียบเทียบกับบัว ๔ เหล่า

๒. ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธีข้อนี้เกี่ยวข้องต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๑

๓. นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุกอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า ปริปากะ ของผู้เรียนแต่ละคน

๔. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจุฬป็นถผู้เฝ้าขลาดด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ เป็นต้น

๕. การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบเสรีหลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าคุณได้มองเห็นความจริง

ด้วยตนเองและมีความชัดเจนมั่นใจ การสอนแบบนี้มักมาในรูปแบบถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น

ก. ล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ซึ่งล่อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ของตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำซึ่งช่องทางเข้าสู่ความรู้ ในการนี้ ผู้สอนมักจะกลายเป็นผู้ถามปัญหาแทนที่จะเป็นผู้ตอบ

ข. มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบอย่างเสรี มุ่งหาความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิหรือข่มกัน เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆไป ตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

๖. ช่วยเหลือ ใส่ใจคนที่ด้อย ที่มีปัญหา^๕

๒.๓.๓ เกี่ยวกับตัวผู้สอน

๑. การสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหา ธรรมที่เดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่เช่น เมื่อทรงสนทนากับความซำง ก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิธีฝึกซำง พบชวานาก็เริ่มสนทนาเรื่อง การทำนา

๒. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว

๓. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสิ่งสำคัญไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ

๔. สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกละเป็นสิ่งมีค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ

๕. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย พระพุทธพจน์ตรัสแก่พระอานนท์

“อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
๔. เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อาภิส
๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑).

๒.๔ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

คุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน ๔ อย่างดังนี้

๑. สันทัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจน แจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปคูให้เห็นกับตา
๒. สมาทปนา ชักจูงให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ
๓. สมุตเตชนา ระวังใจให้แก่วรรณ บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

๔. สัมปัทสนา ขโลมใจให้เข้มขึ้น ระวัง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติจากกล่าวสั้นๆว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ระวัง หรือ ชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน

๒.๔.๑. วิธีการสอนแบบต่างๆ

๑) แบบสากัจฉา หรือใช้วิธีการสนทนา เป็นวิธีที่ใช้สำหรับผู้เรียนที่ยังไม่มีความเลื่อมใสศรัทธา เริ่มต้นด้วยการสนทนา นำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจและเลื่อมใสในที่สุด

๒) แบบบรรยาย ใช้ในที่ประชุมใหญ่ ผู้ฟังส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ มีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม ผู้ฟังเป็นประเภทเดียวกันและระดับใกล้เคียงกันพอจะใช้วิธีบรรยายแบบกว้างๆได้ ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีในสอนแบบนี้ ทำให้ผู้ฟังแต่ละคนรู้สึกว่าคุณสอนพูดกับตัวเองโดยเฉพาะ

๓) แบบตอบปัญหา บางทีเป็นการถามเพื่อหาคำตอบเทียบเคียงกับสิ่งที่อยู่ในใจของผู้เรียน บางทีถามลงอุมิ บางทีเตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบคำถาม พระพุทธองค์ให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ^๙

- ๑.๑) เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว
- ๑.๒) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามให้ชัดเจนก่อนแล้วจึงตอบ
- ๑.๓) วิภังชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่จะต้องขยายความเพิ่มเติม
- ๑.๔) ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย เช่น ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยืดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งและชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป พระพุทธเจ้าสอนให้คำนึงถึง เหตุแห่งการถามปัญหาไว้ ๕ อย่างคือ

- (๑) บางคน ถามปัญหาเพราะความโง่เขลา เพราะความไม่เข้าใจ
- (๒) บางคน มีความปรารถนาถาม เกิดความอยากได้จึงถามปัญหา
- (๓) บางคน ย่อมถามปัญหา ด้วยต้องการอวดเด่นข่มเขา
- (๔) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยประสงค์จะรู้
- (๕) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยมีความคิดว่า เมื่อถามไปแล้ว ถ้าเขาตอบถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าตอบไปแล้ว เขาตอบไม่ถูกต้อง จะได้ช่วยแก้ไขให้ถูกต้องในการตอบปัญหา

^๙ ที.ปา.(ไทย) ๑๑ / ๓๑๒ / ๒๙๑

นอกจากวิธีตอบแล้ว ถ้าได้รู้ซึ่งถึงจิตใจของผู้ถามด้วยว่า เขาถามด้วยความประสงค์อย่างไร ก็จะ สามารถกล่าวแก้ได้เหมาะสมแก่การ และตอบปัญหาได้ตรงจุด ทำให้การสอนได้ผลดีขึ้น

(๖) แบบวางกฎข้อบังคับ หรือวินัย ซึ่งต้องเป็นที่ยอมรับและตกลงกันใน หมู่คณะ

๒.๕ สื่อการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับผู้เรียนมากที่สุด ในการถ่ายทอดพระ ธรรมเทศนานั้น นอกจากคำนิ่งถึงหลักการทางพฤติกรรมศาสตร์แล้ว ยังคงใช้สื่อการศึกษาหรือ อุปกรณ์ประกอบการสอนอีกด้วย สื่อการศึกษาที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการโปรดเวไนยสัตว์นั้น ได้แก่ การอุปมาอุปมัย การเล่าชาดก การเล่านิทาน การสาธิตให้ดูเป็นตัวอย่าง ถ้าเป็นวิธีการ จำลองสถานการณ์ ก็จะตั้งคำถามให้ครุ่นคิดหาคำตอบ บางครั้งทรงใช้วิธีการฉายภาพให้ปรากฏโดย มุ่งให้ผู้รับมองเห็น เป็นต้น

การใช้สื่อหรืออุปกรณ์ประกอบการสอนนี้มีประโยชน์มาก เพราะทำให้ผู้รับเข้าใจได้ง่าย และจดจำได้ดี สำหรับอุปกรณ์ที่พระองค์ได้ทรงคิดค้น และได้ทรงนำมาใช้ประกอบการสอนที่ควร กล่าวถึงมีอยู่ ๓ วิธี^{๑๐} คือ

๑. การใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ เป็นวิธีการนำเรื่องที่เกิดขึ้นจริงๆ มาสอน ซึ่งทำให้ได้ผลแน่นอน เพราะเมื่อนำเรื่องจริงที่เกิดขึ้นกับคนอื่นมาเล่าเป็นเชิงนิทานเปรียบเทียบ ก็จะช่วยทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ดี แต่ถ้านำเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงๆ ของคนนั้นมาเล่าย้ำ แล้วชี้ให้เห็นแง่ ความจริงที่แอบแฝงอยู่ ก็ยังทำให้ผู้ฟังเห็นจริงและเข้าใจซาบซึ้งยิ่งขึ้น เนื่องจากเป็นประสบการณ์ ของเขาเอง วิธีการเช่นนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงใช้อยู่เสมอและได้ผลสำเร็จดีทุกครั้ง

๒. การใช้ภาพนิมิตเหมือนภาพยนตร์ เพราะในสมัยพระพุทธเจ้านั้นไม่มี ภาพยนตร์ แต่วิธีการของพระองค์ที่จะกล่าวถึงนี้เป็นวิธีคล้ายกับภาพยนตร์ เป็นวิธีที่ทำให้ผู้ฟังคำ สอนได้มองเห็นภาพจริงประกอบคำสอน โดยที่พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการใช้วิธีการฉายภาพให้เป็น คลื่นผ่านเข้าไปในกระแสดิจิตของผู้รับฟัง เรียกว่า การเนรมิตภาพที่ปรากฏนั้นจะเป็นภาพ ๓ มิติ ซึ่ง อาจจะมีให้ผู้รับเห็นได้คนเดียวหรือให้ทุกคนสามารถเห็นและสัมผัสได้

๓. การใช้วิธีทดลองด้วยตนเอง หมายถึงวิธีการสอนที่ให้หลักความรู้ด้านทฤษฎี ก่อน แล้วให้ผู้รับคำสอนไปศึกษาค้นคว้าและทดลองทำด้วยตนเองซึ่งเป็นหลักการที่ตรงกับการศึกษา ทางวิทยาศาสตร์ มีการทดลองเป็นหัวใจสำคัญในการที่จะเข้าใจปัญหาต่างๆ ได้อย่างแจ่มแจ้งวิธีการ ของพระพุทธองค์ในขณะที่ทำให้ทดลองด้วยตนเองนี้เป็นวิธีหนึ่งที่ได้ผลดีเช่นเดียวกันและได้ทรงใช้วิธีนี้ ตามลักษณะจริตของผู้เรียนและผู้ฟังที่ได้แสดงออกมา

จากหลักฐานที่อาจศึกษาได้นั้นแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงสอนโดยใช้อุปกรณ์ ประกอบการสอนมาตั้งแต่พุทธกาล และอุปกรณ์นั้นไม่ต้องลงทุนทำขึ้นใหม่ เพราะมีอยู่แล้วทั่วทุก หนทุกแห่ง นอกจากนี้ยังทรงเลือกใช้ในลักษณะของการสื่อความมากที่สุดโดยคำนึงถึงประเภทของ

^{๑๐} ดวงเดือน จันทรเจริญ, ศีกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง , ๒๕๔๑), หน้า ๕๔-๕๕.

ผู้เรียนหรือผู้ฟังอันได้แก่รูป สัญญาและจิตใจ เป็นหลัก นับว่าพระพุทธรองค์ทรงเป็นผู้ที่มีวิธีการให้การศึกษได้อย่างยอดเยี่ยมที่สุด

๒.๖ คุณสมบัติของผู้เรียนในพระพุทธศาสนา

๒.๖.๑ ธรรมชาติของผู้เรียน

ธรรมชาติของผู้เรียน ตามหลักของพุทธศาสตร์ได้กล่าวไว้ว่า ผู้เรียนหรือคนเรานั้นย่อมประกอบด้วยชั้น ๕ (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ส่วนปัญหาพื้นฐานของผู้เรียนก็คือผู้เรียนนั้นมีอกุศลมูล (โลภะ โทสะ และโมหะ) อยู่มาก ถ้าผู้เรียนไม่เข้าใจวิธีที่จะลดหรือละอกุศลมูลลงได้บ้างแล้ว ก็จะเป็นอันตรายต่อตัวเองและสังคมด้วย นอกจากนี้พระพุทธรองค์ยังได้ทรงให้คำนิยามถึงจริต (คุณภาพทางจิตใจหรือแนวโน้มทางจิตใจ) ของผู้เรียนด้วย ซึ่งผู้สอนควรหาวิธีการสอนให้เหมาะสมกับจริตของผู้เรียนทั้ง ๖ ประการ คือ

๑. รากจริต มีความโน้มเอียงในทางรักใคร่
๒. โทสจริต มีความโน้มเอียงในทางโกรธเคือง
๓. โมหจริต มีความโน้มเอียงในทางลุ่มหลง
๔. วิตกจริต มีความโน้มเอียงในทางคิดมาก
๕. สัทธาจริต มีความโน้มเอียงในทางเชื่อง่าย
๖. พุทธจริต มีความโน้มเอียงในทางปัญญา

ธรรมชาติของการเรียนรู้ในทางพุทธศาสตร์ ก็ได้กล่าวถึงลักษณะของการเรียนรู้ไว้หลายประการ เช่น การเรียนรู้ที่เกิดจากการคิด (จินตามยปัญญา) การเรียนรู้ที่เกิดจากการกระทำกรรมฐานหรือภาวนา เป็นต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงการเรียนรู้ในระบบชั้น ๕ (เบญจชั้น) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้น โดยอาศัยปฏิสัมพันธ์ระหว่างรูปธรรมกับนามธรรม^{๑๑}

สรุปความแล้วก็คือ จิตของมนุษย์ถูกรอบงำด้วยความไม่รู้ (อวิชชา) ทำให้หลงผิดยึดมั่นในชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตัวของตัวเอง จนเป็นผลให้จิตวิญญาณต้องติดหมุ่นเวียนอยู่ในสภาพของการเวียน เกิด แก่ เจ็บ ตาย (วัฏฏะสงสาร) ซึ่งเป็นทุกข์ เมื่อใดที่จิตสามารถสลัดหลุดออกจากการครอบงำของอวิชชา(๓)ได้ จิตก็จะเป็นไทแก่ตัวเอง

๒.๖.๒ คุณลักษณะของผู้เรียน

ในภาษาบาลีมีคำใช้หมายถึงผู้เรียนอยู่หลายคำเช่นกันและแต่ละความหมายมีขอบเขตแตกต่างกันไปดังนี้

๑) สิสสะ (ศิษย์)	ผู้ศึกษา
๒) สัทธิวินาริก	ผู้อยู่ร่วม
๓) อันเตวาสิก	ผู้อยู่ภายใน
๔) เสชชะ	ผู้ที่ยังต้องศึกษา

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

คำว่าลิสสะ (ศิษย์) มีคำคู่ขนานคือ อาจารย์ (อาจารย์) ซึ่งมีความหมายเกี่ยวข้องกันในฐานะฝ่ายหนึ่งเป็นอาจารย์สอนพระธรรมวินัย ฝ่ายหนึ่งเป็นศิษย์ผู้อุปัฏฐากร่วมสุขทุกข์ร่วมอยู่ในสถานที่ต่างๆและรับคำสั่งสอนดังกรณีพระสารีบุตรเถระและบัณฑิตสามเณรเป็นต้น

สัทธีวิหาริกและอันเตवासิก^{๑๒} แปลว่า ผู้อยู่ร่วมกัน และผู้อยู่ในสำนักเดียวกันและอาจมีความหมายว่า ถืออุปัชฌาย์คนเดียวกัน อยู่อาศัยในสถานที่เดียวกัน หรือศึกษาจากสำนักเดียวกัน ส่วนคำว่า เสาะ แปลว่าผู้ที่ยังต้องศึกษา ในเสกขสูตรได้นิยามคำว่า เสาะ ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ที่เรียกชื่อว่า เสาะ ด้วยเหตุผลว่ายังต้องศึกษา ศึกษาอะไรศึกษาอิทิสสิกขา ศึกษาอิจจิตสิกขา และศึกษาอธิปัญญาสิกขา”^{๑๓}

จากการที่กล่าวมาจะเห็นได้ชัดเจนว่าเมื่อยึดเนื้อหาจะใช้คำว่า เสาะ ซึ่งมีความหมายรวมความถึงศิษย์ สัทธีวิหาริก และอันเตवासิก ผู้ยังบรรลุลหณะต้องศึกษาอยู่ แต่เมื่อยึดรูปแบบ คำว่า ศิษย์ จะมีความหมายกว้างรวมทั้งสัทธีวิหาริกและอันเตवासิกแต่บุคคลผู้เป็นสัทธีวิหาริกและอันเตवासิก อาจจะต้องเป็นศิษย์ด้วย

๑) แบ่งตามพื้นฐานอุปนิสัยบุคคล

บุคคลผู้มีพื้นเพของจิต อุปนิสัย พื้นนิสัย หรือพฤติกรรม ซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่งเป็นปกติเรียกว่า จริต หมายถึง ความประพฤติปกติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย, แบบหรือประเภทใหญ่ ๆ แห่งพฤติกรรมของคน ตัวความประพฤติเรียกว่า จริยา บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้น ๆ เรียกว่า จริต มีทั้งหมด ๖ อย่าง คือ^{๑๔}

๑. รากจริต คือ ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวয়รักงาม
๒. โทสจริต คือ ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปในทางใจร้อนหงุดหงิด
๓. โมหจริต คือ ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปในทางเขลาเหงาซึม งามาย
๔. สัทธาจริต คือ ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติไปทางมีจิตซาบซึ้งชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย
๕. พุทธิจริต หรือ ญาณจริต คือ ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา
๖. วิตกจริต คือ ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน

^{๑๒} ม.วิ.(ไทย) ๑/๕๓/๔๑.

^{๑๓} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๖/๓๑๒.

^{๑๔} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๔๕/๓๐๔.

๒) แบ่งตามพื้นฐานทางปัญญา

บุคคล ๔ จำพวกมีปรากฏในโลก คือ อุกคฤหิตัญญู วิปจิตัญญู เนยย และปทปรมะ^{๑๕} ก็เปรียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่า พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต)^{๑๖} ได้ขยายความว่า

๑. พวกที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมก็สามารถรู้และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็วเรียกว่า อุกคฤหิตัญญู เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่พ้นน้ำ เมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็เบ่งบานทันที

๒. พวกที่มีสติปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า (วิปจิตัญญู) เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ปริ่มน้ำซึ่งจะบานในวันถัดไป

๓. พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มีสติมั่นประกอบด้วยศรัทธา ปสาทะ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ในวันหนึ่งข้างหน้า เนยยะ เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ ซึ่งจะค่อยๆ โผล่ขึ้นเบ่งบานได้ในวันหนึ่ง

๔. พวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิฉณาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรมก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือรู้ตามได้ ทั้งยังขาดศรัทธาปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร ปทปรมะ เปรียบเสมือนดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม ยิ่งแต่จะตกเป็นอาหารของเต่าปลา ไม่มีโอกาสโผล่ขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบาน

๓) แบ่งตามสติปัญญา

บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก คือ

- (๑) บุคคลฉลาดผูก ไม่ฉลาดแก้
- (๒) บุคคลฉลาดแก้ ไม่ฉลาดผูก
- (๓) บุคคลฉลาดทั้งผูก ฉลาดทั้งแก้
- (๔) บุคคลไม่ฉลาดทั้งผูก ไม่ฉลาดทั้งแก้

๔) แบ่งตามระดับการเรียนรู้

บุคคล ๔ จำพวกนี้ปรากฏในโลก^{๑๗} คือ

(๑) บุคคลผู้มีสัจจะน้อย ไม่เข้าถึงด้วยสัจจะ คือ รู้น้อยและไม่รู้จักจริง (อปปสสุโต สุตเตน อุนุปปนโน)

(๒) บุคคลผู้มีสัจจะน้อย เข้าถึงด้วยสัจจะ คือ รู้น้อยและรู้จักจริง (อปปสสุโต สุตเตน อุนุปปนโน)

(๓) บุคคลผู้มีสัจจะมาก ไม่เข้าถึงด้วยสัจจะ คือ รู้มากแต่ไม่รู้จักจริง (พหุสสุโต โต สุตเตน อุนุปปนโน)

^{๑๕} อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๘),

^{๑๗} อภิ.ป(ไทย) ๓๖/๒๙/๑๔๔.

(๔) บุคคลผู้มีสุตะมาก ข้าถึงด้วยสุตะ คือ รู้มากและรู้จริง(พหุสสุโต โต สุตินอุปปนโน)

๕) แบ่งตามระดับพฤติกรรม

บุคคล ๔ จำพวกนี้ปรากฏในโลก^{๑๘} อธิบายได้ดังนี้

๑. ตโม ตมปรายโน คนมืดมาแต่เบื้องต้นแล้วก็มืดต่อไปอีก จำพวกนี้ใช้ไม่ได้
๒. ตโม โขติปรายโน มืดแล้วสว่างไป ก็ยังดีหน่อย
๓. โขติ ตมปรายโน สว่างเบื้องต้นแล้วมืดเบื้องปลายพวกนี้ใช้ไม่ได้เหมือนกัน
๔. โขติ โขติปรายโน สว่างมาแล้วก็สว่างไป

๖) แบ่งตามสภาพแวดล้อม

บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก^{๑๙} ที่ดำเนินชีวิตไปตามสภาพแวดล้อมต่างๆ ดังนี้

๑. อนุโสตกามีบุคคล ผู้ไปตามกระแส
๒. ปฎิโสตกามีบุคคล ผู้ไปทวนกระแส
๓. ฐิตัตโตบุคคล ผู้มีตนตั้งอยู่แล้ว
๔. พราหมโณบุคคล ผู้เป็นพราหมณ์ ข้ามาถึงฝั่งตั้งอยู่บนบก

๒.๗ คุณลักษณะของผู้สอนในพุทธศาสนา

๒.๗.๑ ความหมายและประเภทผู้สอน

คำว่าผู้สอนเปรียบเทียบกับศัพท์ว่า สัตถุ (สัตถา) ในภาษาบาลีและศาสตถุ (ศาสตา) ในภาษาสันสกฤต แต่ในภาษาไทยมักจะเทียบกับคำว่า ครู (บาลี) ครู (สันสกฤต) หรือ ครู

ในแง่รุกติศาสตร์ขอบเขตผู้สอน อาจพิจารณาได้จากภาษาที่ใช้สื่อสารกันอยู่ในชีวิตประจำวันได้แก่คำว่า ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ธรรมกถึก กัณยานมิตร และทูต ดังต่อไปนี้

๑) ผู้สอนธรรม คือครูผู้ทำหน้าที่สอน อบรมตามลักษณะของ “สาร” อันเป็นเรื่องราวหรือเนื้อหาในการสื่อสาร

๒) ผู้สอนการแสดงละเล่น มีข้อกล่าวถึงครูผู้สอนพ่อนรำ ผู้สอนกระโดดไม้สูง ผู้สอนการละเล่น การเล่นจำอวด ผู้สอนการเล่นกลอง เป็นต้น

๓) เจ้าลัทธิตี คือผู้ตั้งตัวเป็นผู้รู้แล้วเที่ยวสั่งสอนคนอื่นตามความเชื่อถือ ค่านิยม และประสบการณ์ของตนๆในสมัยโบราณเจ้าลัทธิตีทั้ง ๖ เรียกว่า ครู

๔) พระอุปัชฌาย์ คือผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่และเป็นผู้ปกครองคอยรับผิดชอบทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไป

๕) อาจารย์ ผู้สั่งสอนวิชาความรู้ ผู้ฝึกหัดอบรมมารยาท แบ่งย่อยออกเป็น ๔ ประเภทคือปัพพชาจารย์ (อาจารย์ในการบรรพชา) อุปสัมปทาจารย์ (อาจารย์ในอุปสมบท) นิสสยจารย์ (อาจารย์ผู้ให้นิสัย) อุทเทสาจารย์ (อาจารย์สอนธรรม)

^{๑๘} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๘๕/๑๒๙-๑๓๑.

^{๑๙} อภิ.ปุ (ไทย) ๓๖/๒๘/๑๔๔.

๖) กัลยาณมิตร ท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญเพื่อนที่ดี มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิตพึงนับ กล่าวคือ มีความลักษณะเป็นครู

๗) ธรรมกถึก ผู้แสดงธรรม คือผู้บอกหลักการ วิธีการ ผลได้ผลเสียของการประพฤติปฏิบัติ เช่นนั้น บุคคลเช่นนี้ต้องมีคุณลักษณะที่ดีด้วยจึงจะเรียกได้ว่าเป็นนักเทศน์

๘) พุท ผู้ทำหน้าที่หรือเป็นตัวแทนไปประกาศหลักคำสอนทางศาสนาต้องประกอบด้วยคุณลักษณะของพุท หรือของนักเผยแผ่ให้แก่ผู้สอนนั่นเอง^{๒๐}

สรุป ผู้สอนคือ ครู และคุณลักษณะของครูได้ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกแต่ทรงแสดงไว้ในคำที่เป็นโวพจน์คือ ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ธรรมกถึก กัลยาณมิตร และพุท แม้ว่าคำตอบเหล่านี้จะมีเกณฑ์และคำอธิบายที่แตกต่างกันอีกทางหนึ่งถือได้ว่าข้อมูลเหล่านี้เป็นเกณฑ์ มาตรฐานหรือตัวบ่งชี้ภูมิธรรมปัญญาของสังคมในแต่ละยุคสมัยด้วย

๒.๗.๒ คุณลักษณะผู้สอนที่พึงประสงค์

พระพุทธศาสนาผูกพันกับคนไทยมาเป็นเวลาช้านานจนคนส่วนมากลืมไปว่าพระเจ้าเป็น คนอินเดีย ประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพานในประเทศอินเดีย คำสอนของพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นภายใต้ข้อกำหนดของศาสนาพราหมณ์และสภาพทางแวดล้อม คุณสมบัติของผู้สอนตามหลักพุทธธรรม ที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า มีสาระ ๒ ประการคือ บุคลิกภาพและคุณธรรมดังนี้

๑.บุคลิกภาพ เป็นคุณสมบัติภายนอกได้แก่ ความสง่างาม วาจาสุภาพ มารยาทน่าเลื่อมใส ความเป็นผู้มีคุณสมบัติผู้ดี มีธรรม ๔ ประการคือ รูปร่างปมาณิก โขสัปปมาณิก ฉัมมปมาณิกและสุวิชาจรณสัมปन्नะอธิบายได้ดังนี้

๑.๑ ความสง่างามของรูปร่างเรียกว่า รูปร่างปมาณิก รูปร่างหน้าตา ผิวพรรณคือถึงพร้อมด้วยความงดงามด้วยรูปร่างหน้าตาภิรยามารยาท ผิวพรรณสะอาดผ่องใส มีระเบียบวินัยทางร่างกายที่ดีอารมณ์เบิกบานแจ่มใสใครได้พบเห็นก็จะเป็นศิริมงคลทั้งแก่ตัวเองและผู้พบเห็น

๑.๒ ความงามของเสียงหรืองามเสียงเรียกว่า โขสัปปมาณิก มีความงามในการพูดมนคำพูด การบอกกล่าวด้วยน้ำเสียงที่ดีประเสริฐดุจ เสียงของพรหม ๘ ลักษณะ คือ

๑.๒.๑ วิสสุธฐ์ (ไพเราะ)	๑.๒.๒ วิญญูโย (ชัดเจน)
๑.๒.๓ มัญช (นุ่มนวล)	๑.๒.๔ สวานโย (ชวนฟัง)
๑.๒.๕ พินทุ (กลมกล่อม)	๑.๒.๖ อวิสารี (ไม่แตกพร่า)
๑.๒.๗ คัมภีโร (ลึกซึ้ง)	๑.๒.๘ นินนาที (ก้องกังวาน) ^{๒๑}

ผู้สอนต้องบริหารวาจาให้มีความงามทั้ง ๘ อย่างต้องรู้จักแต่งเสียงให้สวยงามเหมาะสมกับความเป็นครูไม่ประกอบ วจีทุจริต นั่นเอง

๒. ความสง่างามในความรู้และสติปัญญาเรียกว่า ฉัมมปมาณิก บุคลิกภาพทางสติปัญญาทางสติปัญญาเป็นเรื่องของเขาวปัญญาได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษโดยกระบวนการทางพันธุกรรมครูจึงต้องพัฒนาตัวเองให้มีความสามารถเฉลียวฉลาดเป็นนักปราชญ์เปี่ยมด้วยสติปัญญามีบุคลิกภาพทางสติปัญญาที่ดีประกอบด้วย สัปปริสธรรม ๗ คือธรรมของคนดี ธรรมสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้

^{๒๐} ยนต์จิต ชุ่มจิต, ความเป็นครู, (กรุงเทพมหานคร :โอ.เอส.พริ้นติ้ง, ๒๕๕๓).

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๕/๒๑๖.

ให้เป็นสัตว์บุรุษ คุณสมบัติของคนดีคือ ฉมัณญญตา อตถัญญตา อตตัญญตา มัตตัญญตา กาลัญญตา ปุคคลัญญตา ปริสสัยญตา

๓. ความประพฤติดี หรือหลักธรรมของการเป็นครูดีของวัฒนธรรมไทยที่ถือว่าครูดีจะต้องหลักธรรม ๓ สุ สุวิชาโนคือความเป็นผู้รู้ดีคือ เป็นผู้มีความรู้ดี สุสาสนโน คือเป็นผู้สอนดี รู้จักชี้แจง ชักจูง ปลุกใจ ให้เกิดความเพลินเพลินสนุกสนานในการเรียนและ สุปฏิปันโนคือผู้ที่มีความประพฤติดีปฏิบัติตนดี เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์และบุคคลอื่น อันได้แก่ การเป็นผู้มีความประพฤติปฏิบัติดีเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์และบุคคลทั่วไป เพราะการเป็นผู้มีความประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ก็เป็นการสอนอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งมักจะเกิดผลแก่ผู้เรียนและดีกว่าการสอนด้วยการแนะนำทางตรงกับหลักกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการดังกล่าวแล้วซึ่งการสอนด้วยการปฏิบัติให้เป็นแบบอย่างที่ดีสามารถที่นำไปปฏิบัติเป็นแบบอย่างได้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

๒.๗.๓ บทบาทหน้าที่ของผู้สอน

พระพุทธศาสนาผูกพันอยู่กับชีวิตของคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน จนคนส่วนมากลืมไปว่าพระพุทธเจ้าเป็นคนอินเดีย ประสูติและปรินิพพานในประเทศอินเดีย คำสอนของพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นภายใต้ข้อกำหนดของศาสนาพราหมณ์ และสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมอินเดีย

๑) บทบาททั่วไปในแง่หลักการสอน

พระโอวาทปาติโมกข์^{๒๒} เป็นหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็น "ปาติโมกข์" ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตลอดปฐมโพธิกาล คือ ๒๐ พรรษาแรก เฉพาะครั้งแรกในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน ๓) หลังจากตรัสรู้แล้ว ๔ เดือน เป็นการแสดงปาติโมกข์ที่ประกอบด้วยองค์ ๔ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต ซึ่งมีเพียงครั้งเดียวในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งๆ (อรรถกถาแสดงไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดง "โอวาทปาติโมกข์" นี้ ด้วยพระองค์เอง)

(๑) อนุปวาโท ไม่ว่าร้ายใคร ไม่โจมตีใคร ไม่โจมตีศาสนาอื่น แต่ใช้ปัญญาบอกว่าพระพุทธศาสนาดีอย่างไร

(๒) อนุปฆาโต ไม่ทำร้ายใคร ไม่ใช้กำลังเพื่อไปบังคับให้ใครเชื่อ ไม่ทำร้าย ยึดหลักอหิงสาธรรม คือ ไม่เบียดเบียน ใช้ปัญญาในการอ้างเหตุผลจนกระทั่งเขาอยากลงมือปฏิบัติด้วยตัวเอง

(๓) ปาฏิโมกฺเข จ ส่วโร มีความสำรวมในศีลและมารยาทให้ดี

(๔) มตตถญญตา จ ภตตสมิ รู้จักประมาณในการรับประทาน รวมไปถึงการใช้สอยปัจจัยสี่จะได้เป็นทางมาแห่งความเคารพเลื่อมใสของผู้ได้พบเห็น

(๕) ปนตถยจ สยนาสนนั นังนอนใน ที่สงบ นักปฏิบัติธรรมต้องรักความสงบและรักในการอยู่ในที่สงบ

(๖) อธิจิตเต จ อาโยโค ประกอบ ความเพียรในอธิจิต ต้องหมั่นฝึกสมาธิ เพราะสมาธิ คือแก่นของการได้บรรลุมรรคผลนิพพาน

^{๒๒} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓-๔๔

๒) บทบาทในฐานะกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้มีความใฝ่รู้ตั้งตนอยู่ในธรรม เป็นผู้ชี้แนะแนวทางแห่งความเจริญ สั่งสอนอบรม เป็นที่ปรึกษา เพื่อนที่ดี หนังสือ หรือสื่อหลากหลายรูปแบบที่ส่งเสริมให้เกิดปัญญา สิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไปที่ดี ที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูง หรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษา ซักถาม อ่าน ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อให้เกิดประโยชน์คุณสมบัติของกัลยาณมิตรถึง ๗^{๒๓} ประการ คือ

ประการที่ ๑ ปิโย แปลว่า กัลยาณมิตรนั้น เป็นผู้น่ารัก หรือเป็นที่รัก หมายความว่าท่านประกอบด้วยเมตตา ทำให้ผู้ที่เข้าไปหาท่านรู้สึกว่ามีเพื่อน ทำให้เกิดความชุ่มฉ่ำใจ ไม่อ้างว้างว่าเหว กัลยาณมิตรที่ดีจะทำให้เกิดรู้สึกอย่างนี้ พระพุทธเจ้าก็ทำให้พระสาวกมีความสดชื่น มีความอบอุ่นใจ มีความสบายใจ ท่านมีเมตตา ท่านมีลักษณะเป็นปิโย ก็จะทำให้รู้สึกสบายใจ ชุ่มฉ่ำใจเหมือนมีเพื่อนดูแลอยู่ตลอดเวลา

ประการที่ ๒ ครุ เป็นที่เคารพ มีความหนักแน่น เป็นบุคคลที่อุดมด้วยปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรมอย่างพร้อมมูล จนกระทั่งตระหนักและซาบซึ้งได้ดีว่า อะไรถูกอะไรผิด อะไรดีอะไรชั่ว อะไรควรอะไรไม่ควร อะไรเป็นบุญอะไรเป็นบาป แล้วดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง ที่เป็นบุญเป็นกุศลอย่างมั่นคงแน่วแน่ ไม่หวั่นไหวต่อความยั่วยวนของสิ่งแวดล้อมที่ทำให้จิตใจตกต่ำ

ประการที่ ๓ ภาวนีโย แปลว่า เป็นที่เจริญใจ เป็นแบบอย่างให้เราได้ เราได้ครูอาจารย์เรา ได้ผู้ที่ท่านมีคุณธรรม มีความประพฤติดีงาม เราก็เกิดความรู้สึกที่เรียกว่า จรรโลงใจ มีกำลังใจเห็นแบบอย่าง อยากจะทำตาม ก็ทำให้มีความก้าวหน้าในชีวิต มีพุทธพจน์ที่ตรัสถึงพระภิกษุเถระเป็นที่เจริญใจไว้ว่า เพราะประกอบด้วยธรรม ๕ ประการคือ “ไม่กำหนดในสิ่งที่เป็นเหตุให้กำหนดไม่ขัดเคืองในสิ่งที่เป็นเหตุให้ขัดเคือง ไม่หลงในสิ่งเป็นเหตุให้หลง ไม่โกรธในสิ่งที่เป็นเหตุให้โกรธ ไม่มัวเมาในสิ่งที่เป็นเหตุให้มัวเมา”^{๒๔} หรือ “เป็นผู้ปราศจากราคะ เป็นผู้ปราศจากโทสะ เป็นผู้ปราศจากโมหะ เป็นผู้ไม่ลบหลู่คุณท่าน เป็นผู้ไม่ตีตนเสมอ”

ประการที่ ๔ นอกจากจะให้เกิดความรู้สึกอยู่ในใจแล้วยังออกมาเป็นรูปธรรมด้วย คือ วุตตา จ เป็นผู้สามารถว่ากล่าวตักเตือน เป็นนักพูด คือเป็นผู้ฉลาดในการใช้ถ้อยคำ น่ารักฟัง มีเหตุมีผล มีหลักการ พูดถูกจังหวะ การพูดนี้เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งที่ช่วยให้ผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรประสบความสำเร็จในการชักนำบุคคลผู้หลงผิด ท้อแท้ หมดกำลังใจ หมดความยินดีในการทำหน้าที่ ให้กลับมีความเห็นถูก มีกำลังใจ เกิดความยินดีที่จะทำหน้าที่นั้นต่อ

ประการที่ ๕ วจนุกฺโขม บอกล่าวแล้วบางที่ยังไม่ชัดเจน ยังสงสัยอยู่เข้าไปซักถามเป็นผู้อดต่อถ้อยคำสูง ๆ ต่ำ ๆ ได้ คือ บุคคลผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรนั้นถึงเวลาจะว่ากล่าวสอนจำต้องว่ากล่าวสอน แนะนำ การว่ากล่าวสอน แนะนำนั้น แม้จะเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อผู้ฟัง เช่น การพูดเรื่อง ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา สำหรับผู้เป็นมิชฌาติฐิ ผู้ไม่มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจ จึงแสดงออกมาในรูปแบบของการใช้ถ้อยคำที่หยาบคาย ต่อต้านตีเถียน สำหรับผู้เป็นสัมมาทิฐิย่อมชอบใจแสดงออกมาในรูปแบบของการสรรเสริญยกย่องแสดงความพอใจเมื่อธรรมตา

^{๒๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๔.

^{๒๔} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๑/๑๔๙.

เป็นเช่นนี้ ผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรจะต้องรู้เท่าทัน อดทนได้ ทั้งถ้อยคำที่ไม่น่าปรารถนา และถ้อยคำที่น่าพอใจ คือไม่ยินดียินร้ายจนเกินไป การอดทนต่อถ้อยคำที่ไม่น่ายินดีก็นับว่ายากยิ่งแล้ว สิ่งที่ยากยิ่งกว่าคือ การอดทนต่อสิ่งที่น่ายินดี นี่เป็นอีกด้านหนึ่งที่สำคัญ สำหรับบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ผู้อดทนต่อถ้อยคำหรือเสียงนี้ ฉะนั้น บัณฑิตหรือผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรจึงต้องฝึกจิตของตนไม่ให้เอนเอียง คือไม่หวั่นไหว ไม่สะเทือนต่อโลกธรรม ๘ ด้วยอำนาจความยินดีหรือยินร้ายให้สมตามพระพุทธรพจน์ที่ว่า “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแห่งเดียว ย่อมไม่สะเทือนด้วยลมฉันทไต่บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่เอนเอียงในเพราะนิพนาและสรรเสริญฉันทนั้น”^{๒๕}

ประการที่ ๖ คมภีรณจ กถิ กตตา เป็นผู้ที่กล่าวถ้อยคำหรือเรื่องทีลึกลับซึ้งได้ คำกล่าวสอนธรรมดาสามัญก็เป็นความดีของกัลยาณมิตรอยู่ทั่วไปแล้ว แต่กัลยาณมิตรที่มีคุณสมบัติพิเศษที่จะช่วยลูกศิษย์ได้อย่างแท้จริงก็คือ ผู้ที่สามารถนำให้เข้าถึงสิ่งที่ลึกลับซึ้งให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันนี้จะเป็นปัจจัยที่ทำให้เราสามารถก้าวหน้าในการปฏิบัติ ถ้าเรื่องลึกลับซึ้งขึ้นไป ท่านไม่สามารถแนะนำได้เราก็อยู่ในระดับธรรมดา ความก้าวหน้าในการปฏิบัติ ก็ไม่เป็นไปเท่าที่ควรไปไม่ไกล หรือไม่ถึงที่สุดจึงจะต้องมีคุณลักษณะข้อที่ ๖ คือสามารถที่จะแถลงชี้แจงเรื่องลึกลับซึ้งได้ด้วย ในที่นี้คง หมายถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้อยคำที่ควรพูดในการทำหน้าที่กัลยาณมิตร คือ กถาวัตถุ ๑๐

ประการที่ ๗ ข้อสุดท้าย นอกจากจะช่วยแนะนำในทางที่ดีให้ความรู้เข้าใจ เกิดความรู้สึกในทางที่ดีงามและปฏิบัติถูกต้องแล้ว อีกด้านหนึ่งก็มีกรอบในทางที่ไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียขึ้นคือ โน จฏฐานะ นิโยชเย แปลว่าไม่ซัดงูในสิ่งที่เหลวไหลไร้สาระ หรือในทางที่เสียหาย คือป้องกันไม่ให้เกิดในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นทุกข์ ทำให้เกิดความรู้สึกสบายใจ ปลอดภัยปลอดภัยขึ้นมาว่า จะไม่ทำให้เกิดความเสียหาย และเผลอออกไปผิดทาง ซักชวนให้ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลมีคติเป็นสุข ผู้ต้องการประโยชน์จากการได้คบหามิตร พระพุทธองค์ตรัสว่าควรคบผู้มีคุณสมบัติตามที่กล่าวมา แม้จะถูกขบไล่^{๒๖} ก็ควรเข้าไปหา ดังความในพุทธภาษิตที่ตรัสสรุปไว้ว่า “มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง เป็นนิกพุด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ พุดถ้อยคำลึกลับซึ้งได้ ไม่

๓) บทบาทในฐานะอาจารย์

ทิศเบื้องขวา คือ คุณอาจารย์ และคุณครูทั้งหลาย ศิษย์ที่ดีพึงบำรุงท่านให้มีความสุขด้วยความเคารพและนอบน้อม หมั่นเข้าพบท่านเพื่อรับใช้ด้วยความสุภาพสำรวมให้ท่านรักและเมตตา เมื่อท่านอบรมสั่งสอนสิ่งใดก็น้อมสมใจเอาใจใส่จำและรับมาปฏิบัติให้เกิดผล ทั้งเรียนศิลปวิทยาทั้งหลายด้วยความสุจริต ด้วยความเคารพไม่ดูแคลนในสภาพชีวิตความเป็นอยู่และฐานะของครูส่วนครู และอาจารย์ท่านให้เมตตาต่อศิษย์ด้วยคำแนะนำและสั่งสอนในทางที่ดีก่อประโยชน์ให้ การศึกษาดีบอกศิลปวิทยาให้รู้โดยไม่ลวงและไม่ปิดบังเมื่อศิษย์เรียนดีมีฝีมือก็พึงยินดียกย่องให้มีชื่อเสียงดีงามเป็นที่ปรากฏต่อโลก ทั้งอภิบาลรักษาศิษย์ไม่ให้ตกอยู่ในโทษใดๆ ครูอาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ดังนี้^{๒๗}

^{๒๕} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๘๑/๕๓.

^{๒๖} อจ.สตตก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๕๘.

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

๑. ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี
๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
๔. ยกย่องให้ปรากฏในหมู่เพื่อน
๕. สร้างเครื่องคุ้มกันภัยในสารทิศคือ สอนให้ศิษย์ปฏิบัติได้จริง นำวิชาไปเลี้ยงชีพ

ทำการงานได้

สรุปในสังคมไทยครูดีมีปัญญามีคุณธรรมอย่างไรหรือครูดีอย่างไรมีคุณสมบัติข้อเหมือนหรือข้อแตกต่างกันอย่างไรระหว่างครูดีกับครูไม่ดีอย่างไรบ้าง

คำตอบปัญหาเหล่านี้จะแตกต่างกันไปตามยุคตามสมัยสังคมและวัฒนธรรมและคำตอบทุกคำตอบจะสะท้อนทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรมอารมณ์ แรงจูงใจ ของสังคมนั้นๆ และคงเป็นการยากที่จะระบุว่าหรือเลือกว่าชุดคำตอบใดเป็นชุดที่ดีที่สุด

แต่ส่วนที่เป็นความดี ความงาม และความจริง เป็นเนื้อหาสาระสำคัญของวิถีมนุษย์เป็นเรื่องเดียวกันของสังคมไทยในอดีตปัจจุบันและอนาคตส่วนที่ต่างกันจะเป็นรายละเอียดของแต่ละเรื่องนั้น

๒.๘ วัตถุประสงค์ในการสอน

๒.๘.๑ วัตถุประสงค์ในการสอนตามแนวพุทธ

พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคมควบคู่กันไปและเป็นปัจจัยต่อกันโดยคำนึงถึงธรรมชาติแวดล้อมกันไปตามหลักการที่วางไว้เป็นระบบอย่างครบถ้วนชัดเจน การสอนควรคำนึงเกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอนเกี่ยวกับผู้เรียนและเกี่ยวกับการสอนสรุปจากพุทธวิธีในการสอนของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๒๘} ดังนี้

๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยากหรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นคืออริยสังขซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อนปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้วต่อจากนั้นจึงสวาทเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๒) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้นและความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไปอย่างที่เราเรียกว่า สอนเป็นอนุบุพพิกถาตัวอย่างก็คืออนุบุพพิกถา ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ก็สอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดูได้เห็นได้ฟังเองอย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

๔) สอนตรงเนื้อหาตรงเรื่องคมอยู่ในเรื่องมีจุดไม่วกวนไม่ไขว้เขวไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

๕) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

๖) สอนเท่าที่เป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจให้การเรียนรู้ได้ผลไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๓๓-๓๔.

๓) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง

๒.๘.๒ จุดประสงค์การสอนทั่วไป

เป็นจุดประสงค์ที่มีความหมายกว้างไม่เฉพาะเจาะจงได้แก่จุดประสงค์ของหลักสูตร จุดประสงค์แผนการศึกษาชาติซึ่งมีค่าที่เรียกแตกต่างกันออกไปเช่นจุดมุ่งหมาย ความมุ่งหมาย จุดหมาย วัตถุประสงค์ และ ผลการเรียนรู้ที่คาดหวังจุดประสงค์ของหลักสูตร ได้แก่

- ๑) เพื่อให้มีนิสัยใฝ่หาความรู้ และมีความคิดสร้างสรรค์
- ๒) เพื่อให้มีความรู้ ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าในศิลปวัฒนธรรมไทย
- ๓) เพื่อปลูกฝังให้มีความภูมิใจในความเป็นไทย

๒.๘.๓ จุดประสงค์การสอนเฉพาะ

มนุษย์มีศักยภาพสูงมีธรรมชาติที่เอื้อต่อการพัฒนาพระพุทธศาสนา มองว่ามนุษย์เป็นที่ฝึกได้ หรือต้องฝึกมนุษย์ถ้าไม่ฝึกก็ไม่ประเสริฐแต่ฝึกดีแล้วจะขีดความสามารถสูงสุดมีพระพุทธพจน์ที่เน้นเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ของมนุษย์ในจุดที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้จุดประสงค์การสอนเน้นย้ำหลักการฝึกตนพัฒนาตนเองของมนุษย์และเราเตือนพร้อมทั้งส่งเสริมกำลังใจทุกคนมุ่งมั่นในการฝึกอบรมตนเองของมนุษย์แบ่งย่อยเป็น ๓ ด้านคือด้านหลักธรรม ด้านธรรมชาติมนุษย์และด้านการพัฒนา

๒.๘.๓.๑ จุดประสงค์การสอนด้านหลักธรรม

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมและหัวข้อธรรมแยกย่อยไปมากมายเป็นหมวดๆ หรือเป็นชุดๆมี ๓ข้อบ้าง ๔ข้อบ้าง ๕ข้อบ้าง หลักธรรมแต่ละหมวดแต่ละชุดเหล่านั้นก็คือข้อปฏิบัติ เพื่อพัฒนาชีวิตในขั้นตอนหรือในส่วนปลีกย่อยต่างๆเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น

๑. ขรราวาสธรรม^{๒๙} แปลว่า คุณสมบัติของผู้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทางโลก ประกอบด้วยธรรมะ ๔ประการ คือ

๑) สัจจะ แปลว่า จริง ตรง แท้ มีความซื่อสัตย์เป็นพื้นฐาน เป็นคนจริงต่อความเป็นมนุษย์ของตน

๒) ทมะ แปลว่า ฝึกตน ข่มจิต และรักษาใจ บังคับตัวเองเพื่อลดและละกิเลส และรักษาสัจจะ

๓) ชันติ แปลว่า อดทน ไม่ใช่เพียงแต่อดทนกับคำพูดหรือการกระทำของผู้อื่นที่เราไม่พอใจ แต่หมายถึงการอดทนอดกลั้นต่อการบีบบังคับของกิเลส

๔) จาคะ แปลว่า เสียสละ บริจาคสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน โดยเฉพาะกิเลสเพราะนั่นคือสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่กับตน ละนิสัยไม่ดีต่างๆ

๒. จักร ๔^{๓๐} ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจล้อนำรถไปสู่ที่หมายมี ๔ อย่างคือ

- ๑) ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
- ๒) สัปปริสุปัศสยะ สماعมกับคนดี

^{๒๙} ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

^{๓๐} ที.ปา.(ไทย) ๑๑ / ๓๕๔/๓๗๕

- ๓) อุตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ
๔) ปุพเพตปญญา ได้ทำความดีไว้ก่อน

๒.๘.๓.๒ จุดประสงค์การสอนด้านธรรมชาตินุสรมุข

มนุษย์มีธรรมชาติแตกต่างกัน หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงแบ่งประเภทบุคคลตามธรรมชาติเช่น

๑. ธรรมชาติด้านสติปัญญาแบ่งย่อย ๔ จำพวก คือ^{๓๑}

- ๑) อุกขฤติญญ เป็นผู้เข้าใจได้ฉับพลัน
- ๒) วิปจิตัญญ เป็นผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ
- ๓) เนยยะ เป็นผู้พอจะแนะนำได้
- ๔) ปทปรมะ เป็นผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ

๒. ธรรมชาติด้านอุปนิสัยเป็นพื้นเพจิตหรือพฤติกรรมซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่งเป็นปกติประจำเรียกว่าจริตหรือจิริยามิ ๖ อย่าง^{๓๒} คือ

๑) ราคจริต จิตท่องเที่ยวไปในอารมณ์ที่รักสวรั้งาม คือ พอใจในรูปสวย เสียงเพราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสนิ่มนวล ชอบการมีระเบียบ สะอาด ประณีต พุดจาอ่อนหวาน เกลียดความเลอะเทอะ

๒) โทสจริต มีอารมณ์มักโกรธ เป็นคนขี้โมโหโทโส จะเป็นคนที่แก่เร็ว พุดเสียงดัง เดินแรง ทำงานหยาบ แต่งตัวไม่พิถีพิถัน เป็นคนใจเร็ว

๓) โมหจริต มีอารมณ์จิตลุ่มหลงในทรัพย์สมบัติ ชอบสะสมมากกว่าจ่ายออก มีค่าหรือไม่มีค่าก็เก็บหมด นิสัยเห็นแก่ตัว อยากรได้ของของคนอื่น แต่ของตนไม่ยอมให้ใคร ไม่ชอบบริจาคทานการกุศล เรียกว่า เป็นคนชอบได้ ไม่ชอบให้

๔) วิตกจริต มีอารมณ์ชอบคิด ตัดสินใจไม่เด็ดขาด ไม่กล้าตัดสินใจ คนประเภทนี้เป็นโรคประสาทมาก มีหน้าตาไม่ใคร่สดชื่น แก่เกินวัย หากความสุขสบายใจได้ยาก

๕) สัทธาจริต มีจิตโน้มไปในความเชื่อเป็นอารมณ์ประจำใจ เชื่อโดยไร้เหตุผล พวกนี้ถูกหลอกได้ง่าย ใครแนะนำก็เชื่อโดยไม่พิจารณา

๖) พุทธิจริต เป็นคนเจ้าปัญญาเจ้าความคิด มีความฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบ การคิดการอ่าน ความทรงจำดี

๒.๘.๓.๓ จุดประสงค์การสอนเฉพาะด้านพัฒนา

ศีล สมาธิ ปัญญา หลักธรรม ๓ ประการนี้เป็นส่วนประกอบที่ดิงามจึงควรฝึกบุคคลให้เจริญองงามในองค์ประกอบเหล่านี้ นำบุคคลสู่การเข้าถึงอิสรภาพและสันติสุขอย่างแท้จริง หลักการศึกษาทั้ง ๓ ประการนั้นทำให้มนุษย์รับการพัฒนา ๔ ด้าน^{๓๓} ในวิภาตสูตรได้แก่

^{๓๑} อัง.จตุกก (ไทย) ๑๑/๑๓๓/๒๐๒

^{๓๒} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๒.

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๔๐๐/๒๕๘.

๑) ภาวิตกาย (พัฒนากาย)ภาวิตกาย มีการที่พัฒนาแล้ว คือ มีกายภาวนา มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี หรือ กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น ดูเป็น ฟังเป็น

๒) ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นดำรงตนอยู่ในวินัยและอาชีพะที่สุจริตมีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และ ส่งเสริมสันติสุข นั่นคือ คบหาเป็น สังคมเป็น พุดเป็น สื่อสารเป็น ทำเป็น

๓) ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว คือมีจิตใจที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น ความเมตตากรุณา ความเอื้ออารี มีมุทิตา ความเคารพอ่อนน้อม ความกตัญญูกตเวที สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือมีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม มีอุทสาหะ วิริยะ รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ สมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือจิตใจร่าเริง เบิกบานสดชื่น หรืออีกนัยหนึ่งคือ ตั้งจิตเป็น วางใจเป็น ทำใจเป็น

๔) ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว คือรู้จักคิดรู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดการต่าง ๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ปราศจากอคติและแรงจูงใจเคลือบแฝง เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นอยู่ด้วยความรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต เข้าถึงอิสรภาพ ปลอดภัย ปราศจากปัญหา หรือ คิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ดับทุกข์เป็น

๒.๙ การสอนตามหลักพุทธวิธี

พุทธศาสนาถือว่า ในการเป็นอยู่ของมนุษย์นั้น ชีวิตที่ดีคือชีวิตแห่งการศึกษาหรือการฝึกฝนอบรม มนุษย์ต้องศึกษาพัฒนาตนเองไปจนกว่าจะมีชีวิตที่ดีงามโดยสมบูรณ์จนเป็นชีวิตที่อยู่ด้วยปัญญา คือ คิด พุด และกระทำอย่างสุจริต ซึ่งเรียกว่าชีวิตที่ประเสริฐ หลักสำคัญในการศึกษาฝึกฝนอบรมตน คือ การพัฒนาการดำเนินชีวิตตนเองสามด้านไปพร้อมกัน ได้แก่ พัฒนาพฤติกรรม เรียกว่า ศีล พัฒนาทางด้านจิตใจ เรียกว่า สมาธิ และพัฒนาด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญา ทั้งสามด้านนี้มีความสัมพันธ์อิงอาศัยกันพฤติกรรมที่ดีเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนาและช่วยให้ปัญญางอกงามจิตใจที่พัฒนาแล้วจะทำให้เกิดปัญญาเห็นถูกต้องตามความจริงและปัญญาที่เห็นถูกต้องจะทำให้เกิดพฤติกรรมที่ดีงามต่อไป ปัญญาจึงเป็นตัวจัดปรับทุกอย่างทั้งพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวพอดีทำให้มีชีวิตอยู่อย่างรู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายและจัดการกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องมีชีวิตที่ดีงามสังคมมีความสุข

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับหลักไตรสิกขา

ไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจและปัญญา ในทางธรรม หมายถึง การฝึกอบรมพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าให้พัฒนาสูงสุดคือ เข้าถึงพระนิพพาน ซึ่งความหมายนี้เป็นความหมายตามแบบแผนที่พระพุทธองค์ทรงมุ่งสั่งสอนแก่พระภิกษุ โดยตรงการฝึกอบรมหรือพัฒนาตน ตามหลักไตรสิกขา ประกอบด้วย

- ๑) ศีลสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมทางด้านความประพฤติ
- ๒) จิตตสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมจิตให้เกิดสมาธิ

๓) ปัญญาสิกขา ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงสรุปว่า ไตรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา^{๓๔}

อธิศีลสิกขา^{๓๕} สิกขา คือ ศีล หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ได้แก่ข้อปฏิบัติหรือศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เพื่อให้สาวกหรือศาสนิกชนได้ยึดถือปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ตามสมควรแก่อัตภาพของแต่ละคนโดยจัดประเภทตามความพยายามมากน้อยและหยาบละเอียด ดังนี้

ศีล ๕ เป็นศีลสำหรับชาวบ้านผู้ครองเรือนทั่ว ๆ ไป ที่เรียกว่า คฤหัสถ์ ศีล ๕ นี้บางทีเรียกว่า นิจศีล คือ ศีลที่รักษาไว้เป็นประจำ

ศีล ๘ เป็นศีลสำหรับคฤหัสถ์หรือฆราวาสผู้ตั้งใจปฏิบัติให้สูงขึ้นจากศีล ๘ โดยปกติ

จะถือปฏิบัติกันเป็นครั้งคราวในวันขึ้น-แรม ๘ ค่ำ และขึ้นแรม ๑๔-๑๕ ค่ำ เดือนละ ๔ ครั้ง ผู้ปฏิบัติจะพำนักอยู่ที่วัดหรือที่บ้านก็ได้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ศีลอุโบสถ”

ศีล ๑๐ เป็นศีลสำหรับสามเณรและสามเณรี คือ ผู้บวชที่อายุไม่ถึง ๒๐ ปีหรืออายุถึงแล้วแต่ยังมีได้ขอบวชเป็นพระภิกษุณี (ปัจจุบันไม่มีสามเณรี)

ศีล ๒๒๗ เป็นศีลสำหรับพระภิกษุ ถือเป็นข้อปฏิบัติที่ละเอียดลงไป อันที่จริงแล้วศีล ๒๒๗ นี้ก็คือ ศีล ๕ ศีล ๘ และ ศีล ๑๐ นี้เอง เพียงแต่เป็นข้อปฏิบัติที่แยกย่อยละเอียดลงไปอีกผู้ถือปฏิบัติต้องสำรวมระวังมิให้เกิดการละเมิด หากเกิดการละเมิดเรียกว่า ต้องอาบัติ คือ ต้องโทษซึ่งถือเป็นโทษทางใจ ผู้ละเมิดย่อมรู้เองเห็นเอง และอาบัตินั้นได้ทรงบัญญัติไว้เป็นกลุ่ม ๆ ตามความหนักเบา

ศีล ๓๑๑ เป็นศีลสำหรับภิกษุณี แม้ปัจจุบันภิกษุณีจะไม่ได้มีแล้วก็ตาม แต่บัญญัติที่เป็นสิกขาบทก็ยังคงมีอยู่ แต่อย่างไรก็ตามแม้จะมีศีลหรือสิกขาบทที่วางกำหนดไว้สำหรับภิกษุณีแต่เมื่อไม่มีภิกษุณีก็ย่อมถือว่าหมดสิ้นไปโดยปริยาย^{๓๖}

อธิจิตตสิกขา หรือสมาธิสิกขา สิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณ คือ สัมมาสมาธิอย่างสูงคือ การกำหนดจิตให้แน่วแน่นมั่นคง อันเป็นหลักแห่งการควบคุมจิตมิให้ฟุ้งซ่าน และควบคุมตนมิให้ ตกไปในทางแห่งความเสื่อมเสีย นั่นคือ การกำหนดจิตของตนให้อยู่ในจุดใดจุดหนึ่ง โดยเฉพาะเช่น ลมหายใจเรียกอานาปานสติสมาธิ หรือกำหนดจิตในขณะที่ย่างเท้าเรียกว่า เดินจงกรมหรือกายคตาสติ

อธิปัญญาสิกขา สิกขา^{๓๗} คือ ปัญญาอันยิ่งใหญ่ ได้แก่ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง ซึ่งคำว่า “ปัญญา” ตามรูปศัพท์แปลว่า ความรู้ทั่วหรือความรู้แจ้งสภาพต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ปัญญาสิกขาก็คือ การกระทำให้เกิดความรู้เห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

๒.๙.๑ การออกแบบสอนตามหลักไตรสิกขา

การจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขาในการจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธวิธีแบบไตรสิกขาไว้ดังนี้

^{๓๔} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๙.

^{๓๕} อจ.ติก.(ไทย)๒๐/๒๖/๒๑๑

^{๓๖} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๓/๓๐๙.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน. หน้า ๔๑-๔๒.

การจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติกับสิ่งที่เรียนจริง ๆ แล้วพิจารณาให้เห็นประโยชน์ คุณ โทษ ตามความเป็นจริงด้วยตนเองแล้วนำความรู้ นั้นมาเป็นหลักในการปฏิบัติตามอย่างจริงจัง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

๑) ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยการฝึกปฏิบัติจริง

๒) ให้ผู้เรียนนำความรู้มาใช้เป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันการจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขาจะเน้นการฝึกปฏิบัติจริง โดยเน้นให้ผู้เรียนต้องปฏิบัติโดยสำรวจ และฝึกจิตใจให้ตั้งมั่นจนมีระเบียบทางความคิด ความสามารถคิดเป็นเหตุเป็นผลได้โดยตลอด

การจัดการเรียนรู้แบบไตรสิกขา^{๓๘} มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑) ขั้นศีลให้ผู้เรียนเลือกการกระทำถูกหรือผิดในการตอบสนองสถานการณ์ที่ผู้สอนกำหนดให้ในขั้นตอนนี้จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ศีลสิกขา เป็นการควบคุมตนเองให้อยู่ในความถูกต้องทางกาย วาจา ดังพระพุทธรักษาสิกขุ ให้ความเห็นว่า ศีลมีขอบเขตที่ปรากฏทางกาย วาจา เป็นการกระทำที่ทำให้ผู้ประพฤติสบายกาย ใจ และทำให้โลกมีสันติภาพ โดยการปฏิบัติเน้นการควบคุมตนเอง เห็นได้จากการอาราธนาศีลและศีลไม่ใช่พิธีรีตอง

๒) ขั้นกำหนดสมาธิเป็นการฝึกขั้นต้นในการควบคุมสติให้ระลึกอยู่กับสมุหทัยใจเพื่อความระลึกรู้แน่วแน่ที่จุดเดียว ในขั้นตอนนี้จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่เรียกว่า จิตสิกขา คือ การปฏิบัติเพื่อดำรงสภาพจิตให้ปกติมั่นคงต่อความดั่งามโดยทั่วไปบุคคลมีจิตสมาธิอยู่แล้วโดยธรรมชาติ และบุคคลควรฝึกให้เป็นสมาธิด้วย

๓) ขั้นพิจารณาด้วยปัญญาเป็นขั้นสุดท้ายหลังจากผ่านการฝึกสมาธิระยะหนึ่งจนสามารถระลึกรู้แน่วแน่ที่จุดเดียวจึงทำให้พิจารณาว่าสถานการณ์ที่เลือกกระทำครั้งแรกนั้นเหมาะสมหรือไม่ อะไรผิดอะไรถูกจนสามารถเลือกปฏิบัติได้ถูกต้องเหมาะสมอย่างสมเหตุสมผลในขั้นนี้จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ปัญญาสิกขา เป็นการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามสภาวะที่เป็นจริง โดยเน้นการมองเห็นอย่างนั้นจริงไม่ใช่การคาดคำนวณเอาเองแล้วกำหนดหลักความประพฤติของตนให้ดำรงความดีไม่เป็นภัยต่อตนเองและผู้อื่น

การสอนแบบไตรสิกขา จะส่งเสริมให้ ผู้ เรียนได้ ลงมือปฏิบัติจริงเกิดความเข้าใจ และนำความรู้ นั้นมาแก้ปัญหาของตนต่อไป

๒.๙.๒ การสอนตามหลักอริยสัจ

วิธี สอนแบบอริยสัจสี่นั้น เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธองค์ ทรงนำเอาหลักธรรมมาประยุกต์ในการสอนพุทธบริษัท สำหรับความหมายของอริยสัจสี่นั้น อริยะ หมายถึง บุคคลผู้บรรลุธรรมวิเศษ ส่วนคำว่า สัจจะ หมายถึง ความรู้เรื่องแห่งความจริง ดังนั้น อริยสัจ จึงหมายถึง ความจริงขอริยะ หรือความจริงอันประเสริฐ เป็นชื่อธรรมสำคัญหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา มีขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ๔ ขั้นตอน ดังนี้^{๓๙}

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า

^{๓๙} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ปิงบประมาณ ๒๕๔๙**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๘).

๑) ขึ้นกำหนดปัญหาหรือชั้นทุกข์ครูช่วยนักเรียนให้ได้ศึกษาพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยตัวเองด้วยความรอบคอบและพยายามกำหนดขอบเขตของปัญหาซึ่งนักเรียนจะต้องคิดแก้ไขให้ได้

๒) ขึ้นตั้งสมมติฐานหรือชั้นสมมุติ

ก. ครูช่วยนักเรียนให้ได้พิจารณาตัวเองว่าสาเหตุของปัญหาที่ยกขึ้นมากล่าวในชั้นที่ ๑ นั้นมีอะไรบ้าง

ข. ครูช่วยนักเรียนให้เกิดความเข้าใจว่าในการแก้ปัญหาใดๆ นั้นจะต้องกำจัดหรือดับที่ต้นตอหรือแก้ปัญหาเหล่านั้น

ค. ครูช่วยนักเรียนให้คิดว่าการแก้ที่สาเหตุนั้นอาจจะกระทำอะไรได้บ้างคือให้กำหนดสิ่งที่กระทำเป็นข้อ ๆ ไป

๓) ขึ้นการทดลองและเก็บข้อมูล หรือชั้นนิโรธ

ก. ขึ้นทำให้แจ้งครูต้องสอนให้นักเรียนได้กระทำหรือทำการทดลองด้วยตนเองตามหัวข้อต่าง ๆ ที่ได้กำหนดไว้ในชั้นที่ ๒ ข้อ ค.

ข. เมื่อทดลองได้ผลประการใดต้องบันทึกผลการทดลองแต่ละอย่างหรือที่เรียกว่าข้อมูลไว้เพื่อเพื่อพิจารณาในชั้นต่อไป

๔) ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผล หรือ ชั้นมรรค

ก. จากการทดลองกระทำด้วยตนเองหลายๆ อย่างนั้นย่อมจะได้ผลออกมาให้เห็นชัดผลบางประการชี้ให้เห็นว่าแก้ปัญหาได้บ้างแต่ไม่ค่อยชัดเจนนักผลที่ถูกต้องชี้ให้เห็นว่าแก้ปัญหาได้แน่นอนแล้วและได้บรรลุจุดหมายแล้วได้แนวทางหรือข้อปฏิบัติที่เราต้องการแล้วเหล่านี้หมายความว่าต้องวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้นั้นทีละข้อในชั้นที่ ๓ ข้อ ข. นั้นจนแจ่มแจ้งว่าทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาที่กำหนดในชั้นที่ ๑ ได้สำเร็จ

ข. จากการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้จะทำให้เห็นว่าสิ่งใดแก้ปัญหาได้จริง ต่อไปก็สรุปการกระทำที่ได้ผลนั้นไว้เป็นข้อๆ หรือเป็นระบบหรือเป็นแนวทางปฏิบัติและให้ลงมือกระทำหรือปฏิบัติอย่างเต็มที่ตามแนวทางนั้นโดยทั่วกัน

การสอนแบบอริยสัจสี่เป็นวิธี สอนวิธี เกี่ยวกับการแก้ปัญหาหรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์นั่นเองซึ่งมีขั้นตอนในขั้นของการกำหนด ปัญหาขั้นตอนสมมุติฐานขึ้น การทดลองและการแก้ปัญหาขั้นการวิเคราะห์และขั้นสรุปผลในการสอนสาระพระพุทธศาสนาครูสังคัมศึกษาสามารถนำวิธีดังกล่าวมาใช้สอนได้ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนมีทักษะในการคิดวิเคราะห์ปัญหาอย่างมีเหตุผลรวมทั้งสามารถแก้ปัญหาได้อย่างเป็นระบบทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๙.๓ การสอนแบบโยนิโสมนสิการ

นอกจากการนาพุทธวิธีมาประยุกต์ ใช้ในการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาแล้ว ครูผู้สอนควรนำวิธีคิดแบบพุทธธรรมหรือวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ มาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาเช่นกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ เป็นวิธีคิดแห่งปัญญาวิธีคิดตามแนวพุทธธรรม

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี และเมื่อเทียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการอยู่ในระดับที่เหนือศรัทธาเพราะเป็นขั้นที่ เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ เป็นการฝึกการใช้ความคิด ให้รู้จักการคิดอย่างถูก

วิธีคิดอย่างมีระเบียบรู้จักคิดวิเคราะห์ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้^{๔๐}

ได้ให้ความหมายของโยนิโสมนสิการ โดยรูปศัพท์ ว่าโยนิโสมนสิการประกอบด้วย โยนิโส กับมนสิการโยนิโสมาจากโยนิซึ่งแปลว่า เหตุต้น

เค้าแหล่งเกิดปัญญาอุบายวิธีทางส่วนมนสิการ แปลว่าการทำในใจการคิดคำนึงนึกถึงใส่ใจพิจารณาเมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสั้นๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย การทำใจโดยแยบคายนี้มีความหมายแค่นั้นเพียงใดคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ ไขความจริงโดยวิธี แสดงไวพจน์ ให้ เห็นความหมายแยกเป็นแง่ๆดังต่อไปนี้

๑) อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธี ที่จะให้เข้าถึงความจริงสอดคล้องเข้ากับแนวกับสัจจะ ทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

๒) ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับ ได้หรือมี ลำดับมีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนว เหตุ ผลเป็นต้นไม่ ยุ่งเหยิงสับสนไม่ใช่ ประเดี้ยววกเวียนติดพันเรื่องนี้ที่ นี้เดียวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่ โนนหรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขึ้นเป็นอันไม่ ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักความนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

๓) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุ ผลหรือคิดอย่างมี เหตุ ผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุ ปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔) อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้ เกิดผล คือ ใช้ความคิดให้ เกิดผลที่พึงประสงค์ถึงถึงการคิดอย่างมี เป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดการพิจารณาที่ ทำให้ เกิดกุศลธรรม เช่น ปลูกเรือให้ เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติหรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคงเป็นต้น

ไขความทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นเพียงการแสดงลักษณะด้านต่าง ๆ ของความคิดที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการ ที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ๆ อาจมีลักษณะครบที่ เดียวทั้ง ๔ ข้อหรือเกือบครบทั้งหมดนั้น หากจะเขียนลักษณะทั้ง ๔ ข้อนั้นสั้นๆ คงได้ความว่าคิดถูกวิธี คิดมีระเบียบคิดมี เหตุ ผล คิดเร้ากุศล แต่ถ้าหากจะสรุปเป็นคำ จำ กัดความก็เห็นได้ว่าทำ ยากสักหน่อย มักจับเอา ไปได้ แต่ บางอย่างของความคิดบางด้านไม่ครอบคลุมทั้งหมด หรือไม่ ก็ต้องเขียนบรรยายยืดยาวเหมือนอย่าง ที่เขียนไว้ ในตอนเริ่มต้น อย่างไรก็ตามมีลักษณะเด่นนั่นเอง

การใช้ ความคิดถูกวิธี ทำในใจโดยแยบคายมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้าสาเหตุ ผลจนตลอดสาวแยกแยะออกพิเคราะห์ ดูด้วยปัญญาคิดเป็นระเบียบโดยอุบาย

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ๒๕๓๘, หน้า ๖๖๗.

วิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะความสัมพันธ์ แห่งเหตุ ปัจจัย เป็นองค์ ประกอบ ภายใน (ปัจจัยภายใน) เรียกว่า วิธี การแห่งปัญญา^{๔๑} โยนิโสมนสิการว่า มิใช่ ใช่ เฉพาะในการ ฟัง ธรรม หรือฟังคำอธิบายเท่านั้น หากเป็นธรรมที่ใช้ ในการดำเนินชีวิตทุกส่วนทุกเวลา ทั้งในการ รับรู้ การเผชิญสถานการณ์ การสัมพันธ์ เกี่ยวข้องปฏิบัติ ต่อสิ่งทั้งหลายทุกกรณี โยนิโสมนสิการ เป็น การใช้ ความคิดอย่างถูกวิธี ตามความหมายที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งในทางธรรมแสดงหลักไว้ว่า โยนิโส มนสิการเป็นอาหารหล่อเลี้ยงสติ ช่วยให้ สติ ที่ยังไม่ เกิดก็ เกิดขึ้น ช่วยให้ สติ ที่เกิดขึ้นแล้วเกิด ต่อเนื่องไปอีก คนที่มี ความคิดดี เป็นระเบียบ ความคิดจะแล่นไปเรื่อยๆได้ เรื่องได้ ราว เดินเป็นแถว เป็นแนวย่อมคุมเอาสติไว้ใช้ได้เรื่อย ๆ

ถ้ามองโยนิโสมนสิการในแง่ของการทำหน้าที่โยนิโสมนสิการก็คือความคิดที่สกัดอวิชชา ตัณหา (พูดแ่ง บวกว่าปลุกเร้าปัญญาและกุศลธรรม) กล่าวคือ "เมื่อเรามีการรับรู้อารมณ์หรือได้ รับ ประสบการณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ตามปกติกระบวนการคิดก็ จะแล่นต่อไปทันที ตอนนี่คือจุดหรือ ชั้นตอนของการช่วงชิงบทบาทกัน ถ้าอวิชชาตัณหาในช่วงชิงเอาความคิดไปได้ก่อนความคิดต่อ จากนั้นก็ จะเป็นกระบวนการของอวิชชาตัณหา หรือคิดหลงผิด แต่ ถ้าโยนิโสมนสิการเข้ามาสกัดตัด หน้าอวิชชาตัณหา เป็นกระบวนการแห่งวิชชาวิมุตติ แทนเป็นการมองตามความเป็นจริงมองตามเหตุ มิใช่ มองตามที่เราอยากให้ มันเป็น หรือไม่อยากให้ มันเป็น เพราะโดยทั่วไปปุถุชนพอรับรู้อะไร ความคิดก็ จะพรวดเข้าสู่ความชอบใจไม่ ชอบใจทันที และโยนิโสมนสิการจะทำหน้าที่เข้าสกัดหรือ ตัดหน้า จะเป็นผู้ ใช้ ความคิดหรือเป็น เจ้า นาย ของ ความคิดนั้นๆ จึงมักรวมความใน แ่งนี้ว่า โยนิโสมนสิการ คือ ความคิดสกัดอวิชชาตัณหา^{๔๒}

ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นแนวทางในการสอนคนให้รู้จักคิดและเข้าใจในธรรม เป็นคำ สามัญรู้กันทั่วไปในแวดวงการศึกษา ท่านมีวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ๑๐ วิธี แต่ละวิธีล้วน เหมาะสมที่จะฝึกฝนทั้งนั้น คือ

๑. คิดแบบสืบสาวปัญหา
๒. คิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ
๓. คิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา
๔. คิดแบบแก้ปัญห
๕. คิดแบบสัมพันธ์หลักการกับเป้าหมาย
๖. คิดแบบคุณโทษและทางออก
๗. คิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม
๘. คิดแบบปลุกเร้าคุณธรรม
๙. คิดแบบอยู่ในปัจจุบัน
๑๐. คิดแบบแยกประเด็น

^{๔๑} พระราชนิพนธ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ๒๕๒๘ : ๖๖)

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ๒๕๓๘ : หน้า ๖๔๗.

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการทั้ง ๑๐ วิธี นี้ถ้าตรวจดูขั้นตอนการทำงานแล้ว จะเห็นการคิดเป็นสองช่วง คือ คิดทั้งตอนรับรู้อารมณ์ หรือประสบการณ์ จากภายนอกและคิดค้นพิจารณาอารมณ์หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาแล้วไว้ ภายในวิธี คิดทั้ง ๑๐ วิธี นี้ต่างอิงอาศัยกันรับกันและสัมพันธ์กัน วิธีการศึกษา เฉยสถานการณ์ของชีวิตและแก้ ปัญหาของชีวิต ต้องบูรณาการความคิดเหล่านี้ รู้จักเลือกรูปแบบวิธีคิดมาผสมผสานกลมกลืนกัน เพื่อนำไปสู่การสร้างแนวปฏิบัติ อย่างถูกต้อง ตรงกับความจริงในทางสายกลางในเชิงวิชาการในแง่การทำ หน้าที่วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิ การทั้งหมดสามารถสรุปลงได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ

๑) โยนิโสมนสิการแบบปลูกปัญญา มุ่งให้ เกิดการรู้แจ้งตามสภาวะ เน้นที่การขจัดอวิชชาเป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการส่องสว่างทำลายความมืดหรือชำระล้างสิ่งสกปรก ให้ ผลไม่ จำกัตกาลหรือเด็ดขาด นำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ

๒) โยนิโสมนสิการแบบสร้างเสริมสุขภาพจิตมุ่งปลูกเร้ากุศลธรรมอื่นๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหา เป็นฝ่ายสมถะมีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือปริมาณฝ่ายดี ขึ้นมากดข่มทับหรือบังฝ่ายชั่วไว้ ให้ผลเกิดขึ้นกับกาลชั่วคราวหรือเป็นเครื่องเตรียมหนุนเสริมความพร้อมและสร้างนิสัย นำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ

๒.๙.๔ การสอนตามหลักอนุพุททิกถา

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า อนุพุททิกถา^{๔๓} ซึ่งเป็นแนวการสอนธรรมแบบหลักที่ทรงใช้ทั่วไปหรือใช้เป็นประจำวันโดยเฉพาะก่อนทรงแสดงอริยสัจ ๔ กล่าวถึงการครองชีวิตดีงามโอบอ้อมอารีช่วยเหลือกันดำรงตนในสุจริตที่เรียกว่าทานและศีลแล้วแสดงชีวิตที่มีความสุขความเอิบอ้อมพร้อมที่เป็ผลของการครองชีวิตดีงามนั้นเรียกว่าสัคคะจากนั้นแสดงแง่เสีย ข้อบกพร่อง โทษ ความไม่ สมบูรณ์เพียงพอของความสุข ความพร้อมพร้อมเช่นนั้น เรียกว่า กามาทีนวะ และในที่สุดแสดง ทางออกพร้อมทั้งผลดีต่างๆ ของทางออกนั้นเรียกว่า เนกขัมมานิสังสะ เมื่อผู้ฟังมองเห็นผลดีของทางออกนั้นแล้วจึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ ต่อท้ายเป็นตอนจบ๑๔ อนุพุททิกถาหมายถึง เทศนาที่แสดงไปโดยลำดับ เพื่อพอกอธยาศัยของสัตว์ให้หมดจด เป็นขั้น ๆ จากง่ายไปหายาก เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจ มี ๕ คือ

- (๑) ทานกถา พรรณนาทาน
- (๒) ศีลกถา พรรณนาศีล
- (๓) สัคคกถา พรรณนาสวรรค์ คือความสุขที่พร้อมด้วยกาม
- (๔) กามาทีนวกถา พรรณนาโทษของกาม
- (๕) เนกขัมมานิสังสกถา พรรณนาอันสงส์แห่งการออกจากกาม

อนุพุททิกถาคือเรื่องที่กำลังกล่าวถึงตามลำดับธรรมเทศนาที่แสดงเนื้อความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อขัดเกลากอธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆจนพร้อมที่จะทำความเข้าใจในธรรมส่วนปรมาตม์...ตามปกติพระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่ภคผู้สดีผู้มีอุปนิสัยสามารถที่

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๙-๑๘๐.

จะบรรลุลุทธิพิเศษ ทรงแสดงอนุப்புพิภพิกถานี้ก่อนแล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจ ๔ เป็นการทำให้พร้อมที่จะรับดูจผ้ำที่ซีกฟอกสะอาดแล้ว ควรรับน้ำย้อมต่าง ๆ ได้ด้วยดี

การสอนแบบอนุப்புพิภพิกถาสอนตามลำดับขั้นตอนคือการสอนเนื้อหาวิชาตามลำดับชั้นจากง่ายไปยากจากเบื้องต้นไปสู่ความลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒.๙.๕ การสอนตามหลักนวังคสัตถุศาสน์

นวังคสัตถุศาสน์ คือ คำสอนของพระศาสดา มีองค์ ๙ ประการ หมายถึง การแบ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๙ ประการ^{๔๔} คือ

๑. สุตตะ คือ คำสอนประเภทร้อยแก้วล้วน ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่นๆ ที่ไม่มีชื่อกำกับว่า สูตร

๒. เคยยะ คือ คำสอนที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึง พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมดโดยเฉพาะ สคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

๓. เวยยาकरणะ คือ คำสอนที่เป็นร้อยแก้วล้วน ๆ เป็นอรรถาธิบายโดยละเอียด เช่น พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ

๔. คาถา คือ คำสอนที่เป็นร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อกำกับว่า สูตร

๕. อุทาน คือ พระคาถาที่ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัยสหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณเกิดจากแรงบันดาลใจของพระพุทธเจ้าและพระสาวก ส่วนมากจะเป็นร้อยกรอง

๖. อิติวุตตะกะ คือ คำสอนประเภทคำอ้างอิงที่ยกข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มาอ้างเป็นตอน ๆ ได้แก่ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า วุตต์ เหตุ ภควตา

๗. ชาตกะ คือ คำสอนประเภทนิทานหรือเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติปางก่อนขณะเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอยู่ มี อปถนณชาตก เป็นต้น

๘. อัပ္ภุตธรรม คือ เรื่องอัศจรรย์ เป็นคำสอนเรื่องอัศจรรย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย เช่น พระพุทธเจ้าสมัยอยู่ในพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายานั่งสมาธิผินพระพักตร์ออกมาทางด้านหน้าพระอุทร ไม่แปดเปื้อนด้วยมลทินกรรมเหมือนทารกทั่วไป

๙. เวทลละ คือ พระสูตรแบบถามตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้ ความพอใจ ความปลื้มใจถามต่อไปเรื่อย ๆ เช่น จุฬเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหาสูตร

สรุป นวังคสัตถุศาสน์เป็นวิธีการสอน ๙ รูปแบบที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นเครื่องมือในการสั่งสอนพุทธบริษัทตลอดเวลา ๔๕ พรรษา มีผลสัมฤทธิ์ดังปรากฏในบทพุทธคุณว่า ทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายและสามารถฝึกผู้อื่นได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่าสำหรับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามหลักการสอนปัจจุบันและนวังคสัตถุศาสน์มีรูปแบบและเนื้อหาครอบคลุมพุทธวจนะทั้งหมดจึงแสดงพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น

^{๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๙/๒๕๓,

สรุป

การสอน คือกรรมวิธีสำหรับเราให้ผู้เรียนเกิดความรู้ในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงสูงสุด การสอนที่จะมีผลดีนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายๆ อย่าง เช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครู ตลอดถึงวิธีการสอนที่ดี พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดา และสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยะสังจะเกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ การศึกษาถึงคุณสมบัติและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจึงเท่ากับเป็นการศึกษาถึงวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์ และสามารถนำหลักการบางอย่างมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้การศึกษาหรือสิกขา เป็นสาระสำคัญของการสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ประการคือ การเรียนรู้แบบพุทธเป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแพร่พระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้เพื่อให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าได้เรียนรู้แนวการสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการดังนี้ สันตัสสนา ในการอบรมสั่งสอนธรรมะของพระองค์จะชี้แจงให้ผู้ฟังอย่างเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน เห็นจริงสมাপทา พระองค์จะอธิบายให้ผู้ฟังเห็นว่าเรื่องที่พูดถึงนั้นเป็นความจริง สมุตเตชนา พระองค์จะใช้วิธีปลุกเร้าใจให้ผู้ฟังคึกคัก กระตือรือร้นที่จะปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นให้ประสบความสำเร็จ สัมปหังสนา ในการบรรยายธรรมะ พระองค์จะสร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ และ ๓ ด้านโดยสอดคล้องกับองค์ประกอบและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจและปัญญา มีสาระสำคัญ คือ สីล สมาธิ ปัญญา จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้าจึงหมายถึง การสร้างประโยชน์ ความเกื้อกูล และความสุขแก่พหูชน (พหูชนหิตาย พหูชนสุขาย) และเกื้อกูลต่อสังคมโลก (โลกานุกมฺปาย) การศึกษาถึงวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์และสามารถนำหลักการบางอย่างมาประยุกต์ใช้ได้ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้านั้นพอสรุปได้ว่ามี ๓ ลักษณะคือ ๑. สอนแบบร้อยกรอง ๒. ร้อยแก้ว ๓. สอนแบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง ตัวอย่างคือพระสูตรที่มีคาถาไม่ใช้พุทธวิธีหลัก จิตวิทยาและสื่อการสอนของพระพุทธเจ้า อุปกรณ์ที่พระองค์ได้ทรงคิดค้นและทรงนำมาใช้ประกอบการสอนมี ๓ วิธี คือ ๑. การใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ์ ๒. การใช้ภาพนิมิตเหมือนภาพยนตร์ ๓. การใช้วิธีทดลองด้วยตนเองคุณสมบัติของผู้เรียนในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ๑) ธรรมชาติของผู้เรียน ประกอบด้วยชั้น ๕ ปัญหาพื้นฐานคืออกุศลมูล โดยสอนตามจริต ๖ ๒) คุณลักษณะของผู้เรียน แบ่งตามพื้นฐานอุปนิสัยบุคคล แบ่งตามพื้นฐานของปัญญา แบ่งตามสติปัญญา แบ่งตามระดับการเรียนรู้ แบ่งตามระดับพฤติกรรม แบ่งตามสภาพแวดล้อม ผู้สอนคือ ครู และคุณลักษณะของครูได้ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกแต่ทรงแสดงไว้ในคำที่เป็นไวพจน์คือ ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ธรรมกถึก กัณยานมิตร และทูต แม้ว่าคำตอบเหล่านี้จะมีเกณฑ์และคำอธิบายที่แตกต่างกันอีกทางหนึ่งถือได้ว่าข้อมูลเหล่านี้เป็นเกณฑ์ มาตรฐานหรือตัวบ่งชี้ภูมิธรรมปัญญาของสังคมในแต่ละยุคสมัยด้วย **คุณลักษณะผู้สอนที่พึงประสงค์** ๑.บุคลิกภาพ มีความสง่างาม วาจา

สุภาพ มารยาทน่าเลื่อมใส เป็นผู้มีความสมบัติผู้ดีมี ธรรม ๔ ประการ คือ รูปโปปมาณิก โขสัปปมาณิก
ธัมมโปปมาณิก และสุวิชาจรณสัมปันนะ บทบาทหน้าที่ของผู้สอน ประกอบด้วย บทบาททั่วไปในแง่
หลักการสอน บทบาทในฐานะกัลยาณมิตร บทบาทในฐานะอาจารย์

บทที่ ๓

พุทธวิธีการสอนพระราहुล

รูปแบบพุทธวิธีการสอนพระราहुล ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็น ชีวิตประวัติของพระราहुลเถระ รูปแบบพุทธวิธีการสอน โดยแยกศึกษา การสอนแบบไตรสิกขา การสอนแบบอริยสัจสี่ สอนตามหลักโยนิโสมนสิการ การสอนแบบอุปมาอุปไมย การสอนแบบอานาปานสติ

๓.๑ ชีวิตประวัติของพระราहुลเถระ

การศึกษาชีวิตประวัติของพุทธสาวก แล้วนำออกมาเผยแพร่เป็นการประกาศและยกย่องความสามารถเฉพาะตัวของแต่ละท่านว่า มีลักษณะเหมือนกับพระพุทธสาวกรูปอื่น หรือว่ามีคุณลักษณะพิเศษกว่ารูปอื่นในด้านใดบ้างในบรรดาภิกษุสาวกผู้ได้รับยกย่องให้มีเอตทัคคะ พระราहुลเถระเป็นผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาชีวิตประวัติ เพื่อให้รู้ภูมิหลังทั้งในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ ที่สนับสนุนให้ท่านได้บรรลุอรหัตผลและเป็นรูปหนึ่งในพระอสีติมหาสาวก (พระมหาสาวก ๘๐ รูป) ในชาติสุดท้าย ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ ชาติภูมิของพระราहुลเถระ

พระราहुลเถระเป็นพระเถระที่จัดไว้ในกลุ่มพระชาวแคว้นสักกะ เกิดในวรรณะกษัตริย์ตระกูลศากยะ เป็นพระโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ (พระพุทธเจ้า) กับพระนางยโสธราเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ในเมืองกบิลพัสดุ์

๓.๑.๒ การตั้งชื่อ

จากการศึกษาพบว่า ในวันที่ประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ตรงกับวันที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกทรงผนวช และทรงมีพระนามว่า “ราहुล” แปลว่า “บ่วง” ที่มีพระนามเช่นนี้ เพราะอาศัยพระอุทานของเจ้าชายสิทธัตถะในเวลาพระโอรสประสูติว่า “บ่วงเกิดแล้ว เครื่องผูกพันเกิดแล้ว” ตรงกับคำบาลีว่า “ราहुลฺ ชาตํ พนฺธํ ชาตํ” ในอรรถกถาถามหาปทานสูตรบรรยายว่า

เมื่อราहुลกุมารประสูติ พวกราชบุรุษนำหนังสือบอกข่าว มาวางไว้บนพระหัตถ์ของพระมหาบุรุษ ลำดับนั้นความเสนาหาในพระโอรสทำให้พระวรกายทุกส่วนของพระมหาบุรุษซาบซ่าน พระมหาบุรุษดำริว่าเมื่อบุตรเกิดเพียงคนเดียวความเสนาหาในบุตรยังเป็นถึงเพียงนี้ ถ้าเรายังมีบุตรกว่าร้อยคน ในบุตรเหล่านั้น เมื่อคนหนึ่งเกิดความผูกพันด้วยเสนาหาเพิ่มมากขึ้นอย่างนี้ หัวใจจักแตกสลายเป็นแน่ เพราะเหตุนั้น พระองค์จึงตรัสว่าห้วงเกิดแล้ว เครื่องผูกพันเกิดแล้ว อีกนัยหนึ่ง คำว่า “ราहुล” ไม่ได้หมายถึงบ่วง แต่เป็นคำที่ได้มาจากคำว่า ราหู ผู้เป็นเทพ ผู้มีฤทธิ์ของ

^๑ สนธิวรรณ อินทรลิม. อภิธานศัพท์จิตกรรมไทยเนื่องในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๑๙.

พวกพราหมณ์ซึ่งคอยจับพระอาทิตย์และพระจันทร์กิน ที่เรียกว่าสุริยุปราคาและจันทรุปราคา ในวันที่ราหูกุมารประสูตินั้นเป็นวันเกิดสุริยุปราคา จึงถือเอาเป็นเหตุคุณนิมิตมาตั้งชื่อให้^๒

๓.๒ การบรรพชาของพระราหูกุมาร

การบรรพชาของราหูกุมารไม่ได้เป็นการบวชด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าหรือเพราะฟังธรรม แต่เป็นการบวชด้วยความบังเอิญ เพราะพระนางพิมพาผู้เป็นมารดาได้แนะนำให้พระราชโอรสไปทูลขอมรดกจากพระพุทธเจ้า ในขณะที่มีพระชนมายุเพียง ๗ พรรษาเท่านั้น มีเรื่องปรากฏดังความว่า^๓

เมื่อพระสมณโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว เสด็จมาทรงเทศนาโปรดพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ประทับอยู่ที่นิโครธาราม วันหนึ่งพระผู้มีพระภาค เสด็จไปยังพระราชานิเวศน์ของพระนางพิมพาพระมเหสีเก่าของพระองค์ ซึ่งรวมกับวันที่พระองค์มาประทับอยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์ วันที่เสด็จมายังพระราชานิเวศน์ของพระนางพิมพาก็เป็นวันที่ ๗ พอดีพระนางพิมพามารดาของราหูกุมาร จัดแจงตกแต่งองค์ให้ราหูกุมารเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคด้วยตรัสบอกว่า “ลูกเอ๋ย ลูกจงดูสมณะผู้มีภิกษุหนึ่งหมื่นรูปแวดล้อมอยู่ ทรงมีสีดั่งสีทองคำ มีรูปพรรณดั่งพรหมนั้นเกิดสมณะนี้แหละเป็นพระบิดาของลูก ในเวลาที่พระบิดาของลูกประสูติ ได้มีขุมทรัพย์ใหญ่ ๆ ปรากฏขึ้น จำเดิมแต่พระบิดาของลูกเสด็จออกทรงผนวชแล้ว ขุมทรัพย์ใหญ่เหล่านั้นก็หายไป ลูกจงไปกราบทูลขอมรดกด้วยคำว่า “ข้าแต่พระบิดา กระหม่อมเป็นกุมาร เวลากระหม่อมได้อภิเษกแล้ว จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ กระหม่อมต้องการทรัพย์ ขอพระบิดาประทานทรัพย์แก่หม่อมฉันด้วยเถิด เพราะว่าบุตรย่อมเป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติที่เป็นของของบิดา”^๔

ราหูกุมารจึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคตามวาทะสั่งพระมารดา พอเสด็จถึงที่เฝ้าแล้ว ทรงถวายบังคมเกิดมีหทัยนึกรักเหมือนดังบุตรทั้งหลายรักบิดา มีใจรำเรงยินดีทรงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระสมณะ เกาของเสด็จพ่อเป็นสุขดี” แล้วประทับยืนทรงกราบทูลด้วยถ้อยคำอื่น ๆ อีกตามสมควรแก่ตนจะพึงกราบทูล ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงกระทำภักติกิจเสร็จ จึงทรงกระทำอนุโมทนาทานแล้ว เสด็จลุกจากที่ประทับกลับไป ฝ่ายราหูกุมารจึงทรงกราบทูลขอว่า “ข้าแต่สมณะ ขอได้ประทานมรดกแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าแต่พระสมณะ ขอได้ประทานมรดกแก่ข้าพระองค์เถิด แล้วได้เสด็จติดตามพระผู้มีพระภาคไป แม้พระผู้มีพระภาคก็ไม่ทรงยอมให้ราหูกุมารเสด็จกลับ พวกชนผู้เป็นบริวารไม่สามารถที่จะทูลเชิญราหูกุมาร ผู้กำลังตามเสด็จพระผู้มีพระภาคให้เสด็จกลับไป ราหูกุมารนั้น ก็ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเรื่อยไปจนกระทั่งถึงพระอารามอันเป็นที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงดำริถึงราหูกุมารว่า “กุมารนี้ต้องการทรัพย์อันเป็นสมบัติของบิดา ทรัพย์นั้นย่อมเป็นไปตามวิญญูคือหมุนเวียนไป เป็นทรัพย์ภายนอกทำให้เกิดความเดือดร้อนตลาคตจะไม่ให้ทรัพย์ที่กุมารนี้ขอ แต่จะให้อริยทรัพย์ ๗ ประการ อันตลาคต

^๒ จำเนียร ทรงฤกษ์, *ชีวประวัติพุทธสาวก : ประวัติพระอัครนิมิตมาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๒.* (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๓๗๔.

^๓ วิ.ม.หา. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๘.

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒ /๒๙-๓๓/๒๗-๓๓.

ได้ ณ ภายใต้อันโพธิ์แก่เธอ จะกระทำให้เธอเป็นเจ้าของมรดกอันเป็นโลกุตรทรัพย์คือทรัพย์ที่ช่วยให้ข้ามพ้นจากโลก อันเป็นทรัพย์ภายใน^๕ อรรถกถาราหุลสูตรได้อธิบายถึงสาเหตุการบวชของพระราหุลเถระไว้ในประเด็นที่ว่า เป็นผู้ออกบวชด้วยศรัทธา ดังความว่า

คำว่า พระราหุลเถระออกบวชด้วยศรัทธานั้น หากจะฟังมีคำถามสอดเข้ามาว่า ก็ท่านผู้มีอายุ ประรณานอยู่ซึ่งรัชสมบัติอันพระผู้มีพระภาคทรงให้บรรพชาโดยพลการมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าพระราหุลเถระออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา ข้อนี้ข้าพเจ้าจะได้กล่าวเฉลย พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ก็เพราะพระราหุลเถระมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะ จริงอยู่ ท่านผู้มีอายุนี้ มีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะนานแล้วคือเมื่อเป็นพระยานาคราช ชื่อว่าสังฆะ ได้เห็นสามเณร ชื่อว่าอุปรวัต ซึ่งเป็นโอรสของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า ได้ถวายทานเป็นเวลา ๗ วัน ประรณาคความเป็นอย่างนั้น (คือความเป็นสามเณร) จึงถึงพร้อมด้วยความปรารถนาและอภินิหาร จำเดิมแต่นั้นมาบำเพ็ญบารมีอยู่เป็นเวลาแสนกับ อุบัติแล้วในภพสุดท้าย พระผู้มีพระภาคนั้นแหละทรงทราบความที่พระผู้มีอายุนี้ มีพระทัยน้อมไปในบรรพชาอย่างนี้ ด้วยว่า ญาณนี้เป็นญาณหนึ่งในตถาคตพลญาณด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ท่านออกจากพระราชวังด้วยศรัทธาอีกอย่างหนึ่ง คำว่า สหธาเยว ชฺรมา นิภุมม (ออกจากเรือนด้วยศรัทธา) นี้มีอธิบายว่า เธอออกจากพระราชวังด้วยศรัทธามาสิ้นกาลนานแล้ว บัดนี้ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์เถิด^๖

๓.๓ วิธีการให้บรรพชาสามเณรราหุล

จากการศึกษาวิธีการให้บรรพชาสามเณรราหุล มีในวินัยปิฎก คัมภีร์มหาวรรค ดังความว่า^๗
เมื่อราหุลกุมารยังทรงพระเยาว์อยู่ มีพระชันษายังไม่ครบที่จะทรงอุปสมบทได้ พระสารีบุตรเถระจึงกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญพระองค์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแก่ข้าพระองค์ เพื่อให้ราหุลกุมารทรงผนวชด้วยวิธีการอย่างไร” พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาโดยปรารภเรื่องนี้ให้เป็นมูลแรกเกิดแล้วรับสั่งอนุญาตกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอนุญาตการบวชกุลบุตรเป็นสามเณรด้วยไตรสรณคมน์ คือภิกษุพึงให้กุลบุตรบวชอย่างนี้”^๘ ขึ้นต้น พึงให้โกนผมและหนวด แล้วให้ครองผ้าล้อมผาด ให้ห่มผ้าเฉวียงบ่า (ลดไหล่ข้างหนึ่ง) ให้กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย ให้นั่งกระห่ม ให้ประคองอัญชลี (ประนมมือ) แล้วสั่งว่า “จงว่าอย่างนี้” จึงสอนไตรสรณคมน์คือ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ฆมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ฯ เปฯ ตติยมปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ตติยมปิ ฆมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ตติยมปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

^๕ จำเนียร ทรงฤกษ์, ชิวประวัติพุทธสาวก : ประวัติพระอัครริยมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๒, หน้า ๓๗๔-๓๗๖.

^๖ ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๔๗/๒๙๗-๒๙๘.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕-๑๐๖/๑๖๕-๑๖๘.

วิธีการบวชกุลบุตรผู้มีอายุไม่ครบ ๒๐ ปี ยังไม่สามารถอุปสมบทได้ ก็ให้บรรพชาเป็นสามเณรด้วยวิธีให้รับพระไตรสรณคมน์ คือกล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้าพระสงฆ์เจ้า และให้สมาทานศีล ๑๐ ประการ วิธีการบวชนี้เรียกว่า “ ตีสรณคมนุปสัมปทา ” ซึ่งราหุลกุมารทรงผนวชเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการบวชแบบนี้

จากการศึกษาพบว่า เมื่อสามเณรราหุลบรรพชาแล้ว ก็ได้เกิดพระพุทธบัญญัติขึ้นประการหนึ่งสำหรับผู้ที่จะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ดังความว่า “ พระเจ้าสุทโธทนะศาकยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลขอพระพรว่า “หม่อมฉันขอประทานพรต่อพระผู้มีพระภาคสักอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้า ข้า ” พระผู้มีพระภาคถวายพระพรว่า “ พระองค์ผู้ โคตมะ ตถาคตทั้งหลาย มีพรล่วงเลยเสียแล้ว (เลิกให้พรแล้ว) พระเจ้าสุทโธทนะตรัสว่า “ หม่อมฉันทูลขอพรที่สมควรและไม่มีโทษพระพุทธเจ้าข้า ”

พระผู้มีพระภาคถวายพระพรว่า “ พระองค์โปรดตรัสบอกพรนั้นเถิด โคตมะ ”

พระเจ้าสุทโธทนะตรัสว่า “ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงผนวชแล้ว ความทุกข์สิ้นพันได้บังเกิดแก่หม่อมฉัน เมื่อพ่อ นั้นทะบวชก็เช่นเดียวกัน เมื่อพ่อราหุลบรรพชาทุกข์ยิ่งมากจน พระพุทธเจ้าข้า ความรักบุตรยอมตัดผิว ครั้นแล้ว ตัดหนัง ตัดเนื้อ ตัดเอ็น ตัดกระดูก แล้วตั้งอยู่จรดเยื่อในกระดูกหม่อมฉัน ขอประทานพระวโรกาส พระคุณเจ้าทั้งหลาย ไม่พึงบวชบุตรที่บิดามารดายังมีได้อนุญาต พระพุทธเจ้าข้า ”

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พระเจ้าสุทโธทนะศาकยะทรงเห็นแจ้งแล้ว ทรงสมาทานทรงอาภาย ทรงรำเริงด้วยธรรม เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะศาकยะ เสด็จจากพระที่นั่งถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับต่อมา พระผู้มีพระภาคทรงทำธรรมิกถาในเพราะเหตุเป็นเค้ามูล เพราะเรื่องนั้นเป็นสาเหตุ จึงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ ภิกษุทั้งหลาย บุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาต ภิกษุไม่พึงให้บวช รูปใดให้บวช ต้องอาบัติทุกกฏ ”

๓.๔ การบรรพชาเป็นสามเณร

เมื่อพระบรมศาสดาได้ประทานการบรรพชาให้แก่ราหุลกุมารแล้ว พระองค์ก็ทรงประทานสิกขาบท ๑๐ ประการ ตามลำดับดังความว่าในมาติกาหัวข้อนั้น ๑๐ สิกขาบทมีปาณาติปาตาเวรมณี เป็นต้นนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์เดียวตรัสไว้ มิใช่พระสาวก จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ ถึงกรุงสาวัตถี ทรงให้ราหุลกุมารบรรพชาแล้ว ณ พระเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกะ กรุงสาวัตถี ตรัสสิกขาบท ๑๐ นั้น เพื่อทรงกำหนดสิกขาบทสำหรับสามเณรทั้งหลาย สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับสำราญตามพระพุทธอัชฌาศัยอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ แล้วเสด็จจาริกไปทางกรุงสาวัตถี เมื่อเสด็จจาริกมาตามลำดับก็ถึงกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกะ กรุงสาวัตถี สมัยนั้น ฯลฯ สามเณร

ทั้งหลายเกิดความคิดว่า สิกขาบททั้งหลายสำหรับพวกเรามีเท่าไรกันหนอ พวกเราจะพึงศึกษาใน สิกขาบท จำนวนเท่าไร ภิกษุทั้งหลายจึงนำความกราบทูลแด่พระผู้มีพระภาค พระองค์จึงตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตอนุญาตสิกขาบท ๑๐ สิกขาบทสำหรับสามเณรเพื่อสามเณร ทั้งหลายศึกษาในสิกขาบท ๑๐ นั่นคือ ปาณาติปาตา เวรมณี ฯลฯ ชาติ รูปรชตปฏิบัติคหณา เวรมณี^๘ เมื่อราหุลกุมารได้บรรพชาเป็นสามเณรตามสมควรแก่พระราชาที่จะอุปสมบท พระบรม ศาสตราจึงรับสั่งให้พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ พระโมคคัลลานเถระได้เป็นกรรมวาจาจารย์ ดังความว่า

พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้เสด็จจากควงตันโพธิ์ไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ โดยลำดับ ณ กรุงกบิลพัสดุ์นั้น ราหุลกุมารได้ทูลขอความเป็นรัชทายาทว่า ข้าแต่พระสมณะ ขอ พระองค์จงประทานความเป็นรัชทายาทแก่กระหม่อมฉัน จึงได้รับสั่งแก่พระสารีบุตรเถระว่าเธอ จงให้ราหุลกุมารบรรพชาเรื่องทั้งปวงนั้นบัดจิตพึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้า (พระพุทโธศาจารย์) กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาชั้นธกะ (พระวินัย) ก็ราหุลกุมารได้บรรพชาแล้วอย่างนี้ ถึงความเจริญ แล้ว พระสารีบุตรนั้นแล ก็ได้ให้อุปสมบท ส่วนพระโมคคัลลานเถระเป็นกรรมวาจาจารย์ของ พระราหุลเถระนั้น”^๙ ราหุลกุมารเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา ออกบวชหลังจาก พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงเมือง กบิลพัสดุ์ ได้ ๗ วันเหตุการณ์ที่นำท่านให้ได้บวชนั้นสรุปได้ว่าท่าน เข้าไปทูลขอราชสมบัติจากพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบิดา ตามคำแนะนำของพระนางยโสธราผู้เป็น พระมารดา^{๑๐} พระพุทธเจ้าทรงมอบหมายให้พระสารีบุตรบวชให้ราหุลกุมารด้วยวิธีบวชแบบติ สรณคมนูปสัมปทาเป็นรูปแรกในพระพุทธศาสนา^{๑๑} การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรับราหุล กุมารเข้ามาบรรพชาเป็นสามเณรมิใช่เป็นการทดลองให้เอาเด็กมาบวช หรือทรงกระทำไป เพราะวราหุลกุมารเป็นโอรสของพระองค์ มีเหตุผลหลายประการที่ทำให้คิดว่า พระองค์ได้ให้ เกียรติยอมรับในภูมิปัญญาของเด็กและทรงเตรียมการเรื่องนี้ไว้ก่อน^{๑๒} ดังในกรณีต่อไปนี้

๑. พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่มีต่อพระ เทวทัตต์ ผู้มุ่งทำร้ายพระองค์ก็ติดต่อโจร ชื่อองคุลีมาล ก็ดี ต่อราหุลกุมารโอรสผู้ติดตามขอโลกียทรัพย์ก็ดี ย่อมเท่าเทียมเสมอเหมือนกัน หมด

๒. พระองค์ก็ทรงเป็นเด็กมาก่อน เคยได้ศึกษาลัทธิวิชาการมากมาย ย่อมจะทรงอนุমান ได้ในความง่ายของคำสอนของพระองค์ กับความสามารถทางสติปัญญาของเด็กเรื่องดอกบัว ๔ เหล่าที่ยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับบุคคลอื่น เป็นเรื่องเกี่ยวกับอภัยาคัย และสติปัญญา โดยเฉพาะ มิได้เกี่ยวกับฐานะและวัยของผู้อื่นที่จะรับคำสอนเลย

^๘ ชุ.ข.อ. (ไทย) ๓๙/๒๓-๒๔.

^๙ ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/ ๒๙๖.

^{๑๐} บรรจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๖.

^{๑๑} วิ.จ. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๐๖.

^{๑๒} สุภัทร บริบูรณ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์อักษร ศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๖-๗.

๓. พุทธจริยาที่สามารถจะมองเห็นได้อย่างชัดเจนอีกประการหนึ่งคือ การเอาพระทัยใส่กับสามเณรในฐานะผู้เยาว์ ทรงกระทำไปด้วยความละมุนละไม กอปรด้วยพระเมตตาสูงส่ง อย่างเช่นในกรณีของนวนวาสีตีสสามเณร มีพระอุปัชฌาย์คือพระสารีบุตรและพระอสีติมหาสาวก พร้อมด้วยภิกษุจำนวนมากไปเยี่ยมสามเณรถึงในป่า นาน ๆ ประชาชนจะได้เห็นพระผู้ใหญ่มาเยี่ยมถึงที่ จึงได้นิมนต์ให้เทศน์โปรด เมื่อพระสารีบุตรให้สามเณรขึ้นเทศน์แทนชาวบ้านก็เรียนว่าสามเณรกล่าวได้เพียง ๒ บท คือ “สุชิตา โทถ, ทุกขา มุจจถ” ไม่เคยกล่าวคำอื่นเลย แต่เมื่อสามเณรเทศน์จบ ประชาชนก็บรรลุมรรคผล บางพวกกลับโกรธแค้นว่าอยู่กันมาตั้งนาน เทศน์ก็ออกไพเราะน่าฟังแต่ไม่เคยเทศน์สักครั้ง ในที่สุดพระพุทธเจ้าต้องเสด็จไปทรงแก้ไขสถานการณ์ ปล่อยโยนชาวบ้านให้สบายใจที่ได้เห็นพระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกก็เพราะบุญคุณของสามเณร ชาวบ้านจึงเลิกโกรธ และเลื่อมใสสามเณรเป็นอย่างยิ่ง^{๑๓}

การที่พระพุทธองค์ตรัสสั่งให้พระสารีบุตรบรรพชาพระราหุล จึงเท่ากับยอมรับในความสามารถของเด็ก เป็นการเผยแผ่พระมหากรุณาธิคุณแก่บุคคลทั่วไป ไม่ได้เลือกชั้นวรรณะและวัยกับทรงมองเห็นในความจำเป็นที่จะต้องมีสามเณรในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ปรณินิบัติรับใช้ภิกษุเพื่อให้เกิดความสะดวกในการบำเพ็ญสมณธรรมโดยให้เรียกประชุมสงฆ์แล้วตรัสอนุญาตว่า “อนุชานา มิ ภิกขเว ตีหิ สรณคมเนหิ สามเณรปพพชช” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการบรรพชาเป็นสามเณรด้วยไตรสรณคมน์” หมายความว่า การบวชนั้น เรียกว่า บรรพชา ผู้บวชเรียกว่า สามเณร^{๑๔}

๓.๕ การบรรพชาของพระราหุลเถระ

พระสารีบุตรบรรพชาให้พระราหุลเถระแล้ว ได้สอนพระราหุลตามแนวทางที่พระบรมศาสดาทรงวางไว้ โดยให้สามเณรสมาทานศีล ๑๐ พร้อมกับสอนเรื่องอินทรีย สังวร(การสำรวมอินทรีย) การเป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร การพิจารณาปัจจัย ๔ (คือก่อนที่จะฉันอาหาร ใช้สอยจีวร เสนาสนะและยารักษาโรค ก็ให้พิจารณาเสียก่อน) และการบำเพ็ญเพียรโดยความเป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ และมีสติสัมปชัญญะ พร้อมกันนั้นพระสารีบุตรจะให้กรรมฐานในเรื่องการพิจารณาให้เห็นความเป็นปฏิกุลของอาการ ๓๒ แก่สามเณรราหุลโดยปกติแล้ว พระสารีบุตรจะให้กรรมฐานในเรื่องความเป็นปฏิกุลของอาการ ๓๒ แก่ผู้บวชใหม่ ที่เป็นศิษย์ของท่านทุกองค์ทุกคน และให้กรรมฐานตั้งแต่แรกเมื่อเริ่มโกนผม^{๑๕} ส่วนพระบรมศาสดาก็ให้โอวาทแก่พระราหุล เนิ่ง ๆ เช่น ให้เจริญอสุภกรรมฐานภาวนา และคำสอนอื่นที่เอื้อต่อการบรรพชาธรรม

โดยสรุปแล้ว พระราหุลนอกจากจะได้รับพื้นฐานความรู้และการปฏิบัติจากพระ สารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์แล้ว ยังได้รับโอวาทจากพระบรมศาสดาตลอดเวลาก็ด้วยจากการศึกษาประวัติพระราหุลได้พบว่า^{๑๖} พระบรมศาสดาทรงสน พระทัย ต่อพัฒนาการของพระราหุลอยู่ตลอดเวลา

^{๑๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑ / ๒๕๘ - ๒๘๒.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๕.

^{๑๕} พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิภักซ์, พระพุทธโอวาทแก่ราหุล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๔.

^{๑๖} บรรจบบ บรรณรุจิ, อสีติมหาสาวก, หน้า ๑๖๒-๑๖๔.

และทรงสั่งสอนแนะนำอยู่เป็นเวลาหลายปีจนกระทั่งพระราหุลได้สำเร็จพระอรหัตผลพระราหุลเป็นผู้ที่ใคร่ต่อการศึกษาหนักนับตั้งแต่วันที่บวช ท่านจะลุกขึ้นแต่เช้าตรู่กอบทรายมาเติมกำมือ แล้วตั้งจิตปรารถนาขอให้ได้รับคำแนะนำพร่ำสอนมากเท่าจำนวนเมล็ดทรายจากพระพุทธรูปเจ้าและจากพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ก่อนบรรลอรหัตผล เมื่อยังเป็นเด็กชอบพูดเล่น พระพุทธองค์จึงทรงสอนท่านให้สำรวมในการพูด ดังในจูฬราหุโลวาทสูตตราว่า

“บุคคลผู้ไม่ละอายในการพูดเท็จทั้งที่รู้ตัวอยู่ ย่อมทำบาปกรรมได้ทุกอย่างฉะนั้นต้องสำเหนียกเสมอว่าจักไม่กล่าวเท็จแม้เพียงประสงค์จะให้หัวเราะเล่น”^{๑๗}

เมื่ออายุ ๑๘ ปี พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์จะบ่มปัญญาพิจารณาไตรลักษณ์ของท่าน ให้แก่กล้าจึงตรัสสอน ด้วยพระพุทธรูปในมหาราหุโลวาทสูตตราว่า

รูปทุกชนิดทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ทั้งที่มีอยู่ภายในหรือภายนอก ทั้งที่หยาบหรือละเอียด ทั้งที่ทรมานหรือประณีต ทั้งที่อยู่ใกล้หรือไกล เธอพึงพิจารณารูปทั้งหมดนั้นด้วยปัญญาชอบ ตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั้น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา”^{๑๘} เมื่ออายุ ๒๐ ปี พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าปัญญาของพระราหุลแก่กล้าแล้วจึงตรัสเตือนให้ท่านทำทุกขให้หมดสิ้นให้ได้ ดังในราหุโลวาทสูตตราว่า

“เธอละกามคุณ ๕ ที่น่ารักใคร่ชอบใจ ออกจากเรือนมาด้วยศรัทธาจงทำทุกขให้สิ้นไปให้ได้

“จงคบภิกษุสามเณร จงอยู่ในเสนาสนะที่สงบสงัด ปราศจากเสียงอึกทักครึกโครม”

“จงรู้จักฉันอาหารแต่พอประมาณ จงอย่าทำความยินดีในปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ จงอย่ากลับมาสู่โลกนี้อีก”

“จงสำรวมในพระปาฏิโมกข์และในอินทรี ๕ จงมีสติอยู่กับตัวจงมากด้วยความเบื่อหน่าย จงเว้นนิมิตอันสวยงามที่ประกอบด้วยราคะจงอบรมจิตให้มั่นคง แน่วแน่ในความสำคัญว่าไม่สวยไม่งาม”

“จงอบรมจิตให้ไม่มีนิมิต จงถอนความถือตัว อันเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานให้ได้ เพราะเมื่อละความถือตัวได้แล้ว เธอจักจาริกไปอย่างสงบ”^{๑๙}

๓.๖ ลักษณะอันน่าเลื่อมใสของพระราหุลเถระ

จากการศึกษาประวัติพระราหุลเถระได้พบว่าพระราหุลเถระมีสมณนามที่เพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกันเรียกอีกนามหนึ่งคือ ราหุลภัททะ แปลว่า ราหุลผู้ตั้งงาม หรือ ราหุลผู้โชคดีในฐานะที่เป็นบุตรทางโลกของพระพุทธเจ้าโดยตรง และเป็นบุตรทางธรรมที่ได้รับตอนจบอรรถกถารามาสสูตตราที่ ๑๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อปรมัตถโคขิลกถาบรรยายว่า “ก็ท่านพระราหุล อันพระผู้มีพระภาคประธานโอวาทอยู่อย่างนี้ดำรงอยู่ในเมื่อธรรมทั้งหลายอันเป็นตั้งแห่งการแก้ออบเพื่อได้วิมุตติ ถึง

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘/๑๑๘-๑๑๙.

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓/๑๒๕-๑๒๖.

^{๑๙} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๔๐ - ๓๔๕ / ๕๗๘-๕๗๙.

ความแสร้งแล้ว” โลกุตระทรัพย์ พร้อมทั้งได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา ส่วนวัตรปฏิบัติของ พระราหุล ดังนี้

๑. เป็นผู้ว่าง่าย ไม่ถือตัวว่าเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้า ดังกรณีภิกษุจากชนบท ขับไล่ให้ไปนอนข้างนอก ถ้าสามเณรราหุลอ้างว่าเป็น “ลูก” ของพระพุทธเจ้าก็ยอมทำได้อย่างน้อยภิกษุเหล่านั้นก็อาจเกรงใจพระพุทธชินโรสบ้าง แต่เธอไม่ได้นำเอาเรื่องนั้นมาอ้าง กลับออกไปเสียโดยทันที เพราะความเป็นคนว่าง่ายอนสงอนง่าย^{๒๐} ดังเรื่องว่าคราวหนึ่งมีการฟังธรรมกันตอนกลางคืน โดยพระผู้ใหญ่ต่างผลัดกันแสดงเมื่อเลิกฟังธรรมแล้ว พระผู้ใหญ่ต่างกลับถิ่นที่อยู่ของตน คงมีแต่พระผู้น้อยสามเณรและคณะอุบาสกเหลืออยู่ในโรงฟังธรรมเท่านั้น เนื่องจากเป็นเวลาค่ำคืน การเดินทางลำบาก พระผู้น้อยสามเณร และคณะอุบาสกเหล่านั้นจึงพักรวมกันในที่นั่นเอง พระและสามเณรไม่ระวังนอนปล่อยตัวตามสบายมีทั้งกรน ทั้งละเมอ ทั้งนอนดิ้น และน้ำลายไหล คณะอุบาสกเห็นอาการดั่งนั้นแล้วพากันตำหนิและนำความกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสั่งให้ประชุมสงฆ์ แล้วบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้พระนอนร่วมกับผู้ที่ไม่ใช่พระหรืออนุสัมบัน ในเวลานั้น ราหุลยังเป็นสามเณรและรวมอยู่ในกลุ่มของผู้ที่มาร่วมฟังธรรมด้วยดั่งนั้น เมื่อมีพุทธบัญญัติขึ้น พระจึงขอให้ท่านแยกออกไปนอนต่างหากคือนอกโรงฟังธรรมท่านปฏิบัติตามโดยไม่มีเงื่อนไข แต่เมื่อออกมาหาที่นอนไม่ได้ ท่านจึงหลบไปนอนในวัจกุฎี(ส้วม)ของพระพุทธเจ้า เข้ามีตพระพุทธเจ้าเสด็จหมายจะเข้าวัจกุฎี พระราหุลได้ยินเสียงกระแอมของพระพุทธเจ้าจึงรีบออกมาถวายบังคม พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามว่า “ราหุล ทำไมเธอจึงมานอนที่นี่” สามเณรราหุลจึงได้กราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงสลดพระทัย จึงดำริว่า

หากเป็นเช่นนี้ในภายภาคหน้าพวกสามเณรจะลำบาก จะถูกทอดทิ้งไม่มีใครสนใจ” ต่อมาจึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์แล้วตรัสถามพระสารีบุตรว่า “สารีบุตร เธอรู้ไหมว่าเมื่อคืนนี้ ราหุลนอนที่ไหน” พระสารีบุตรทูลว่า “ไม่ทราบ พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าจึงตรัสเล่าให้ฟังแล้ว ตรัสตำหนิพระสาวกในที่ประชุมสงฆ์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ขนาดตถาคตยังอยู่ พวกเธอยังพากันทอดทิ้งสามเณรกันถึงขนาดนี้แล้ว ต่อไปภายหน้าเล่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้วจะมีใครดูแลสามเณร

จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติเพิ่มเติมต่อจากที่ได้ทรงบัญญัติแล้วโดยทรงอนุญาต ว่า “ภิกษุนอนร่วมกับผู้ที่ไม่ใช่พระ (อนุสัมบัน)^{๒๑} ได้ ๓ คืน ถ้าเกินจากนั้นไปต้องอาบัติ ปาจิตตีย์” พระพุทธพจน์นี้มีความหมายว่า ให้พระนอนร่วมกับผู้ที่ไม่ใช่พระได้เพียง ๓ คืน พอถึง คืนที่ ๔ ให้เว้นเสียคืนหนึ่ง จากนั้นให้กลับมานอนร่วมกันได้อีกและให้นับเป็นคืนที่ ๑ ไปจนถึง คืนที่ ๓ พอคืนที่ ๔ ก็ให้เว้นเสียคืนหนึ่ง ทำอย่างนี้เรื่อยไปจนกว่าจะแยกกันนอนได้เด็ดขาด^{๒๒}

^{๒๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, สามเณรเหล่ากอแห่งสมณะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓.

^{๒๑} บรรจบ บรรณรุจิ, อตีตมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

^{๒๒} อ้างแล้ว.

ในกรณีนี้ต่างจากพระฉันทะ ซึ่งในอดีตเป็นเพียงนายสารถีของเจ้าชายสิทธัตถะเมื่อมาบวช ความรู้สึกเดิมยังคงอยู่คือยังคิดว่าตนเป็นคนใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า ใครว่ากล่าวตักเตือนมักไม่ฟัง พูดว่า ท่านเป็นใครมาว่ากล่าวผม รู้ไหมผมคืออดีตสารถีผู้ใกล้ชิดพระองค์^{๒๓}

๒. เป็นผู้ใฝ่การศึกษาอย่างยิ่ง เล่ากันว่าความกระหายใคร่เรียนรู้ของสามเณรราหุลตามหลักฐานในพระไตรปิฎกว่า ทุกเช้าสามเณรราหุลจะเดินลงมาที่ลานวิหาร เอามือกรอบทรายขึ้นเต็มกำมือ แล้วอธิษฐานดัง ๆ ว่า “วันนี้ ขอให้เราได้รับฟังพระโอวาทและโอวาทจากพระพุทธเจ้าและจากพระอุปัชฌาย์มากมาย ดุจดั่งเมล็ดทรายในกำมือเรานี้เถิด” พระพุทธเจ้าทรงยกย่องราหุลว่าเป็นเลิศกว่าผู้อื่นในด้านผู้ใฝ่การศึกษา^{๒๔}

๓. เป็นผู้มีความเคารพและกตัญญูต่อบุคคลที่ต่ออุปัชฌาย์อย่างยิ่งคือการที่สามเณรราหุลเป็นคนเช่นนี้ ก็เพราะดำเนินตามรอยพระอุปัชฌาย์นั่นเอง^{๒๕} จากการศึกษาพบว่า เมื่อท่านยังเป็นสามเณรพระมารดาคือพระนางยโสธราภักได้ออกบวชเป็นภิกษุณีแล้วเกิดประชวรด้วยพระโรคลม พระราหุลได้ไปเยี่ยมพระมารดา ครั้นได้ทราบว่าเป็นประชวรที่ห่วงใย ยิ่งได้ทราบว่าพระมารดาประชวรถึงขั้นไม่สามารถลุกขึ้นได้ ก็ยิ่งทำให้ใจเสีย เกรงว่าพระมารดาจะสิ้นพระชนม์ และได้ทราบว่าพระโรคจะสงบได้ด้วยการเล่นน้ำมะม่วงผสมน้ำตาลกรวดจึงรีบอาสาจะหามาถวาย พระราหุลรู้สึกหนักใจมากเพราะไม่รู้ว่าจะหายาดังกล่าวมาถวายพระมารดาได้แต่ไหน แต่ที่รับปากจะหามานั้นก็ด้วยความรักความห่วงใยในพระมารดา ตามปกติเมื่อมีเรื่องที่ต้องการความช่วยเหลือ พระราหุลจะระลึกถึงบุคคลสำคัญ ๔ ท่าน คือ พระสารีบุตร (พระอุปัชฌาย์) พระมหาโมคคัลลานะ (พระอาจารย์) พระอานนท์ (พระเจ้าอา) และพระพุทธเจ้า (พระพุทธบิดา) ครั้นระลึกได้ดังนี้ จึงไป แจ้งความประสงค์ให้พระสารีบุตรทราบ พระสารีบุตรมองดูสัทธิวิหาริกด้วยความกรุณาแล้ว ปลอดภัยว่า “ราหุล อย่าวิตกไปเลย รอไว้พຽงนี้ก่อน คงจะหาได้” รຽงเช้า ได้พาพระราหุลเข้าไปในเมืองสาวัตถีแล้วให้ท่านพักอยู่ที่โรงฉันทะหนึ่ง ส่วนพระเถระได้เข้าไปในพระราชวังเพื่อเข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล^{๒๖} โดยที่ยังมีทันได้ถวายพระพรให้ทรงทราบถึงเหตุที่มา พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงปรຽงน้ำมะม่วงผสมน้ำตาลกรวดถวาย เมื่อน้ำมะม่วงผสมน้ำตาลกรวด พระเถระก็ถวายพระพรลากลับออกมาหาพระราหุล ซึ่งนั่งคอยอยู่ด้วยความวิตกกังวลพระสารีบุตรกล่าวว่า “ราหุล น้มน้ำมะม่วงผสมน้ำตาลกรวดที่เธอต้องการ” แล้วก็ส่งให้พระราหุลก็รีบนำไปถวายพระมารดา พระมารดาได้หายแล้วไม่นานนัก ก็หายประชวร ซึ่งทำให้พระราหุลพระปิโยรสสบายพระทัยขึ้น

๔. เป็นผู้ที่มีสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา เช่น ตอนมารแปลงเป็นช่างรัดกระหม่อมพระราหุล ดังความว่า

ความพิสดารว่า ในวันหนึ่งเวลาวิกาล พระเถระเป็นอันมากเข้าไปสู่พระเชตวันมหาวิหาร ไปถึงที่เป็นที่อยู่ของพระราหุลเถระแล้วก็ไล่ท่านให้ลุกขึ้น ท่านเมื่อไม่เห็นที่เป็นที่อยู่อื่น จึง

^{๒๓} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, สามเณรเหล่ากอแห่งสมณะ, หน้า ๓.

^{๒๔} อ้างแล้ว.

^{๒๕} อ้างแล้ว.

^{๒๖} บรรจบ บรรณรุจิ. อสติมหาสาวก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ไปนอนที่หน้ามุขพระคันธกุฎีของพระตถาคต ฯ คราวนั้น ท่านผู้มีอายุนั้นบรรลุประอรหัตแล้วได้เป็นผู้ยังไม่มีพรชลาเลย ฯ มารชื่อวสวัตติ ดำรงอยู่ในภพนั้นแหละ เห็นท่านผู้มีอายุนั้นนอนที่หน้ามุขพระคันธกุฎีจึงคิดว่า "พระหน่อหน้อยผู้แห่งใจของพระสมณโคดมอนข้างนอกส่วนพระองค์บรรทมในภายในพระคันธกุฎี เมื่อเราบีบคั้นพระหน่อหน้อย พระองค์เองก็จักเป็น เหมือนถูกบีบคั้นด้วย มารนั้นนิรมิตเพศเป็นพระยาช้างใหญ่มาเองวงรัดกระหม่อมพระเถระแล้วร้องดุนกกระเรียนด้วยเสียงดัง ฯ พระศาสดาบรรทมในพระคันธกุฎี ทรงทราบว่าเป็นมาร จึงตรัสว่า มาร คนเช่นท่านนั้นแม้ตั้งแสน ก็ไม่สามารถเพื่อจะให้ความกลัวเกิดแก่บุตรของเราได้ เพราะว่าบุตรของเรามีปกติไม่สะดุ้ง มีตมหาไปปราศจากแล้ว มีความเพียรใหญ่ มีปัญญามากแล้วได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า ผู้ใดถึงความสำเร็จ มีปกติไม่สะดุ้ง มีตมหาไปปราศแล้วไม่มีกิเลสเครื่องยั่ววนใจ ได้ตัดลูกศรอันให้ไปสู่ภพทั้งหลายเสียแล้ว กายนี้ ของผู้นั้น ชื่อว่ามีในที่สุด ผู้ใดมีตมหาไปปราศแล้วไม่มีความถ่อมมั่น ฉลาดในบทแห่งนิรุตติ รู้ที่ประชุมแห่งอักษรทั้งหลาย และรู้เบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งอักษรทั้งหลาย ผู้นั้นแลมีสิริระ มีในที่สุด เราย่อมเรียกว่าผู้มีปัญญามาก เป็นมหาบุรุษฯ"^{๒๗}

พรรษาที่ ๑๔ พระพุทธองค์ทรงแสดง จุฬราหูโลวาหสูตร ว่า ด้วยความไม่เที่ยงของชั้น ๕ และการละอนุสัยคือมานะ อันเป็นธรรมบ่มวิมุตติ เมื่อจบพระภาสิตนี้แล้ว จิตของท่านพระราหุลพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย บรรลอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖"^{๒๘}

๓.๗ พระราหุลได้รับเอตทัคคะ

จากการศึกษาพบว่า การที่พระราหุลเป็นผู้ว่าง่ายหรือมีความอ่อนน้อมถ่อมตนตามคุณลักษณะที่ก่อให้เกิดศรัทธาในหมู่พุทธบริษัท กลายเป็นที่โจษขานยอมรับกันในกลุ่มภิกษุสงฆ์ ดังความว่า

เวลาเย็นวันหนึ่ง หมู่ภิกษุมาประชุมสรรเสริญพระราหุลเถระในโรงธรรมสภาว่าพระราหุลเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษามาก เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เพียงแต่ภิกษุทั้งหลายบอกคำเดียวเท่านั้น มิได้ขัดขืน ไปนอนอยู่ในวัจกุฎีของพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคเสด็จไปโรงธรรมสภา จึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ราหุลจะเป็นผู้ใคร่ในการศึกษา เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย เฉพาะในกาลนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงแม้ในอดีตกาลก็เป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษาเหมือนกัน"^{๒๙}

อรรถกถาได้อธิบายลักษณะความเป็นผู้ใคร่ในการศึกษาจนเป็นเหตุให้พระราหุลได้บรรลุประอรหัตและได้รับเอตทัคคะว่า "บทว่า สิกขากามานี ความว่า ผู้ใคร่ หมายถึงความว่า ผู้รักศึกษา ศึกษา ๓ประการ พระบรมศาสดาทรงแสดงพระราหุลโอรสของพระองค์ว่า ราหุลได้ยินว่า พระเถระลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ตั้งแต่วันที่บวช ได้กอบทรายขึ้นเต็มมือปรารภว่า "อัครจรรยาหนอ เราจะพึงได้โอวาท

^{๒๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๓๑๖-๓๑๘.

^{๒๘} สุริย มีผลกิจ และคณะ, พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา, (กรุงเทพมหานคร, บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๗.

^{๒๙} ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๒๕๘-๒๖๔.

และพระอนุสาสนีมีประมาณเท่านี้จากพระทศพลและพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ทั้งหลายในวันนี้ เพราะฉะนั้นท่านจึงเชื่อว่าเป็น ยอดของเหล่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา”^{๓๐}

๓.๘ ชีวิตบั้นปลายของพระราหุลเถระ

การปรินิพพานของพระราหุลเถระปรากฏในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี มีคำบรรยายเพียงสั้น ๆ ว่าท่านไปดับขันธนิพพานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดังความว่า “...พระธรรมเสนาบดีแสดงวัตรถวาย พระผู้มีพระภาคแล้วไปที่พักกลางวันเมื่อเพื่อนเหล่าอันเตวาสิกในที่นั้น แสดงวัตรหลีกไปแล้ว ท่านจึงกวาดที่พักกลางวัน ปูแผ่นหนัง ล้างเท้าแล้วนั่งคู้บัลลังก์เข้าผลสมาบัติ ลำดับนั้น เมื่อท่านออกจากผลสมาบัตินั้นตามกำหนดแล้ว เกิดความปริวิตกนี้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายจักนิพพานก่อนหรือหนอ หรือว่าพระอัครสาวกจักนิพพานก่อน แต่นั้นจึงรู้ว่าพระอัครสาวกนิพพานก่อนแล้ว จึงตรวจดูอายุสังขารของตน ท่านรู้แล้วว่าอายุสังขารของเราจักเป็นไปได้เพียง ๗ วันเท่านั้น จึงคิดว่าเราจะนิพพานที่ไหน

ลำดับนั้นจึงคิดแล้วคิดอีกว่า พระราหุลนิพพานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระอัญญาโกณฑัญญเถระนิพพานที่สระฉัททันต์ เราจะนิพพานที่ไหน...”^{๓๑}

ประมาณพรรษาที่ ๒๖ หลังจาก พระราหุล อุปสมบทแล้วและบรรลุนิพพานแล้วในพรรษาที่ ๑๔ ต่อจากนั้น ในที่ฌานิกายมหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๒ กล่าวไว้ว่าพระราหุลเถระไม่เคยเหยียดหลังบนเตียงเลยตลอดเวลา ๑๒ ปี หลังจากสำเร็จ อรหัตตผล ทำให้เป็นที่เข้าใจว่าท่านคงปรินิพพาน ในพรรษาที่ ๒๖^{๓๒}

เหตุผลนี้พอเป็นข้อวินิจฉัยได้ว่า การปรินิพพานของพระราหุลเถระคงจะขึ้นไปปรินิพพาน ณ ดาวดึงส์ เรื่องนี้ดูจะไม่ใช่เป็นสิ่งที่น่าแปลกอะไรนักสำหรับผู้เป็นพระอรหันต์ได้สำเร็จอภิญญา ท่านน่าจะกระทำได้เหมาะสมกับเหตุผล^{๓๓}

สรุปพระราหุลเถระเป็นพระเถระที่จัดไว้ในกลุ่มพระสาวกแคว้นสักกะ เกิดในวรรณะกษัตริย์ ตระกูลศากยะ เป็นพระโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ (พระพุทธเจ้า) กับพระนางยโสธราเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ในเมืองกบิลพัสดุ์ประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ตรงกับวันที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกทรงผนวช และทรงมีพระนามว่า “ราหุล” แปลว่า “บ่วง” ที่มีพระนามเช่นนี้ เพราะอาศัยพระอุทานของเจ้าชายสิทธัตถะในเวลาพระโอรสประสูติว่า “บ่วงเกิดแล้ว เครื่องผูกพันเกิดแล้ว” ตรงกับคำบาลีว่า “ราหุล ชาดิ พนธนิ ชาดิ” การบรรพชาของราหุลกุมารเป็นการบวชด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าหรือและฟังธรรม เพราะพระนางพิมพาผู้เป็นมารดาได้แนะนำให้พระราชโอรสไปทูลขอมรดกจากพระพุทธเจ้า ในขณะที่มีพระชนมายุเพียง ๗ พรรษา

^{๓๐} อจ.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๓๙๔.

^{๓๑} พระมหาโยธิน ปัตตสาสิ, “สาวกนิพพาน : การตรวจชำระ ลักษณะภาษา และการประพันธ์”,

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๘.

^{๓๒} สุริย์ มีผลกิจ และคณะ, พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๙.

^{๓๓} จำเนียร ทรงฤกษ์, ชีวิตประวัติพุทธสาวก : ประวัติพระอัครสาวกเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๒, หน้า ๔๐๕.

เท่านั้นเมื่อพระบรมศาสดาได้ประทานการบรรพชาให้แก่ราหุลกุมารแล้ว พระองค์ก็ทรงประทานสิกขาบท ๑๐ ประการพระสารีบุตรบรรพชาให้พระราหุลเถระแล้ว ได้สอนพระราหุลตามแนวทางที่พระบรมศาสดาทรงวางไว้พระราหุลนอกจากจะได้รับพื้นฐานความรู้และการปฏิบัติจากพระ สารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์แล้ว ยังได้รับโอวาทจากพระบรมศาสดาตลอดเวลาอีกด้วยจากการศึกษาประวัติพระราหุลได้พบว่าพระบรมศาสดาทรงสนพระทัยต่อพัฒนาการของพระราหุลอยู่ตลอดเวลา และทรงสั่งสอนแนะนำอยู่เป็นเวลาหลายปีจนกระทั่งพระราหุลได้สำเร็จพระอรหัตผลพระราหุลเป็นผู้ที่ใครต่อใครศึกษามากนับตั้งแต่วันที่บวช ท่านจะลุกขึ้นแต่เช้าตรู่กอบทรายมาเต็มกำมือ แล้วตั้งจิตปรารถนาขอให้ได้รับคำแนะนำพร่ำสอนมากเท่าจำนวนเมล็ดทรายจากพระพุทธรูปเจ้าและจากพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ก่อนบรรลอรหัตผล เมื่อยังเป็นเด็กชอบพูดเล่น พระพุทธองค์จึงทรงสอนท่านให้สำรวมในการพูดการที่พระราหุลเป็นผู้มีความกตัญญูตามแบบพระสารีบุตรผู้เป็นอุปัชฌาย์และว่ากล่าวสอนง่ายหรือมีความอ่อนน้อมถ่อมตนตามคุณลักษณะที่ก่อให้เกิดศรัทธาในหมู่พุทธบริษัท กลายเป็นที่โจษขานยอมรับกันในหมู่ภิกษุสงฆ์การปรินิพพานของพระราหุลเถระปรากฏในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี มีคำบรรยายเพียงสั้น ๆ ว่าท่านไปดับขันธนิพพานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

บทที่ ๔

วิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล

สาระสำคัญการศึกษาวิเคราะห์ พุทธวิธีการสอนพระราहुล ผู้วิจัยได้สังเคราะห์หลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาจาก บทที่ ๒ – ๓ และในบทนี้ เป็นการนำหลักการที่ได้ศึกษานำมาประยุกต์ใช้กับนักเรียน โดยแบ่งประเด็นออก ๔ ประการ ได้แก่ (๑) พุทธวิธีการสอน (๒) เกี่ยวกับตัวผู้สอนและตัวผู้เรียน (๓) พุทธวิธีการสอนของพระราहुล (๔) สรุปวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราहुล ดังนั้นการนำวิธีการและแนวทางการสอนมาประยุกต์ใช้กับนักเรียนในวัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องการอบรม บ่มเพาะนิสัยให้นักเรียนได้เห็นคุณค่าชีวิตของตัวเอง และผู้ที่อยู่รอบข้างตัวเราโดยการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ได้อย่างมีคุณภาพอันจะทำให้ผู้เรียนประสบผลสำเร็จในการเรียนการศึกษาต่อไป สรุปได้

๔.๑ พุทธวิธีการสอนพระราहुล

ในการสอนพระราहुลนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงสอนพระราहुล ด้วยวิธีการต่างคือ การสอนแบบอุปมาอุปไมย การสอนตามหลักโยนิโสมนสิการ การสอนแบบอริยสัจ ๔ การสอนแบบอานาปานสติ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๔.๑.๑ การสอนแบบอุปมาอุปไมย

การสอนแบบอุปมาอุปไมย^๑ คือ การสอนด้วยวิธีการเปรียบเทียบ ซึ่งพระพุทธองค์ได้สอนพระราहुลเถระ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

การสอนคนแม้ในเรื่องเดียวกัน ก็ต้องมีรูปแบบในการสอนหลายๆ แบบ จึงจะประสบความสำเร็จตามต้องการ เพราะคนฟังมีหลายประเภท ต่างจิตต่างความคิด สนใจเรื่องที่ตนพอใจพระพุทธองค์เองเมื่อสอน ก็ทรงนำเอาการสอนแบบต่างๆ มาสอนตามความเหมาะสมแบบการสอนเหล่านี้ คือ

๑. แบบสากัจฉา หรือสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุด เพราะผู้ฟังได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ทำให้การเรียนการสอนมีความสนุกสนาน ไม่รู้สีกว่าตนกำลังเรียน หรือกำลังถูกสอนแต่กำลังรู้สึกกว่าตนกำลังสนทนาปราศรัยกับพระพุทธเจ้าอย่างสนุกสนาน ในการสนทนานั้นพระองค์ทรงทำหน้าที่นำสนทนา คือ ทำหน้าที่ในการโยนคำถามให้ขบคิดแล้วต้อนเข้าจึงสรุปอันเป็นประเด็นที่ต้องการ เช่น ทรงสนทนากับพระโสณโกฬิวิสะ ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างหนักในป่าสิตะวัน เติบจนกรมจนเท่าแตกทั้งสองข้าง แต่ก็ไม่บรรลุผลที่ต้องการ จึงคิดจะลาสิกขาไปเป็นผู้ครองเรือน แต่เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบก็แนะนำวิธีให้จนบรรลุธรรมในที่สุด พระพุทธองค์ทรงส่งเสริมให้พระสาวกใช้กัน ดัง

^๑ www.th.answers.yahoo.com/question/index, (๑ ตุลาคม ๒๕๕๖).

ทรงยกย่องว่า “การสนทนาธรรมตามอุดมกาลเป็นมงคล” และจะมีศาลาเป็นที่นั่งสนทนาธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทุกบ่าย เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ในบางเรื่องพระองค์ก็จะเสด็จมาเอง

๒. แบบบรรยาย จะทรงใช้เสมอในที่ประชุม สนวนมากจะเป็นโอกาสที่มีผู้ฟังจำนวนมากๆ ดังที่ทรงแสดงพระธรรมเทศนาใน เชตะวันมหาวิหาร ในช่วงบ่ายของทุกวันและที่น่าสังเกตคือผู้ฟังมักจะมีความรู้หรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นในขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว ดังเช่นแสดงแก่ ปัญจวัคคีย์ ครั้งแรกทรงใช้วิธีการบรรยาย บรรยายถึงความล้มเหลวของการทรมานร่างกาย กับความหมกมุ่นในกาม แล้วชี้ทางสายกลาง คือ มรรค ๘ และอริยสัจ ๔ เพราะสามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้อย่างละเอียด

๓. แบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบที่เหมาะสม ผู้ถามอาจถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน บางคนถามเพื่อให้ตอบคำถามในเรื่องที่สงสัยมานาน บางคนถามเพื่อลองภูมิ บางคนถามเพื่อชมหรือปราบให้ผู้ตอบอับอาย บางคนถามเพื่อเทียบเคียงกับความเชื่อ หรือหลักคำสอนในลัทธิศาสนาของตน พระองค์ตรัสว่า “การตอบปัญหาใดๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม” จึงทรงจำแนกวิธีตอบปัญหาไว้ ๕ ประเภทคือ (๑) เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมาตอบแบบตายตัวไม่มีเงื่อนไข เช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือตอบไปทีเดียวว่า ถูกแล้ว (๒) ปฏิจปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ เช่น โสตะก็เหมือนจักขุฟังย้อนถามว่า ที่ถามหมายถึงแ่งไหน ถ้าบอกว่า ในแ่งเป็นเครื่องมอง ฟังตอบว่าไม่เหมือนกัน ถ้าถามว่า ในแ่งอนิจจัง จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน (๓) วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกความตอบเป็นเรื่อง ๆ เป็นประเด็น เช่น พระพุทธองค์ทรงติเตียนตบะใช่หรือไม่ อย่ารีบตอบว่าใช่หรือไม่ใช่เพราะมีส่วนผิด ต้องแยกตอบว่า พระพุทธองค์ทรงติเตียนตบะที่ทรมานตนเอง แต่ทรงสรรเสริญว่าความอดกลั้นเป็นยอดแห่งตบะ เป็นต้น (๔) ฐานิยปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตัดบทไปไม่ตอบหรือฟังยับยั้งเสียเพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่ให้เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิดประโยชน์ เช่น ศาสดานั้นสอนอย่างนั้น อย่างนี้ อยากทราบว่าคุณค่าสอนของใครถูก คำสอนของใครผิด พระองค์มักจะตัดบทว่า เรื่องนั้นจงพักไว้ก่อน เราตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟัง นี่คือวิธีพักปัญหาของพระองค์ (๕) แบบวางกฎข้อบังคับโดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์กฎ และข้อบังคับให้สาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน เช่น เมื่อเกิดเรื่องที่เสียหายขึ้นหรือภิกษุที่ทำความผิดนำความเสียหายมาสู่หมู่สงฆ์ ก็ทรงบัญญัติพระวินัย โดยความเห็นชอบของสงฆ์

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรราหุล สามเณรมองเห็นแล้วปูลาดอาสนะและจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้วทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่งหนึ่ง เมื่อสามเณรถวายบังคมนั่งพระองค์ได้ตรัสถามว่า “ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหลืออยู่หนึ่งหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่” สามเณรราหุลทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ที่อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะเหลืออยู่น้อยเหมือนอย่างนั้น เสร็จแล้วทรงเทน้ำนั้นทิ้งเสีย ตรัสถามว่า “เธอเห็นเราเทน้ำหนึ่งหนึ่งทิ้งไปแล้วไหม” สามเณรราหุลทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีคุณละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ที่อยู่ ก็เป็นผู้ที่คุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น” แล้วทรงคว่ำภาชนะลง ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม” สามเณรราหุลทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีคุณละอายในการพูดเท็จทั้งที่รู้ที่อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาก็ชื่อว่าคว่ำไป

แล้ว เหมือนอย่างนั้น” แล้วทรงหยายภาชนะขึ้น ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้ว่างเปล่าไหม” สามเณร รากุลทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า” จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละเอียดในการพูดเท็จที่รู้ว่าคุณธรรมของ สมณะของเขาก็ว่างเปล่า เหมือนอย่างนั้น” พระองค์ทรงตรัสเล่าเรื่องข้างต้นที่เข้าสู่สนามรบ ใน อาการต่างๆ และสุดท้ายพระองค์ตรัสถามว่า “รากุล แวนมีประโยชน์อย่างไร” สามเณรรากุลทูลตอบ ว่า “มีประโยชน์สำหรับสองดู พระเจ้าข้า” ทรงตรัสว่า “อันนั้นเหมือนกันรากุล บุคคลควรพิจารณา เสียก่อน จึงกระทำการกรรมด้วย กาย วาจา และใจ”^๒

อีกวิธีการที่พระบรมศาสดาตรัสสอนพระรากุลเถระว่าเธออย่าอย่าไม่ดูหมิ่นบัณฑิต เพราะ การอยู่ร่วมกันเนื่อง ๆ แลหรือการทรงคบเพลิงเพื่อมนุษย์ทั้งหลาย เธออย่าอย่าไม่ดูหมิ่นบัณฑิต เพราะ การอยู่ร่วมกันเนื่อง ๆ การทรงคบเพลิงเพื่อมนุษย์ ทั้งหลาย ข้าพระองค์นอบน้อมแล้วเป็นนิตย^๓

ในอรรถกถารากุลสูตร มีคำบรรยายว่าพระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงพระสารีบุตรว่า รากุล เธอไม่ได้ดูหมิ่นบัณฑิตด้วยเรื่องมีชาติเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่อยู่ร่วมกันเป็นนิจ แลหรือ ชื่อว่าการทรงไว้ซึ่งคบเพลิง เพราะการทรงไว้ซึ่งประทีปคือญาณ และประทีปคือธรรมเทศนา อันเธออย่าอย่าไม่ดูหมิ่นมนุษย์ทั้งหลายหรือ คือว่าอันเธอบูชาแล้วเป็นนิจแลหรือ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ พระรากุลเมื่อจะแสดงว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้า พระองค์หาได้กระทำการถือตัวหรือการเยอหยิ่ง เพราะเหตุที่อยู่ร่วมกันเหมือนกับคนต่ำต้อยดูถูกท่าน ผู้ฉลาดไม่^๔

ชนทั้งหลายผู้ยิ่งด้วยศีลเป็นต้น ชื่อว่ากัลยาณมิตร บุคคลคบอยู่ซึ่งกัลยาณมิตรเหล่านั้น ย่อมเจริญด้วยคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ประดุจต้นสาละใหญ่อาศัยป่าหิมวันต์ เจริญอยู่ด้วยรากเป็นต้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าเธอจงคบแต่กัลยาณมิตร เป็นต้น^๕

เมื่อรากุลสามเณรมีอายุเพียง ๗ ขวบ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเรื่องการรู้จักให้ ความสำคัญและให้เกียรติผู้อื่น ดังความว่า

พระพุทโธวาทที่พระพุทโธองค์ประธานแก่รากุลสามเณรเนื่อง ๆ ตั้งแต่ผนวชใหม่ ๆ เมื่อ มีอายุเพียง ๗ ขวบ เนื่องจากรากุลสามเณรเป็นพระราชโอรส พระบรมศาสดาจึงทรงเตือนพระรากุล ไม่ให้ดูหมิ่นพระสารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ที่หมายถึงบัณฑิต คือพระสารีบุตรเถระ และทรงเตือน รากุลสามเณรให้เคารพนบต่อพระธรรมเทศนา หรืออาจจะหมายถึงตัวบุคคลที่เผยแพร่ธรรมแก่ มหาชนทั่วไป^๖

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๕-๑๒๙.

^๓ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๓๘-๓๓๙ / ๕๔๘.

^๔ ชุ.สุ. อ. (ไทย) ๔๗/๒๙๖-๒๙๗.

^๕ ชุ.สุ. อ. (ไทย) ๔๗/๒๙๘-๒๙๙.

^๖ พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิรัช, พระพุทโธวาทแก่รากุล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕.

กล่าวโดยสรุป^๗ พระบรมศาสดาทรงสอนราหุลสามเณรให้เว้นจากการพูดเท็จ ทั้ง ๆ ที่รู้ ซึ่งเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งของสมณธรรม โดยทรงเปรียบเทียบกับน้ำและภาชนะที่ใส่น้ำ หากรักษา ศิลข้อนี้ไม่ได้ สมณธรรมข้ออื่นก็รักษาได้ยาก และทรงเปรียบกับช้างต้นว่า หากไม่รักษางวงเสียแล้ว ก็ ย่อมไม่รักษาชีวิต ตอนท้ายของพระสูตร ทรงสอนราหุลสามเณรให้พิจารณาทั้งทางกาย วาจา และใจ ก่อนทำ กำลังทำ และหลังทำแล้ว หากเป็นอกุศลกรรมก็เว้น เปิดเผย และสังวร หากเป็นกุศลกรรมก็ ควรทำและมีปิติปราโมทย์อันเป็นบาทของสมาธิต่อไปเรื่องการไม่พูดเท็จ ก็เป็นการพัฒนาอินทรีย์ที่ เรียกว่า ปัญญาอินทรีย์ควบคู่ไปกับการพัฒนาสติ เมื่อเว้นการพูดคำไม่จริงได้เด็ดขาดโดยที่สติสมบูรณ์ขึ้น ปัญญาก็จะเกิดขึ้นด้วยว่าจะพูดอย่างไร จึงจะเป็นการไม่พูดคำเท็จ และคำพูดนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ ผู้ฟัง^๘ พระองค์ทรงใช้อุปกรณ์การสอน คือน้ำและภาชนะที่พระองค์ใช้ล้างพระบาทพระองค์ทรงแสดง เป็นชั้นๆ เพื่อให้เด็กอายุ ๗ ขวบเข้าใจง่ายๆ ในการให้เห็นโทษของการพูดมุสาสิ่งเปรียบเทียบกับเป็น นามธรรม พระองค์ก็ทรงใช้สิ่งที่พระราหุลท่านเคยเห็นเคยสัมผัสมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นช้างต้นหรือ แวนตา ทำให้พระราหุลนึกตามได้ถูกต้องและเห็นภาพที่พระองค์อธิบายอย่างแจ่มชัดเกิดความเข้าใจ อย่างชัดเจน และสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง พระพุทธองค์ทรงใช้อุปกรณ์การสอนที่ง่ายๆ และสิ่งที่เด็กอายุ ๗ ขวบ เห็นอยู่จนชินตมาเป็นตัวสร้างแรงจูงใจพระราหุล และทรงเปรียบเทียบ ประทีปและต้นไม้ในการสอนพระราหุลอีกด้วย

๔.๑.๒ การสอนแบบโยนิโสมนสิการ

คำ "โยนิโสมนสิการ" นั้น แบ่งได้เป็น ๒ คำ คือ "โยนิโส" มาจาก "โยนิ" แปลว่า เหตุ ต้น ตอ แผลงกำเนิด ปัญญา อุบาย วิธีทาง และ "มนสิการ" หมายถึง การทำในใจ การคิด คำนึง นึกถึง ตรึกตรอง ใส่ใจ พิจารณา ซึ่งแปลความรวมได้ว่า โยนิโสมนสิการ เป็นการพิจารณาในใจโดยแยกกาย คือ การคิดเพื่อเข้าถึงความเป็นจริงโดยพิจารณาเหตุผลเป็นลำดับไปจนถึงต้นเหตุ แยกแยะ องค์ประกอบจนเห็นความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ลักษณะการคิดแบบโยนิโสมนสิการที่สำคัญ ๔ ประการ

๑. อุบายมนสิการ คือ ลักษณะการคิดแบบวิเคราะห์กระบวนการ ความเป็นไปของสิ่ง ต่างๆ เป็นการคิดที่ช่วยให้เข้าถึงรากเหง้าแก่นแท้ของสิ่งต่างๆ

๒. ปถมนสิการ คือ ลักษณะการคิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง มีลำดับขั้นตอนเป็นเหตุเป็น ผลกัน เป็นระเบียบไม่วกวน (หรือนัยหนึ่งคือการคิดหลายทาง หรือหลายแง่หลายมุมก็ได้ เพื่อนำไปใช้ พิจารณาแนวทางที่ถูกต้อง)

๓. การณมนสิการ คือ ลักษณะการคิดสืบสาวหาเหตุผล จนเกิดเป็นความสัมพันธ์ของ เหตุและผลโดยสมบูรณ์

๔. อุปาทกมนสิการ คือ ลักษณะการคิดมุ่งในสิ่งที่ เป็นกุศล คือ ลักษณะการคิดที่มุ่งแต่ สิ่งที่ดี ตัดขาดจากสิ่งไร้สาระ หรือสิ่งที่จะก่อให้เกิดทุกข์แก่ตนและผู้อื่น

ในปัจจุบันได้มีการนำหลัก โยนิโสมนสิการ มาเรียบเรียงเป็นวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการได้ ๑๐ วิธี ดังนี้

^๗ พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิรัช, พระพุทธโอวาทแก่ราหุล, หน้า ๑๒.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

๑. **วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุผล** เป็นการสืบหาสาเหตุของสิ่ง (ผล) ที่เกิดขึ้น เมื่อได้เหตุแล้ว ก็หาสาเหตุที่ทำให้เกิดเหตุ (ผล) นั้นต่อไป จนได้ความสัมพันธ์ของเหตุและผลโดยสมบูรณ์ ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการทดลองและอภิปรายกลุ่ม

๒. **วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ** มุ่งพิจารณาเรื่องต่างๆตามความเป็นจริง เพื่อให้รู้ว่าเรื่องนั้นๆ มีองค์ประกอบย่อยอะไรบ้าง ประกอบกันขึ้นมาได้อย่างไรในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อค้นหา คติวิเคราะห์

๓. **วิธีคิดแบบสามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์** เป็นการคิดวิเคราะห์สิ่งต่างๆตามกฎไตรลักษณ์คือ ทุกข์ (ความไม่อาจคงสภาพอยู่อย่างเดิมได้) อนิจจัง (ความเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่) อนัตตา (ความไม่เป็นตัวตน ไม่ใช่ตัวตน)ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อยอมรับ คติวิพากษ์

๔. **วิธีคิดแบบอริยสัจ/คิดแบบแก้ปัญหา** เป็นการคิดแบบสืบสาวจากผลไปหาเหตุ แล้วพิจารณาวิธีการแก้ไขที่เหตุ ซึ่งมักเริ่มด้วยการกำหนดปัญหา (ทุกข์) ทำความเข้าใจกับปัญหา สืบหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข (สมุทัย) ในขณะที่เดียวกันก็กำหนดเป้าหมายให้แน่ชัด พร้อมกันนั้นจึงคิดวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา (มรรค) และดำเนินการแก้ไขปัญหามาตามแนวทางที่วางไว้ (นิโรธ)ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อแก้ปัญหา

๕. **วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์** เป็นการคิดตามหลักการ มุ่งหาความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับความมุ่งหมาย/วิธีการ เมื่อวิเคราะห์จนรู้สภาพของปัญหาแล้ว จึงพิจารณาจุดหมายที่ต้องการและวิธีการที่จะตอบสนองจุดหมายนั้น จนนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ)ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อสร้างวิธีการ คิดสังเคราะห์ คิดอนาคต

๖. **วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก** เป็นการคิดโดยมองความจริง ยอมรับความจริงตามสิ่งที่เป็นอยู่ เพื่อให้รู้คุณโทษ ข้อดีข้อเสียทุกด้าน แล้วจึงคิดหาทางออกของปัญหา เลือกหนทางที่ดีที่สุดของปัญหาในกรณีต่างๆ แล้วจึงนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อเลือกแนวทาง คิดเปรียบเทียบ คิดเชิงกลยุทธ์

๗. **วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม** เป็นการคิดที่สกัดหรือบรรเทาต้นหาของมนุษย์ โดยพิจารณาด้วย "สติ" และ "ปัญญา" แยกแยะให้ได้ว่าสิ่งนั้นๆ มี"คุณค่าแท้" หรือ "คุณค่าเทียม"ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อประเมินคุณค่า คิดลึกซึ้ง คิดประยุกต์

๘. **วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม** เป็นการคิดที่ใช้หลักการที่ว่า "บุคคลเมื่อประสบอารมณ์หรือรับรู้สิ่งใดก็ตาม แม้เป็นของอย่างเดียวกัน แต่การมองเห็นและนึกคิดอาจปรุงแต่งไปคนละอย่างตามโครงสร้างของจิตใจ"ในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อเอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดอย่างสร้างสรรค์

๙. **วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน** เป็นการคิดในแนวทางของความรู้ ภายใต้อำนาจของปัญญา ไม่ตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์ พิจารณา "ความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์" ไม่อาลัยอาวรณ์สิ่งที่ผ่านไปแล้ว หรืออารมณ์ชอบใจ ไม่ชอบใจ ยึดสัมมาสติ เป็นสำคัญในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อการไม่ยึดติด คิดอย่างมีวิจรรณญาณ

๑๐. **วิธีคิดแบบวิภาษวาท** (วิภาษวาท ไม่ใช่วิธีคิดโดยตรง แต่เป็นวิธีพูด แต่การคิดและพูดเป็นกรรมที่ใกล้เคียงกันมากที่สุด เพราะสิ่งที่พูดล้วนมาจากการคิด) โดย วิภาษวาท มาจาก ๒ คำ คือ "วิภาษ" แปลว่า แยกแยะ จำแนก และ "วาท" แปลว่า การพูด การกล่าว ซึ่งเราอาจให้ความหมายของวิภาษวาท ได้เป็น การพูดแจ่มแจ้ง จำแนก แยกแยะ ด้วยการมองและแสดงความจริงโดยยกแยะ

ออกให้เห็นแต่ละด้านของสิ่งนั้นๆครบทุกแง่มุมในชีวิตประจำวัน มักใช้ในการคิดเพื่อระดมสมอง คิดละเอียด

จัดเป็นสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นขั้นของการสร้างปัญญาบริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ผู้เรียนสามารถช่วยตัวเองได้และนำไปสู่จุดหมายของการเรียนรู้อย่างแท้จริง^๙

พระพุทธองค์ได้สอนพระราหุลเถระ ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนราหุลสามเณรให้พิจารณากายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องมุสาวาท ที่พระองค์ทรงเน้นมากสำหรับราหุลสามเณรดังที่ปรากฏในอัมพลัญจิกะราหุลโฆวาทสูตร บางครั้งก็เรียกว่า จูพรหุลโฆวาทสูตร^{๑๐}

อรรถกถาอธิบาย^{๑๑} ว่า เมื่อราหุลสามเณรผนวชมีพระชนมายุได้ ๗ พรรษาเท่านั้น พระบรมศาสดาพระดำริว่า ชื่อว่าเด็กหนุ่มย่อมกล่าวเท็จด้วยคำน่ารัก ย่อมกล่าวสิ่งที่ไม่เห็นว่าเราไม่เห็นแล้ว กล่าวสิ่งที่เห็นว่าเราไม่เห็น เราจะให้อิวาทแก่ราหุลด้วยคำสอนแม่เพียงแลดูด้วยตา ก็เข้าใจได้ง่าย

นอกจากนั้น ในอรรถกถาได้อธิบายเรื่องการตรวจสอบตนเองว่า ควรชำระกายกรรมและวาจากรรมในเวลาก่อนอาหารครั้งหนึ่งก่อน เมื่อฉันอาหารแล้วควรนั่งในที่พักกลางวัน พิจารณาว่า ตั้งแต่อรุณขึ้นจนถึงในที่นี้ กายกรรมหรือวาจากรรม อันไม่สมควรแก่ผู้อื่นในระหว่างนี้ มีอยู่แก่เราหรือไม่ หากรู้ว่ามี ควรแสดงข้อที่ควรแสดง ควรทำให้แจ้งในข้อที่ควรทำให้แจ้ง ควรมีปิติปราโมทย์และว่า “ควรชำระมโนกรรมในที่แสวงหาบิณฑบาตครั้งหนึ่ง ชำระอย่างไร ควรชำระว่าวันนี้ ความพอใจก็ดี ความกำหนดก็ดี ความคับแค้นก็ดี ในรูปเป็นต้นในที่แสวงหาบิณฑบาตมีอยู่หรือหอนอแล หากมี ควรตั้งจิตว่าเราจักไม่ทำอย่างนี้อีก หากไม่มี ควรมีปิติปราโมทย์”

พระบรมศาสดาทรงสอนราหุลสามเณรให้เว้นจากการพูดเท็จต่างๆ ที่รู้ซึ่งเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งของสมณธรรม^{๑๒} โดยทรงเปรียบเทียบกับน้ำและภาชนะที่ใส่น้ำ หากรักษาศีลข้อนี้ไม่ได้ สมณธรรมข้ออื่นก็รักษาได้ยาก และทรงเปรียบกับช่างต้นว่า หากไม่รักษางวงเสียแล้ว ก็ย่อมไม่รักษาชีวิต ตอนท้ายของพระสูตร ทรงสอนราหุลสามเณรให้พิจารณาทั้งทางกาย วาจา และใจ ก่อนทำกำลังทำ และหลังทำแล้ว หากเป็นอกุศลกรรมก็เว้น เปิดเผย และสังวร หากเป็นกุศลกรรมก็ควรทำ และมีปิติปราโมทย์อันเป็นบาทของสมาธิต่อไปเรื่องการไม่พูดเท็จ ก็เป็นการพัฒนาอินทรีย์ที่เรียกว่า ปัญญาอินทรีย์ควบคู่ไปกับการพัฒนาสติ เมื่อเว้นการพูดคำไม่จริงได้เด็ดขาดโดยที่สติสมบูรณ์ขึ้น ปัญญา ก็จะเกิดขึ้นด้วยว่าจะพูดอย่างไร จึงจะเป็นการไม่พูดคำเท็จ และคำพูดนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง^{๑๓}

^๙ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๖๗๐.

^{๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๖-๑๒๔.

^{๑๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๒๐/๒๖๓ - ๒๗๗.

^{๑๒} พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิภัง, **พระพุทธโอวาทแก่ราหุล**, หน้า ๑๒.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

พระพุทธเจ้าตรัสสอนราหุลสามเณรให้คบกัลยาณมิตร เพื่อเป็นประโยชน์แก่การประพฤติพรหมจรรย์ แล้วให้สมาทานในปาริสุทธิสีล^{๑๔} อันเกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ ดังความในราหุลสูตรว่าพระผู้มีพระภาคครั้งทรงแนะนำการคบกัลยาณมิตร อันเป็นอุปการะแก่พรหมจรรย์และให้พระราหุลสมาทานในปาริสุทธิสีล คือการบริโภคน้ำปัจจัยโดยตรัสถึงการใช้สอยเสนาสนะเป็นประธาน ด้วยพระคาถานี้แล้ว บัดนี้ เพราะเหตุที่การเลี้ยงชีพผิดจะมีได้ ก็เพราะความอยากในจิวรเป็นต้น ฉะนั้นจึงทรงปฏิเสหิมัจฉาชีพนั้น จึงให้พระราหุลเถระสมาทานอาชีวนปาริสุทธิสีลนั้น^{๑๕}

แม้เมื่อจะประทานโอวาทเป็นเครื่องพิจารณาเนื่อง ๆ แก่พระราหุลเถระ จึงตรัสธรรมเป็นเครื่องเข้าไปอาศัยกัลยาณมิตรก่อนธรรมทั้งหมดว่าเธอจงคบกัลยาณมิตร ที่นอนที่นั่งอันสงบ ที่อันเสียบปราศจากเสียงกึกก้องเธอจงเป็นผู้รู้ประมาณในการกิน เธออย่าได้ทำความอยากในปัจจัยเหล่านี้ คือจิวรบิณฑบาต ปัจจัยคือที่นอนและที่นั่ง เธอจงอย่ามาสู่โลกอีก ขึ้นชื่อว่าธรรมเป็นเครื่องเข้าไปอาศัยกัลยาณมิตรนี้ เป็นธรรมมีคุณมากอย่างนี้^{๑๖}

พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระราหุลเรื่องธาตุ ๕ ดังความในมหาราหุลวาทสุตราวราหุล รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นภายใน อาศัยตนเป็นของหยาบ มีลักษณะแข็งแข็ง อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ฌม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็นกระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อยอาหารใหม่อาหารเก่าหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่นเป็นภายใน อาศัยตน เป็นของหยาบมีลักษณะแข็งแข็ง อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้ เราเรียกว่าปฐวีธาตุเป็นภายใน ๆ ก็ปฐวีธาตุ เป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดี อันใด ปฐวีธาตุนั้นเป็นปฐวีธาตุเหมือนกัน ๆ ปฐวีธาตุนั้น เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่านั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเรา ๆ เพราะบุคคลเห็นปฐวีธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุจิตย่อมคลายกำหนดในปฐวีธาตุ ๆ

ราหุล ก็อาโปธาตุเป็นไฉนอาโปธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี ๆ ก็อาโปธาตุที่เป็นภายในเป็นไฉน สิ่งใดเป็นภายใน อาศัยตน เป็นอาโป มีลักษณะเอิบอาบอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูล หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่น เป็นภายในอาศัยตน เป็นอาโปมีลักษณะเอิบอาบ อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้เราเรียกว่าอาโปธาตุเป็นภายใน ๆ ก็อาโปธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดี อันใดอาโปธาตุนั้นเป็นอาโปธาตุเหมือนกัน ๆ อาโปธาตุนั้นเธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเราเพราะบุคคลเห็นอาโปธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้วย่อมเบื่อหน่ายในอาโปธาตุ จิตย่อมคลายกำหนดในอาโปธาตราหุล ก็เตโชธาตุเป็นไฉนเตโชธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี ๆ ก็เตโชธาตุที่เป็นภายในเป็นไฉน สิ่งใดเป็นภายใน อาศัยตนเป็นเตโช มีลักษณะร้อนอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังกายให้กระวนกระวาย และไฟที่เผาอาหารที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยวที่ลิ้ม ให้ย่อยไปโดยชอบ

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๖ -๑๕๗.

^{๑๕} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๒๙๙-๓๐๐.

^{๑๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๓๙๕.

หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่น เป็นภายในอาศัยตน เป็นเตโช มีลักษณะร้อน อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้ เราเรียกว่าเตโชธาตุเป็นภายในฯ ก็เตโชธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดีอันใด เตโชธาตุนั้น เป็นเตโชธาตุเหมือนกัน ฯ เตโชธาตุนั้น เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเรา ฯ เพราะบุคคลเห็นเตโชธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในเตโชธาตุ จิตย่อมคลายกำหนดในเตโชธาตุฯ

ราหุล วาโยธาตุเป็นไฉน วาโยธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มี ฯก็วาโยธาตุเป็นภายในเป็นไฉน สิ่งใดเป็นภายใน อาศัยตน เป็นวาโย มีลักษณะพัดไปมาอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำลมในท้อง ลมในไส้ลมแล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ลมหายใจ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่น เป็นภายใน อาศัยตนเป็นวาโย พัดไปมา อันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่นนี้เราเรียกว่าวาโยธาตุเป็นภายใน ฯ ก็วาโยธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดีอันใด วาโยธาตุนั้นเป็นวาโยธาตุเหมือนกันฯ วาโยธาตุนั้นเธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเราฯ เพราะบุคคลเห็นวาโยธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้วย่อมเบื่อหน่ายในวาโยธาตุ จิตย่อมคลายกำหนดในวาโยธาตุ

ราหุล ก็อากาศธาตุเป็นไฉน อากาศธาตุเป็นภายในก็มี เป็นภายนอกก็มีอากาศธาตุที่เป็นภายในเป็นไฉน สิ่งใดเป็นภายใน อาศัยตนเป็นอากาศมีลักษณะว่างอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น คือช่องหู ช่องจมูก ช่องปากช่องคอสำหรับกลืนอาหารที่กินที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลุ่ม และช่องสำหรับถ่ายอาหารที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลุ่ม ออกเบื้องล่างหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างอื่นเป็นภายใน อาศัยตน เป็นอากาศ มีลักษณะว่าง ไม่ทึบ มีลักษณะไม่ทึบเป็นช่อง มีลักษณะเป็นช่องอันเนื้อและเลือดไม่ถูกต้อง เป็นภายในอันกรรมและกิเลสเข้าไปยึดมั่น นี้เราเรียกว่าอากาศธาตุ เป็นภายใน ฯ ก็อากาศธาตุเป็นภายในก็ดี เป็นภายนอกก็ดีอันใด อากาศธาตุนั้น เป็นอากาศธาตุเหมือนกันฯ อากาศธาตุนั้น เธอพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตนของเรา ฯ เพราะบุคคลเห็นอากาศธาตุนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในอากาศธาตุ จิตย่อมคลายกำหนดในอากาศธาตุฯ^{๑๗}

ในการสอนเจริญภาวนาเสมอด้วยธาตุ ๕ ดังความในมหาราหุโลวาหุสูตรว่า

- ธาตุดิน

ราหุล เธอจงเจริญภาวนา (อบรมจิต) เสมอด้วยแผ่นดินเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยแผ่นดินอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ ฯ

ราหุล เปรียบเหมือนคนทั้งหลายทั้งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มุตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลงที่แผ่นดิน แผ่นดินจะอึดอัดหรือระอา หรือเกลียดของนั้นก็หาไม่ฉนั้นใด เธอจงเจริญภาวนาเสมอด้วยแผ่นดินฉนั้นแล เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยแผ่นดินอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ ฯ

- ธาตุน้ำ

ราหุล เธอจงเจริญภาวนาเสมอด้วยน้ำเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยน้ำอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ ฯราหุลเปรียบเหมือนคน

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๔-๑๑๘/๑๒๖-๑๒๘.

ทั้งหลายล้างของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มูตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลงในน้ำ น้ำจะอืดอืดหรือระอา หรือเกลียดของนั้นก็หาไม่ ฉันทเเธจงเจริญภาวนาเสมอด้วยน้ำ ฉันทนั้นแล เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยน้ำอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ ฯ

- ธาตุไฟ

ราหุล เธอจงเจริญภาวนาเสมอด้วยไฟเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยไฟอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ ฯ ราหุล เปรียบเหมือนไฟที่เผาของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มูตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ไฟจะอืดอืดหรือระอา หรือเกลียดของนั้นก็หาไม่ ฉันทเเธจงเจริญภาวนาเสมอด้วยไฟฉันทนั้นแล เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยไฟอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ ฯ

- ธาตุลม

ราหุล เธอจงเจริญภาวนาเสมอด้วยลมเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยลมอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตของเธอได้ราหุล เปรียบเหมือนลมย่อมพัดต้องของสะอาดบ้าง ของไม่สะอาดบ้าง คุณบ้าง มูตรบ้าง น้ำลายบ้าง น้ำหนองบ้าง เลือดบ้าง ลมจะอืดอืดหรือระอา หรือเกลียดของนั้นก็หาไม่ ฉันทเเธจงเจริญภาวนาเสมอด้วยลม ฉันทนั้น เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยลมอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ ฯ

- เจริญภาวนาเสมอด้วยอากาศ

ราหุล เธอจงเจริญภาวนาเสมอด้วยอากาศเกิด เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยอากาศอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้ราหุล เปรียบเหมือนอากาศไม่ตั้งอยู่ในที่ไหนๆ ฉันทเเธจงเจริญภาวนาเสมอด้วยอากาศฉันทนั้นแล เพราะเมื่อเธอเจริญภาวนาเสมอด้วยอากาศอยู่ ผัสสะอันเป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตได้^{๑๘} ฯ

มีความอีกตอนหนึ่งได้แสดงวิธีปฏิบัติไว้ว่าสติอันเป็นไปในกายคือกายคตาสติ อันต่างโดยจตุธาตวัญฐาน สัมปชัญญะ๔ อานาปานสติ และอาหาเรปฏิกูลสัญญา จงมีคือจงเกิดมีแก่ผู้ตั้งอยู่ในจตุปาริสุทธิศีล ๔ อย่างนี้ คือว่า จงเจริญกายคตาสติทั้งนั้น^{๑๙} ฯ

จะเห็นได้ว่าการพุทธวิธีการสอนพระราหุลเถระวิธีการนี้พระพุทธรองค์จะชี้ให้พระราหุลเถระ รู้จักคิด อย่างถูกวิธี คิดอย่างเป็นระบบ รู้จักวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ หรือเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น ทำให้พระราหุลเถระเกิดปัญญาในการคิดวิเคราะห์

๔.๑.๓ การสอนตามหลักไตรสิกขา

พุทธวิธีการสอนตามหลักไตรสิกขา เป็นการสอนที่เปิดโอกาสให้พระราหุลได้ปฏิบัติ แล้วพิจารณาผลการปฏิบัติให้เห็นประโยชน์ คุณโทษ ตามความเป็นจริงด้วยตนเอง แล้วนำความรู้

^{๑๘} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๙/๑๒๙-๑๓๐.

^{๑๙} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๓๐๒.

มาเป็นหลักในการปฏิบัติอย่างจริงจัง ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนราหุลสามเณรเรื่อง กามคุณ ๕^{๒๐} อันเกี่ยวกับรูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะ อัมมารมณฺเฑ ว่า

เธอละกามคุณ ๕ ที่น่ารักใคร่ชอบใจ ออกจากเรือนมาด้วยศรัทธาจงทำทุกขีให้สิ้นไปให้ได้ จงคบกัลยาณมิตร จงอยู่ในเสนาสนะที่สงบสงัด ปราศจากเสียงอึกทักครึกโครม” จงรู้จักฉันอาหารแต่พอประมาณ จงอย่าทำความในปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ จงอย่ากลับมาสู่โลกนี้อีก”

จงสำรวมในพระปาฏิโมกข์และในอินทรีย์ ๕ จงมีสติอยู่กับตัวจงมากด้วยความเบื่อหน่าย จงเว้นนิमितอันสวयงามที่ประกอบด้วยราคะจงอบรมจิตให้มั่นคง แน่วแน่ ในความสำคัญว่า ไม่สวยไม่งามจงอบรมจิตให้ไม่มีนิमित จงถอนความถือตัว อันเป็นกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานให้ได้ เพราะเมื่อละความถือตัวได้แล้ว เธอจักจาริกไปอย่างสงบ^{๒๑}

ในอรรถถกธาราหุลสูตร มีความว่า เธอละกามคุณ ๕ อย่างมีรูปเป็นที่รักใคร่พอใจ ได้ออกบรรพชาด้วยศรัทธาแล้ว เธอจงทำทุกขีให้หมดสิ้นไป เธอจงคบแต่มิตรที่ดี อยู่ในเสนาสนะอันเงียบสงัด ไม่มีเสียงอึกทักกึกก้อง จงรู้จักประมาณในการฉันอาหาร เธออย่ามีตัณหาในจีวร บิณฑบาต ที่นอนที่นั่ง และคิลานปัจจัย เธออย่ากลับมาสู่โลกนี้อีก เธอจงสำรวมระวังใน พระปาฏิโมกข์และในอินทรีย์ ๕ จงมีสติในกาย (นึกถึงร่างกายเป็นอารมณ์โดยกำหนดธาตุ ๔ ด้วยอานาปานสติบ้าง ด้วยอาหาเรปฏิกูลสัญญาบ้าง จงเป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่าย จงงดเว้นศุภนิमितอันก่อให้เกิดราคะจงอบรมจิตให้มีอารมณ์อย่างเดียว ให้ตั้งมั่นอยู่ด้วยสุภาวณา จงละอนุสัยคือมานะ เมื่อเธอละมานะได้แล้ว เธอจะเป็นผู้สงบเป็นอยู่

เพราะเหตุที่กามคุณทั้ง ๕ มีรูปเป็นที่รัก มีชาติเป็นที่รัก สำหรับสัตว์ทั้งหลายอันสัตว์ทั้งหลายปรารถนาต้องการยิ่งนัก และใจของสัตว์เหล่านั้นก็ยินดี ก็พระราหุลละกามคุณเหล่านั้นแล้ว ออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา หาใช่พระราชาทรงนำออกไปไม่ หาใช่โจรนำออกไปไม่ ไม่ใช่ผู้ที่เป็นหนี้ ไม่ใช่ผู้ที่กลัวภัย ไม่ใช่ผู้ที่บวชเพื่อเลี้ยงชีวิต

พระผู้มีพระภาคจึงทรงทำราหุลสามเณร ให้กล้าหาญด้วยพระดำรัสที่ว่า เธอออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา ก็เพราะละกามคุณทั้ง ๕ อันเป็นปิยรูป และเป็นทีที่ระนรมย์แห่งใจได้แล้ว เมื่อจะทรงชักชวนในการปฏิบัติที่สมควรแก่เนกขัมมะนี้จึงตรัสว่า เธอจงเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกขีเกิด^{๒๒}

พระพุทธเจ้าตรัสสอนเกี่ยวกับสถานที่อันไม่เป็นปติโพธ^{๒๓} ต่อการปฏิบัติธรรมตั้งความว่าที่นอน ที่นั่งใดเป็นที่สงัด คือ อยู่ไกลเงียบ ได้แก่ไม่เคลื่อนกล่นปราศจากเสียงกึกก้อง ความสำคัญว่า ปาย่อมเกิดขึ้นในเสนาสนะใด ด้วยเสียงแห่งสัตว์มีเนื้อและสุกรเป็นต้น เธอจงเสพที่นอนที่นั่งเห็นปานนั้น^{๒๔}

พุทธวิธีการสอนแบบไตรสิกขานี้ พระพุทธองค์ทรงชี้แนะในการปฏิบัติและเปิดโอกาสให้พระราหุลได้ปฏิบัติ แล้วพิจารณาผลการปฏิบัตินั้นให้เห็นประโยชน์ คุณโทษ ตามความเป็นจริงด้วยตนเอง แล้วนำความรู้ขึ้นมาเป็นหลักในการปฏิบัติอย่างจริงจัง

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒.

^{๒๑} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๔๐-๓๔๕/๕๗๘-๕๗๙.

^{๒๒} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๒๙๙.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๖ -๑๕๗.

^{๒๔} ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗ /๒๙๙.

เนื้อหาการสอนนักเรียนจากพุทธวิธีการสอนพระราहुล ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการตาม หลัก ไตรสิกขาโดยมุ่งหวังให้นักเรียนมีพัฒนาการทางปัญญาที่ ถูกต้อง มีพัฒนาการทั้ง ทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นคนดีมี สัมมาทิฐิ คือมีความคิดเห็นตรงตามความเป็นจริง เห็นอย่างไรก็ให้คิดอย่างนั้น เมื่อนักเรียนมีความเห็นที่เป็นจริงอย่างนี้แล้ว ถือว่าเป็นผู้มีสติจะประจําใจ และนอกจากนี้ความเห็น ถูกต้องทำให้เกิดสัมมาทิฐิแบบอื่นๆ ตามด้วย เช่น การเห็นจริงในพระไตรลักษณ์ คือเห็นความเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ตามความเป็นจริงก็ สามารถพัฒนาความเห็นที่เป็นจริงตามที่ได้พบเห็น แล้ว ย่อมจะสามารถปฏิบัติไปได้อย่างถูกต้อง ตามหลักแห่งศีล สมาธิ ปัญญา และพัฒนาความรู้ความ เข้าใจไปจัดสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูลกัน และคอยเสริมกระตุ้นเร้าให้เนื้อหาของการศึกษาเป็นไปตาม กระบวนการ

๔.๑.๔ การสอนแบบอานาปานสติ

พุทธวิธีการสอนอานาปานสติ เป็นการใช้สติกำหนดพิจารณาอารมณ์ที่เป็นปรมาตม์คือ กำหนดรูปนามเป็นอารมณ์ ได้แก่ กำหนดเบญจขันธ์ หรือปรมาตม์ธรรมเป็นอารมณ์รูปนามนั้นคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อปฏิบัติถูกต้องได้เต็มที่แล้ว ผลที่จะได้รับก็คือจะได้บรรลุโลกุตระธรรมคือ อริยมรรคญาณ อริยผลญาณ และพระนิพพาน ก็จะได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา ดังผู้วิจัยได้ศึกษาพุทธวิธีการสอนพระราहुล ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

๔.๑.๔.๑ เจริญอินทรีย์ ๕

พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ดังความว่า^{๒๕}

๑. อินทรีย์คือความเชื่อ ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่าง เหล่านี้ คือ เว้นบุคคลผู้ไม่ มีความเชื่อ แต่เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้มีความเชื่อ และพิจารณาสูตรที่เป็นเหตุให้เกิดความ เลื่อมใส

๒. อินทรีย์คือความเพียร ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่าง เหล่านี้ คือ เว้นบุคคลผู้ เกียจคร้าน แต่เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้ปรารถนาความเพียร และ พิจารณาถึงความเพียรชอบ

๓. อินทรีย์คือความระลึก ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่าง เหล่านี้ คือ เว้นบุคคลผู้ หลงลืมสติ แต่เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้มีสติตั้งมั่น และพิจารณาหลักการตั้งสติ (สติปฏิฐาน ๔)

๔. อินทรีย์คือความตั้งใจมั่น ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่าง เหล่านี้ คือ เว้นบุคคล ผู้ไม่ตั้งใจมั่น แต่เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้ตั้งใจมั่น และพิจารณาถามและวิโมกข์

๕. อินทรีย์คือความรู้ชัด ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่าง เหล่านี้ คือ เว้นบุคคลผู้มี ปัญญาทราวม แต่เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้มีปัญญา และพิจารณาญาณจรียาที่ลึกซึ้งเมื่อบุคคล ๕ พวก เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคล ๕ พวก พิจารณาองสูตร ๕ กองเหล่านี้

ดังกล่าว ด้วยอาการ ๑๕ อย่างเหล่านี้ อินทรีย์ทั้ง ๕ อย่างก็ย่อมหมดจด ยังมีธรรมสำหรับ บ่มวิมุตติอีก ๑๕ อย่าง คือ อินทรีย์มีความเชื่อเป็นต้นเหล่านี้ ๕ อย่าง ความสำคัญอันเป็นส่วนแห่ง การแทงตลอด (นิพเพชภาคิยสัญญา) ๕ อย่างเหล่านี้ คือ ความสำคัญว่าไม่เที่ยง ความสำคัญว่าเป็น

^{๒๕} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๘๓-๒๘๔.

ทุกขีในสิ่งที่ไม่เที่ยง ความสำคัญว่าไม่ใช่ตัวตนในสิ่งที่เป็นทุกขี ความสำคัญในการละ ความสำคัญในวิราคะ และธรรมอีก ๕ อย่างมี ความเป็นผู้มีมิตรตั้งงามเป็นต้น ที่ตรัสแก่พระเมฆิยะเถระ

ในอรรถกถาราทูลสูตรที่ ๘ อธิบายถึงธรรม ๑๕ ประการที่เป็นธรรมเครื่องบ่มวิมุตติจนพระราหูลได้บรรลุพระนิพพาน ดังความว่า

ธรรม ๑๕ ประการ พึงทราบโดยกระทำสัทธินทรีย์เป็นต้นให้หมดจด สมจริงดังคำกล่าวไว้ว่า เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้มีศรัทธา พิจารณาสัมปสาทนียสูตร สัทธินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้ปรารถนาความเพียร พิจารณาสัมปสาทนียสูตรทั้งหลาย วิริยินทรีย์ย่อมหมดจด ด้วยอาการ ๓ เหล่านี้

เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้มีสติหลงลืม เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้มีสติตั้งมั่นพิจารณาสติปัญญาสูตรทั้งหลาย สตินทรีย์ย่อมหมดจด ด้วยอาการ ๓ เหล่านี้ เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น พิจารณาญาณจริยาการบำเพ็ญญาณอันลึกซึ้งทั้งหลาย สมาธิ นทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้

เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้ไม่มีปัญญา เสพ คบ เข้านั่งใกล้ บุคคลผู้มีปัญญาพิจารณาญาณจริยาการบำเพ็ญญาณอันลึกซึ้งทั้งหลาย ปัญญินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ เหล่านี้

ดังนั้น เมื่อบุคคลเว้นบุคคล ๕ จำพวก คือ เสพ คบ เข้าไปนั่งใกล้บุคคล ๕ จำพวก พิจารณากองแห่งสุดตันตะ ๕ ปัญจินทรีย์เหล่านี้ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๑๕ เหล่านี้ ธรรม ๑๕ อีกหมวดหนึ่ง ซึ่งได้ชื่อว่าวิมุตติปริปาจริยา ธรรมบ่มวิมุตติ คืออินทรีย์ ๕ สัญญาอันเป็นส่วนแห่งธรรมเครื่องตรัสรู้ ๕ คือ อนิจจสัญญา ๑ อนิจเจตทุกขสัญญา สัญญาในสิ่งไม่เที่ยงว่าเป็นทุกขี ๑ ทุกเขอนัตตสัญญา สัญญาในทุกขีว่าเป็นอนัตตา ๑ ปหานสัญญา ๑ วิราคสัญญา ๑ และธรรม ๕ มีกัลยาณมิตตตาที่ตรัสแก่พระเมฆิยะเถระ^{๒๖} ละความยึดมั่นในตน ของตน และธาตุกัมมัญฐาน พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระราหูลเรื่องให้สอนให้ละความยึดมั่นในตนของตน และธาตุกัมมัญฐาน ในราหูลสังยุตต์ ปฐมวรรค ดังความในตอนหนึ่งว่า

พระบรมศาสดาทรงทราบความคิดพระราหูล จึงประทานพระโอวาทแก่พระราหูลว่า รูปทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้นั่นไม่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา^{๒๗}

อรรถกถาอธิบายวิธีการเจริญกัมมัญฐาน ในบทที่พระพุทธองค์ทรงสอนนี้เพิ่มเติมว่า เมื่อพระบรมศาสดาตรัสว่า พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้นั่นไม่ของเรา เรา ไม่เป็นนั่น นั่น ไม่ใช่อัตตาของเรา ก็เพราะรูปไม่เที่ยงแม้อย่างนี้ ๆ รูปเป็นทุกขีแม้อย่างนี้ ๆ รูปเป็นอสุภะแม้อย่างนี้ ๆ รูปเป็นอนัตตาแม้อย่างนี้ ๆ

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า? การเจริญวิปัสสนาว่าไม่เที่ยง ต้องตามพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเองมาพิสูจน์ตัวเองเห็นชัดจริง ๆ ว่า ไม่เที่ยง ไม่ใช่การท่องบ่นว่าไม่เที่ยงเพียงอย่างเดียว แต่ต้อง

^{๒๖} ส.สหา.อ. (ไทย) ๒๘/๒๒๐-๒๒๑.

^{๒๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๘-๑๘๙/๒๘๘-๒๘๖.

ตามพิจารณาหาเหตุผลประกอบจนตัวเองเห็นชัดด้วย^{๒๘} วิปัสสนามีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ ในลักษณะทั้ง ๓ คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะและอนัตตลักษณะ ดังความพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนพระราหุลใน ราชูโลวาทสูตรว่า

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปสู่ป่าอันธวัณ ประทับพุทธานุสสนที่พระราหุลปูเสียด ถวายที่ควงต้นไม้แห่งหนึ่ง ฝ่ายพระราหุลถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า ราชูลเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขูเที่ยงหรือไม่เที่ยง พระราหุลกราบทูลว่าไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ฯ พระราหุลทูลตอบว่า เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอ ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯ ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ฯ เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาควรหรือหนอ ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า จักขุวิญญูณ... จักขุสัมผัส... เวทนา สัญญา สังขารวิญญูณที่เกิดขึ้นเพราะ จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯ พระราหุลทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ฯ เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาควรหรือหนอ ที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ ใจเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯ ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ฯ เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ ธรรมารมณ์เที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯ ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ฯ เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ มโนวิญญูณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯ ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ฯ เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง

เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่านั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ มโนสัมผัสเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯ ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ฯ เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็น

เรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯ พระราหุลทูลตอบว่า ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า ฯ เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร

^{๒๘} พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิภิช, พระพุทธโอวาทแก่ราหุล, หน้า ๕๘.

หรือหนอที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ฯ ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า ฯ

พระราชกุล อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในจักขุทั้งในรูป ทั้งใน จักขุวิญญาณ ทั้งในจักขุสัมผัส ทั้งในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็น ปัจจย ๗๗ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในใจ ทั้งในธรรมารมณฺ์ ทั้งในมโนวิญญาณทั้งในมโนสัมผัสทั้งในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะ มโนสัมผัสเป็นปัจจย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี พระผู้มี พระภาคตรัสพระสูตรนี้จบลงแล้วพระราชกุลขึ้นชมยินดีพระภาสิตของพระผู้มีพระภาค อนึ่ง เมื่อพระผู้มี พระภาคตรัสไวยากรณ์ภาสิตนี้อยู่ จิตของพระราชกุลหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน ฝายเทวดาหลายพันก็เกิดธรรมจักขุอันปราศจากอสุติ ปราศจากมลทินว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็น ธรรมดาสิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา^{๒๙} ฯ

พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระราชกุลเรื่องธรรมอันเป็นที่สิ้นอาสวะในขั้นสุดท้ายดังความใน ราชกุลสังยุตต์ว่าพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ราชกุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน จักขุ รูปจักขุ วิญญาณ จักขุสัมผัส เทียงหรือไม่เทียง ฯ ไม่เทียง พระพุทธเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข ฯ เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา ฯ ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า ฯ ราชกุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็น ปัจจยแม้ฉันนั้น เทียงหรือไม่เทียง ฯ พระราชกุลกราบทูลว่า ไม่เทียง พระพุทธเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่ง นั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ฯ

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควร หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา ฯ ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า ฯ

ราชกุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโนธรรมารมณฺ์ มโน วิญญาณ มโนสัมผัส เทียงหรือไม่เทียง ฯ

ไม่เทียง พระพุทธเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ฯ เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้น ว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา ฯ ไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า ฯ

ราชกุล เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เวทนา สัญญาสังขาร วิญญาณที่เกิดเพราะมโน สัมผัสเป็นปัจจยแม้ฉันนั้น เทียงหรือไม่เทียง ฯ ไม่เทียง พระพุทธเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข ฯ

เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า ฯ ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดาควร หรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นอัตตาของเรา ฯ ไม่ควร พระพุทธเจ้าข้า ฯ

^{๒๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๔-๑๔๗.

ราหุล อริยสาวกผู้ดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัสย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยนั้น ๆ

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตตะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียง ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่น ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชีวหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรส ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพะ ...

ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมนโอ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมารมณั ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมนโอ วิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมนโอสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณที่เกิดขึ้น เพราะมนโอสัมผัสเป็นปัจจัยนั้น ๆ

เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณ รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว และทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี^{๓๐}

ราหุลสังยุตต์เป็นพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมอันเป็นที่สิ้นอาสวะ ที่พระบรมศาสดาทรงตรัสสอนตั้งแต่พระราหุลมีพระชนมได้ ๗ พรรษา จนถึงเป็นภิกษุยังไม่ครบหนึ่งพรรษาพระบรมศาสดาทรงสอนเพื่อทรงแสดงว่า ไม่ควรทำฉันทราคะในภพทั้งหลาย และยังรวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ จักขุสูตร รูปสูตร วิญญาณสูตร สัมผัสสูตร เวทนาสูตร สัญญาสูตร เจตนาสูตร ตัณหาสูตร ธาตุสูตร ชั้นสูตร อนุสยสูตร และอปคตสูตรพระสูตรกลุ่มนี้มีอยู่ ๑๐ พระสูตร ว่าด้วยธรรม ๑๐ ชุด แบ่งเป็น ๒ วรรค เกี่ยวกับอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ สัมผัส เวทนา สัญญา เจตนา ตัณหา (ในอายตนะภายนอก) ธาตุ ๔ ชั้น ๕

ในวรรคทั้งสองนี้ อรรถกถากล่าวว่า วรรคที่หนึ่งทรงแสดงแก่พระราหุลทูลขอวรรคที่สอง พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระราหุลผู้มิได้ทูลขอ^{๓๑}

ขอให้สังเกตการดำเนินเรื่องที่ประกอบเป็นชุดเหล่านี้ พระบรมศาสดามีพระประสงค์ให้พิจารณาธรรมจนเห็นแจ้งชัดแต่ละหมวด เมื่อแจ้งชัดในธรรมหมวดนั้นแล้วในเวลาต่อมาหรือโอกาสต่อมา จึงให้พิจารณาธรรมในหมวดอื่น ๆ ต่อไป จนท้ายสุดจึงทรงให้พิจารณาชั้น ๕ อันเป็นหมวดธรรมสุดท้ายที่สรุปธรรมหมวดทั้งหมด^{๓๒}

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนพระราหุลตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร หรือสติปัฏฐาน ๔ เพื่อเป็นไปตามจริตของบุคคล ๔^{๓๓} คือ

๑. บุคคลผู้มีตัณหาจริตอย่างหยาบ มักติดอยู่ในกาย พอใจรักสวรั้งงามควรเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

^{๓๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๘-๑๙๗/๒๘๙-๒๙๖.

^{๓๑} ส.นิ. อ. (ไทย) ๒๖/๗๐๐.

^{๓๒} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒๖/๖๘๖-๗๐๐.

^{๓๓} ญาณคัมภีร์, อธิบายธรรม น.ธ.เอก, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๐.

๒. บุคคลผู้มีต้นหาจริตอย่างหยาบ มักติดอยู่ในเวทนา มุ่งเวทนาเป็นใหญ่ควรเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. บุคคลผู้ติดในทิฐิอย่างหยาบ มักติดอยู่ในจิต เห็นจิตเป็นของสำคัญ มุ่งจิตเป็นใหญ่ควรเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๔. บุคคลผู้มีทิฐิอย่างละเอียด มักติดอยู่ในธรรม เห็นธรรมที่เกิดกับจิตเป็นของสำคัญ มุ่งธรรมเป็นใหญ่ ควรเจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

พระพุทธเจ้าตรัสกับบราหฺมตามที่อ้างอิงในราหุลสูตร และอรรถกถาราหุลสูตรถึงเรื่องจุดงค์ ๑๓ ส่วนเรื่องราวด้วยโสสานิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้อยู่ในป่าช้าเป็นปกติ) มีรายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติตามที่ปรากฏในปรณวิเสสชื่อว่าวิสุทฺธิมรรคว่าก็แลคนทั้งหลายเมื่อตั้งหมู่บ้าน กำหนดที่ใดไว้ว่า ที่นี่เป็นป่าช้า โสสานิกภิกษุนั้นอย่าเพิ่งอยู่ ณ ที่นั้น เพราะที่นั่น เมื่อศพยังมีได้ถูกเผา ก็ยังไม่นับว่าเป็นป่าช้าแต่ว่า จำเดิมแต่การที่เผาศพแล้วไป แม้หากจะร้างไปตั้ง ๑๒ ปี ก็นับว่าเป็นป่าช้าอยู่นั่นเอง ก็แลโสสานิกภิกษุผู้อยู่ป่าช้านั้น

(๑) ไม่ควรให้ทำที่ต่าง ๆ มีปะรำจกรมเป็นต้น ตั้งเตียงตั้ง จัดน้ำฉันทน้ำใช้แล้วบอกธรรมอยู่ (ในป่าช้านั้น) เพราะจุดงค์ข้อนี้หนัก เพราะเหตุนี้ โสสานิกภิกษุควรเป็นผู้ไม่ประมาท แจ้งพระสังฆเถระหรือเจ้าหน้าที่ทางราชการให้ทราบไว้เพื่อป้องกันอันตรายอันจะเกิดขึ้นแล้วจึงอยู่

(๒) เมื่อจกรม พึงชำเลื่องดูที่เผาศพไปด้วย

(๓) เมื่อไปป่าช้าเล่าก็พึงหลีกทางใหญ่เสีย เดินไปทางนอกเถิด

(๔) พึงกำหนดอารมณให้แม่นยำเสียแต่ในกลางวัน ด้วยเมื่อกำหนดเสียอย่างนั้น มันจะได้ไม่เป็นสิ่งชวนกลัวสำหรับเธอในเวลากลางคืน

(๕) อมนุษย์ทั้งหลายแม้นมันจะเที่ยวส่งเสียงร้องไป ก็อย่าประหารมันด้วยวัตถุอะไร ๆ

(๖) อันโสสานิกภิกษุจะขาดไปป่าช้าเสียแม้วันเดียว ย่อมไม่ควรพระอังกุตรภิกษุถามกาจารย์กล่าวว่า ยังมีขณิยามให้สิ้นไปในป่าช้า แล้วกลับเสียในปัจฉิมยามก็ควร

(๗) ของเคี้ยวของกินที่อมนุษย์ชอบ เช่นขนมโรยงา ข้าวเจือถั่ว ปลา เนื้อ นมสด น้ำมัน น้ำอ้อยงาโสสานิกภิกษุไม่ควรเสพ

(๘) ไม่ควรเข้าไปสู่เรือนแห่งตระกูล แลนี้เป็นวิธีปฏิบัติแห่งโสสานิกภิกษุว่าโดยประเพณีแม้โสสานิกภิกษุนี้ก็มี ๓ พวก ใน ๓ พวกนั้น ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ พึงอยู่แต่ในป่าช้าที่ได้ลักษณะ ๓ คือ มีการเผาศพเป็นประจำ มีซากศพ(ทอดอยู่) มิได้ขาด และมีเสียงร้องให้อยู่เนื่องนิตย์ สำหรับผู้ถืออย่างกลางในป่าช้าที่ได้ลักษณะหนึ่งใน ๓ ลักษณะ (นั้น) ก็ใช้ได้ สำหรับผู้ถืออย่างเพลาในที่ ๆ สักว่าได้ลักษณะป่าช้าโดยนัยที่กล่าวแล้ว ก็ใช้ได้

ก็จุดงค์แห่งโสสานิกภิกษุทั้ง ๓ พวกนี้ ย่อมแตกเพราะสำเร็จความอยู่ในที่อันมิใช่ป่าช้า (ส่วน) พระอังกุตรภิกษุถามกาจารย์ กล่าวว่า (จุดงค์นี้แตก) ในวันที่เธอไม่ไปป่าช้า นี่เป็นความแตกในโสสานิกังคะนี้

ส่วนอานิสงส์ดังต่อไปนี้ คือ (๑) ได้มรณสติ (๒) อยู่ด้วยความไม่ประมาทเป็นปกติ (๓) บรรลุอุสุภนิมิต (๔) บรรเทาภามราคะได้ (๕) เห็นสภาพของร่างกายเนื่อง ๆ (๖) มีความสังเวชหนัก

(๗) ละความเมา มีเมาในความไม่มีโรคเป็นอาทิได้(๘) ช่มความกลัวภัยได้ (๙) เป็นที่เคารพที่สรรเสริญ แห่งอมนุษย์ทั้งหลาย (๑๐) มีความประพฤติสมควรแก่จตุตถกรรม มีความมักน้อยเป็นต้น ฯ ก็เพราะอำนาจแห่งมรณานุสติ คือการระลึกถึงความแตกตายอยู่เนือง ๆ โทษอันจะพึงเกิดขึ้นเพราะความประมาททั้งหลายย่อมไม่ตกต้องโสสานิกภิกษุ ผู้แม้แต่หลับไปแล้ว อนึ่งเล่าจิตของ เธอผู้เห็น ชากศพมากเข้า ย่อมจะไม่ตกไปสู่อำนาจของกามราคะเธอจะเกิดสังเวชใหญ่ ไม่เข้าใกล้ ความ เมาเลย ทั้งพยายามจะหาแต่ความดับทุกข์โดยทางที่ชอบ เพราะเหตุนี้ ภิกษุผู้มีใจน้อมไปสู่ พระนิพพานจึงควรเสปโสสานิกังคะนี้ เพราะเป็นธุดงค์อันนำมาซึ่งคุณเป็นอเนกแล^{๓๔}

กายานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้รวมข้อที่พึงกำหนด ๖ บรรพเป็น ๑๔ ข้อด้วยกัน

คือ ๕ บรรพข้างต้น และบรรพที่ ๖ อีก ๙ รวมจึงเป็น ๑๔ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานส่วน วิธีเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการกำหนดรู้เวทนาในเวทนา ๙ ประการ วิธีเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการกำหนดรู้จิตในจิต ๑๖ ประการ และวิธีเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานคือการ กำหนดรู้ธรรมตามบรรพที่ท่านแสดงไว้ ๕ ประการไม่ปรากฏว่าพระราหุลเถระได้ศึกษาจากผู้หนึ่งผู้ใด

อย่างไรก็ตาม พระราหุลก็ต้องได้ปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แน่นอนสำหรับ ประเด็นที่มีเพียงกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะสติปัฏฐานนี้เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติตนเอง ธรรมในหมวดราหุลสังยุตต์นี้ ล้วนเป็นธรรมที่สำคัญเพื่อการเจริญวิปัสสนาทั้งนั้น เข้าใจว่าพระราหุล เถระทูลถามพระพุทธเจ้า ก่อนที่พระองค์จะทรงโอวาทในหมวดราหุลสังยุตต์ ซึ่งจัดว่าเป็นธรรมชั้น แรกก่อนเข้าสู่กระบวนการหลักของวิปัสสนา เพราะพระบรมศาสดามักจะทรงเริ่มต้นกระบวนการ วิปัสสนา ด้วยการทรงสอนให้ละความยึดมั่นว่า เป็นของเราก่อน ต่อจากนั้น จึงทรงชี้ให้เห็นว่าที่ให้ สละความยึดมั่นนั้น เพราะสิ่งเหล่านั้นล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงไม่สมควรที่จะยึดว่า เป็นของเรา เป็นอัตตาของเรา เช่น การรู้การเห็นที่ไม่ให้มือหังการ มมังการ และมานานุสัย

พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระราหุลเถระไม่ให้มือหังการมมังการและมานานุสัย ดังความใน อนุสยสูตรว่า

เมื่อบุคคลรู้้อย่างไร เห็นอยู่อย่างไรรนอ อหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มี วิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอกจึงจะไม่มี ? ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ราหุล รู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคล พิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่เรานั้นไม่เป็นเรานั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ฯ

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่งวิญญาณอย่าง ใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลว หรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นวิญญาณทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตาม ความเป็นจริง อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่เป็นเรานั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา ฯ

^{๓๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปลภาค ๑ ตอน ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๕-๑๖๘.

ราหุล เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างนี้เห็นอยู่อย่างนี้แล อหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญานนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก จึงจะไม่มี^{๓๕}

การรู้การเห็นที่ทำให้ปราศจากอหังการมมังการและมานานุสัยพระพุทธรเจ้าตรีสรณพระราหุลเถระเรื่องการรู้การเห็น ที่ทำให้ปราศจากอหังการมมังการ และมานานุสัย ดังความว่า เมื่อบุคคลรู้อยู่อย่างใด เห็นอยู่อย่างใดหนอ ใจจึงปราศจากอหังการ มมังการและมานานุสัยในกายที่มีวิญญานนี้และในสรรพนิมิต ภายนอก เป็นของก้าวล่วงด้วยดี ในส่วนแห่งมานะสงบแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว ? ๓

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ราหุล รู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นรูปทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้น่ามันไม่ใช่ของเรา มันไม่เป็นเรา มันไม่ใช่ตัวตนของเราแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมัน ๓ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง วิญญานอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือในที่ใกล้ บุคคลพิจารณาเห็นวิญญานทั้งหมดนั้น ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า มันไม่เป็นเรา มันไม่ใช่ของเรา มันไม่ใช่ตัวตนของเราแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมัน ๓

ราหุล เมื่อบุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างนี้แลใจจึงจะปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีวิญญานนี้และในสรรพนิมิตภายนอกเป็นของก้าวล่วงด้วยดี ในส่วนแห่งมานะ สงบแล้วหลุดพ้นดีแล้ว^{๓๖}

เนื่องจากพระองค์ทรงเห็นว่า พระราหุลเถระทรงมีปัญญามาก จึงสอนวิธีเจริญวิปัสสนาโดยตรง ดังปรากฏในสุสิมสูตร อันแสดงการปฏิบัติของท่านที่สำเร็จพระอรหันต์ด้วยการเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ในสุสิมสูตรนั้น พระอรหันต์เหล่านี้ไม่มีอิทธิปาฏิหาริย์พิเศษเช่น ตาทิพย์ หูทิพย์ เป็นต้น แต่พระราหุลท่านเกิดอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ หลังจากสำเร็จพระอรหันต์เพราะบารมีที่ได้อบรมมาแต่อดีตชาติ^{๓๗}

พุทธวิธีการสอนพระราหุล ปฏิบัติแบบวิปัสสนานำสมณะ ภายหลังจากที่พระราหุลเถระบรรลุอรหัตผลแล้วได้กล่าววาจาเปิดเผยความเป็นจริงในตัวท่านว่าคนทั้งหลายรู้จักเราว่า ราหุลผู้เจริญเพราะคุณสมบัติ ๒ ประการคือ เป็นพระโอรสของพระพุทธรเจ้า และมีดวงตาเห็นธรรม เราเห็นอมตธรรม กิเลสจึงหมดไปและไม่ต้องเกิดใหม่อีก เราจึงเป็นพระอรหันต์ไตรวิชา ควรแก่ทักษิณาของคนทั้งหลาย กามทำให้สัตว์มีติดบอด กามเป็นตาข่ายปกคลุมสัตว์ไว้ ความอยากในกามเป็นเครื่องปิดบังสัตว์ไว้ สัตว์ทั้งหลายถูกผูกไว้ด้วยเครื่องผูกคือกาม จึงเป็นเหมือนปลาเข้าปากไซ่ กามตั้งว่ามานั้นอัน

^{๓๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐๐/๓๐๐-๓๐๑.

^{๓๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐๑/๓๐๑-๓๐๒.

^{๓๗} พลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิรัช, พระพุทธรโอรสแก่ราหุล, หน้า คำนำ.

เป็นเครื่องผูกของมาร เราละและตัดได้แล้ว (ต้นไม้คือ) ตัณหาอันมีวิชาเป็นราก เราก็ถอนขึ้นได้แล้ว เราดับความเร่าร้อนได้สิ้น จึงอยู่อย่างสงบเยือกเย็น^{๓๘}

นอกจากนั้น ยังพบความอีกตอนหนึ่งยืนยันอีกว่าพระศาสดาตรัสวิปัสสนาไว้ในราหูโลวาทสูตร สังยุตตนิกายด้วยประการฉะนี้

แม้ในจุฬาราหูโลวาทสูตรก็ตรัสวิปัสสนาไว้ ตรัสการเว้นจากภุมสาวาทของภิกษุหนุ่มไว้ในราหูโลวาทสูตรที่อัมพลัญญิการาม ตรัสวิปัสสนาเท่านั้นในมหาราหูโลวาทสูตร ตรัสจตุโกฏิกสุญญตาไว้ในอังคุตตรนิกายนี้^{๓๙}

พุทธวิธีการสอนวิธีนี้พระพุทเจ้าจะทรงชี้แนะและให้พระราหุลเถระใช้สติกำหนดพิจารณาอารมณ์ที่เป็นปรมาตถ์คือกำหนดรูปนามเป็นอารมณ์ ได้แก่ กำหนดเบญจขันธ์ หรือปรมาตถธรรมเป็นอารมณ์รูปนามนั้นคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อปฏิบัติถูกต้องได้เต็มที่แล้ว ผลที่จะได้รับก็คือจะได้บรรลุโลกุตระธรรมคือ อริยมรรคญาณ อริยผลญาณ และพระนิพพาน

จะเห็นได้ว่าพระราหุลเถระบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมจากพระพุทเจ้าตามลำดับ มีครั้งสำคัญ ๆ เช่น เมื่ออายุ ๑๕ ปี ตรัสสอนเรื่องการสำรวมการสำรวมกาย วาจา และใจ เพื่อให้พื้นฐานของการทำกรรมดีทุกอย่างเมื่ออายุ ๑๘ ปี ตรัสสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์ เพื่อให้รู้เท่าถึงกฎธรรมชาติที่ว่าทุกสิ่งมีเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา หนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง เมื่ออายุ ๒๐ ปี เมื่อพระองค์พิจารณาเห็นว่าปัญญาของพระราหุลเถระแก่กล้าแล้วจึงตรัสให้เร่งทำที่สุดแห่งทุกขให้ได้จนบรรลุพระอรหัตตผลในพรรษาแรกของการเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

๔.๒ สรุปวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนพระราหุล

พุทธวิธีการสอนพระราหุลแบ่งได้ดังนี้คือ

๑. การสอนแบบอุปมาอุปไมย พระบรมศาสดาทรงสอนราหุลสามเณรให้เว้นจากการพูดเท็จ ทั้ง ๆ ที่รู้ ซึ่งเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งของสมณธรรม โดยทรงเปรียบเทียบกับน้ำและภาชนะที่ใส่น้ำ หากรักษาศีลข้อนี้ไม่ได้ สมณธรรมข้ออื่นก็รักษาได้ยาก และทรงเปรียบกับข้างต้นว่า หากไม่รักษางวงเสียแล้ว ก็ยอมไม่รักษาชีวิต ตอนท้ายของพระสูตร ทรงสอนราหุลสามเณรให้พิจารณาทั้งทางกาย วาจา และใจ ก่อนทำ กำลังทำ และหลังทำแล้ว หากเป็นอกุศลกรรมก็เว้น เปิดเผย และสังวร หากเป็นกุศลกรรมก็ควรทำและมีปิติปราโมทย์อันเป็นบาทของสมาธิต่อไปเรื่องการไม่พูดเท็จ ก็เป็นการพัฒนาอินทรีย์ที่เรียกว่า ปัญญาอินทรีย์ควบคู่ไปกับการพัฒนาสติ เมื่อเว้นการพูดคำไม่จริงได้เด็ดขาดโดยที่สติสมบูรณ์ขึ้น ปัญญา ก็จะเกิดขึ้นด้วยว่าจะพูดอย่างไร จึงจะเป็นการไม่พูดคำเท็จ และคำพูดนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง พระองค์ทรงใช้อุปกรณ์การสอน คือน้ำและภาชนะที่พระองค์ใช้ล้างพระบาท พระองค์ทรงแสดงเป็นชั้นๆ เพื่อให้เด็กอายุ ๗ ขวบเข้าใจง่ายๆ ในการให้เห็นโทษของการพูดมุสาสิ่งเปรียบเทียบกับเป็นนามธรรม พระองค์ก็ทรงใช้สิ่งที่พระราหุลท่านเคยเห็นเคยสัมผัสมาแล้ว ไม่ว่าจะ เป็นข้างต้นหรือแวนตา ทำให้พระราหุลนึกตามได้ถูกต้องและเห็นภาพที่พระองค์อธิบายอย่างแจ่มชัดเกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน และสามารถนำสู่การปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง พระพุทเจ้าทรงใช้อุปกรณ์

^{๓๘} ชุ.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๓๕-๓๖.

^{๓๙} อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๔๒๓.

การสอนที่ง่าย ๆ และสิ่งที่เด็กอายุ ๗ ขวบ เห็นอยู่จนชินตามาเป็นตัวสร้างแรงจูงใจพระราหุล และทรงเปรียบเทียบประทับและต้นไม้ในการสอนพระราหุลอีกด้วย

๒. การสอนแบบโยนิโสมนสิการ วิธีการนี้พระพุทธองค์จะชี้ให้พระราหุลเถระ รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างเป็นระบบ รู้จักวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ หรือเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น ทำให้พระราหุลเถระเกิดปัญญาในการคิดวิเคราะห์

๓. การสอนตามหลักไตรสิกขา พระพุทธองค์ทรงชี้้นำในการปฏิบัติและเปิดโอกาสให้พระราหุลได้ปฏิบัติ แล้วพิจารณาผลการปฏิบัตินั้นให้เห็นประโยชน์ คุณโทษ ตามความเป็นจริงด้วยตนเอง แล้วนำความรู้้นั้นมาเป็นหลักในการปฏิบัติอย่างจริงจัง

๔. การสอนแบบอานาปานสติ พระพุทธเจ้าจะทรงชี้้นำและให้พระราหุลเถระใช้สติกำหนดพิจารณาอารมณ์ที่เป็นปรมาตถ์คือกำหนดรูปรูปนามเป็นอารมณ์ ได้แก่ กำหนดเบญจขันธ์ หรืออปรมาตถธรรมเป็นอารมณ์รูปนามนั้นคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อปฏิบัติถูกต้องได้เต็มที่แล้ว ผลที่จะได้รับก็คือจะบรรลุโลกุตระธรรมคือ อริยมรรคญาณ อริยผลญาณ และพระนิพพาน จะเห็นได้ว่าพระราหุลเถระบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าตามลำดับ มีครั้งสำคัญ ๆ เช่น เมื่ออายุ ๑๕ ปี ตรัสสอนเรื่องการสำรวมการสำรวมกาย วาจา และใจ เพื่อให้พื้นฐานของการทำกรรมดีทุกอย่างเมื่ออายุ ๑๘ ปี ตรัสสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์ เพื่อให้รู้เท่าถึงกฎธรรมชาติที่ว่าทุกสิ่งมีเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง เมื่ออายุ ๒๐ ปี เมื่อพระองค์พิจารณาเห็นว่าปัญญาของพระราหุลเถระแก่กล้าแล้วจึงตรัสให้เร่งทำที่สุดแห่งทุกขให้ได้ จนบรรลุพระอรหัตตผลในพรรษาแรกของการเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา

สรุปเทคนิคการสอน หรือวิธีการสอน คือการบอกแนวทางในการดำเนินวิถี ชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา(ปัญญา) และมุ่งประโยชน์ส่วนรวมเป็นเรื่องสำคัญ เพราะผู้มีปัญญา คือผู้ฉลาดเริ่มฉลาดที่การศึกษาเมื่อมีการศึกษาที่ดีแล้ว สามารถปฏิบัติงาน หรือทำงานถูกต้องตามกฎเกณฑ์ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ซึ่งตามหลักการทางพระพุทธศาสนาได้เสนอหลักการสำคัญ ๕ ประการสำหรับอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข นั่นคือปฏิบัติถูกต้องตามหลักศีล ๕ ฉะนั้น เพื่อเป็นการสรุปให้เห็นประเด็นหลักของการให้คำปรึกษาที่ผู้วิจัยได้ศึกษามาทั้งในงานวิจัยเล่มนี้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาหรือศึกษา เป็นสาระสำคัญของการสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ด้านโดยสอดคล้องกับองค์ประกอบและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี ๓ ด้าน คือ พฤติกรรมทางกาย จิตใจและปัญญา มีสาระสำคัญ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้าจึงหมายถึง การสร้างประโยชน์ ความเกื้อกูล และความสุขแก่พหูชน (พหูชนหมายถึง พหูชนสุชาย) และเกื้อกูลต่อสังคมโลก (โลกานุกมปาย)

การสอนคือกรรมวิธีสำหรับเร้าใจให้ผู้เรียนเกิดความรู้ระดับต่างๆตั้งแต่ระดับต่ำสุดจนถึงสูงสุดการสอนที่จะมีผลดีนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายๆอย่างเช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียนความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครูตลอดถึงวิธีการสอนที่ดี พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่งทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดาและสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยสัจ เกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ การศึกษาถึงหลักการและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าจึงเท่ากับเป็นการศึกษาถึงวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์และสามารถนำหลักการบางอย่างมาประยุกต์ใช้ได้

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้านั้นพอสรุปได้ว่าลักษณะสำคัญ ๔ ประการ ดังนี้

๑. สันทัสสนา ในการอบรมสั่งสอนธรรมะของพระองค์จะชี้แจงให้ผู้ฟังอย่างเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจน เห็นจริง

๒. สมาปทา พระองค์จะอธิบายให้ผู้ฟังเห็นว่าเรื่องที่พูดถึงนั้นเป็นความจริง

๓. สมุตเตชนา พระองค์จะใช้วิธีปลุกเร้าใจให้ผู้ฟังคึกคัก กระตือรือร้นที่จะปฏิบัติตามหลักธรรมนั้นให้ประสบความสำเร็จ

๔. สัมปหังสนา ในการบรรยายธรรมะ พระองค์จะสร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ ๓ ลักษณะคือ

๑) สอนแบบร้อยกรอง (ป็ชชะ) คือคาถา อุทาน ชาตก

๒) สอนแบบร้อยแก้ว (คัชชะ) มี ๕ ลักษณะ คือ สุตตะ เวยยาकरणะ อิติวุตตกะ อัพภูติธรรม เวทัลละ

๓) สอนแบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง (วิมิสสะ) ตัวอย่างคือพระสูตรที่มีคาถาไม่ใช่พุทธวิธี

๑ วรวิทย์ วคินสรากร, การศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาคุณภาพวิชาการ, ๒๕๔๖), หน้า

หลักจิตวิทยาและสื่อการสอนของพระพุทธเจ้า อุปกรณ์ที่พระองค์ได้ทรงคิดค้นและทรงนำมาใช้ประกอบการสอนมี ๓ วิธี คือ

๑. การใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นอุปกรณ์
๒. การใช้ภาพนิมิตเหมือนภาพยนตร์
๓. การใช้วิธีทดลองด้วยตนเอง

คุณสมบัติของผู้เรียนในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ๑) ธรรมชาติของผู้เรียน ประกอบด้วยชั้น ๕ ปัญหาพื้นฐานคืออกุศลมูล โดยสอนตามจริต ๖ ๒) คุณลักษณะของผู้เรียน แบ่งตามพื้นฐานอุปนิสัยบุคคล แบ่งตามพื้นฐานของปัญญา แบ่งตามสติปัญญา แบ่งตามระดับการเรียนรู้ แบ่งตามระดับพฤติกรรม แบ่งตามสภาพแวดล้อม

ผู้สอนคือ ครู และคุณลักษณะของครูได้ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎกแต่ทรงแสดงไว้ในคำที่เป็นไวพจน์คือ ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ธรรมกถึก กัณยานมิตร และทูต แม้ว่าคำตอบเหล่านี้จะมีเกณฑ์และคำอธิบายที่แตกต่างกันอีกทางหนึ่งถือได้ว่าข้อมูลเหล่านี้เป็นเกณฑ์ มาตรฐานหรือตัวบ่งชี้ ภูมิธรรมปัญญาของสังคมในแต่ละยุคสมัยด้วย

คุณลักษณะผู้สอนที่พึงประสงค์

๑. บุคลิกภาพ มีความสง่างาม วาจาสุภาพ มารยาทน่าเลื่อมใส เป็นผู้มีความประพฤติดีมีธรรม ๔ ประการ คือ รูปร่างมาณิก โขสัปปมาณิก รัมมัสสัปปมาณิก และสุวิชาวจรณสัมปันนะ

บทบาทหน้าที่ของผู้สอน ประกอบด้วย บทบาททั่วไปในแง่หลักการสอน บทบาทในฐานะกัลยาณมิตร บทบาทในฐานะอาจารย์

ในสังคมไทยครูดีมีปัญญามีคุณธรรมอย่างไรหรือครูดีอย่างไรมีคุณสมบัติข้อเหมือนหรือข้อแตกต่างกันอย่างไรระหว่างครูดีกับครูไม่ดีอย่างไรบ้าง

คำตอบปัญหาเหล่านี้จะแตกต่างกันไปตามยุคตามสมัยสังคมและวัฒนธรรมและคำตอบทุกคำตอบจะสะท้อนทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรมอารมณณ์ แรงจูงใจ ของสังคมนั้นๆและคงเป็นการยากที่จะระบุหรือเลือกว่าชุดคำตอบใดเป็นชุดที่ดีที่สุด

แต่ส่วนที่เป็นความดี ความงาม และความจริง เป็นเนื้อหาสาระสำคัญของวิถีมนุษย์เป็นเรื่องเดียวกันของสังคมไทยในอดีตปัจจุบันและอนาคตส่วนที่ต่างกันจะเป็นรายละเอียดของแต่ละเรื่องนั้นพุทธวิธีการสอนดังกล่าวข้างต้นจัดว่าเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตแบบองค์รวมที่ครอบคลุมทั้ง ๔ มิติ คือ มิติทางกาย มิติทางสังคม มิติทางอารมณณ์ และมิติทางปัญญา ที่สามารถประเมินผลได้ด้วยเกณฑ์ชีวิต ๔ ด้าน ได้แก่ ภาวิตกาย หรือพัฒนากาย (Physical growth) ภาวิตศีล หรือพัฒนาศีล (Social growth) ภาวิตจิต หรือพัฒนาจิต (Emotional growth) และภาวิตปัญญา หรือพัฒนาปัญญา (Intellectual growth)

พระราชอุลเถระเป็นพระเถระที่จัดไว้ในกลุ่มพระชาวแคว้นสัทตะ เกิดในวรรณะกษัตริย์ตระกูลศากยะ เป็นพระโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ (พระพุทธเจ้า) กับพระนางยโสธราเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ในเมืองกบิลพัสดุ์ประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ตรงกับวันที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกทรงผนวช และทรงมีพระนามว่า “ราหุล” แปลว่า

“ปวง” ที่มีพระนามเช่นนี้ เพราะอาศัยพระอุทานของเจ้าชายสิทธัตถะในเวลาพระโอรสประสูติว่า “ปวงเกิดแล้ว เครื่องผูกพันเกิดแล้ว” ตรงกับคำบาลีว่า “ราหุล ชาตํ พนธน์ ชาตํ”

การบรรพชาของราหุลกุมารเป็นการบวชด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เพราะพระนางพิมพาผู้เป็นมารดาได้แนะนำให้พระราชโอรสไปกุลชอมรดกจากพระพุทธเจ้า ในขณะที่มีพระชนมายุเพียง ๗ พรรษาเท่านั้นเมื่อพระบรมศาสดาได้ให้พระสารีบุตรบรรพชาให้พระราหุล พระองค์ก็ทรงประทานสิกขาบท ๑๐ ประการแล้ว ได้สอนพระราหุลตามแนวทางที่พระบรมศาสดาทรงวางไว้ พระพุทธเจ้าทรง แสดง อัมพลัญญี ราหุโลวาท แก่ ราหุล สามเณรว่า “ราหุล อย่ากล่าว สัมปะชานมุสา แม้เพื่อจะเล่นโดยความเป็นเด็กเลย” ในเวลาที่ราหุล สามเณรมีอายุ ๑๘ พรรษา ตรีสมหาราหุโลวาทสูตรสอนให้ละความยึดมั่นในตน ของตน และธาตุกัมมัฏฐานแกราหุล ผู้เข้าไปบิณฑบาตตามหลังของพระตถาคต มองดูรูปสมบัติของพระศาสดาและของตถาคตวิเวกที่ เนื่องด้วยครอบครัวยุติราหุโลวาทสูตรในสังยุตตนิกายกัถิ ราหุโลวาทสูตรในอังคุตตรนิกายกัถิ จึงเป็นอาจารย์ แห่ง วิปัสสนาของพระราหุล คุณลักษณะอันเป็นปฏิปทาของ พระราหุล เถระ พบว่า เป็นผู้มีความเคารพพระเยียบสังคมี มีความกตัญญูกตเวที และความเป็นใฝ่การศึกษาที่พระพุทธเจ้าทรงสถาปนาไว้ เป็นยอดของเหล่าภิกษุทั้งหลายเมื่อพระศาสดาทรงทราบว่ายานของท่านแก่กล้าแล้วจึงตรัสจุฬาราหุโลวาทสูตรที่ว่าด้วยเรื่องกฎไตรลักษณ์และ ชันซ์ ๕ ที่ อันธวัณในตอน ที่ พระราหุลอายุ ๒๐ ปี เป็นภิกษุยังไม่มีพรรษา แล้ว พระราหุล เถระก็บรรลพพระอรหัตพร้อมทั้งเทวดาแสนพันโกฏิ เทวดาที่เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีนับไม่ถ้วนพระราหุลนอกจากจะได้รับพื้นฐานความรู้และการปฏิบัติจากพระ สารีบุตรผู้เป็นพระอุปัชฌาย์แล้ว ยังได้รับโอวาทจากพระบรมศาสดาตลอดเวลาอีกด้วยจากการศึกษาประวัติพระราหุลได้พบว่าพระบรมศาสดาทรงสนพระทัยต่อพัฒนาการของพระราหุลอยู่ตลอดเวลา และทรงสั่งสอนแนะนำอยู่เป็นเวลาหลายปีจนกระทั่งพระราหุลได้สำเร็จพระอรหัตผลพระราหุลเป็นผู้ที่ใครต่อการศึกษาพากันนับตั้งแต่วันที่บวช ท่านจะลุกขึ้นแต่เช้าตรู่กอบทรายมาเติมกำมือแล้วตั้งจิตปรารถนาขอให้ได้รับคำแนะนำพร่ำสอนมากเท่าจำนวนเมล็ดทรายจากพระพุทธเจ้าและจากพระอุปัชฌาย์อาจารย์ ก่อนบรรลพอรหัตผล เมื่อยังเป็นเด็กชอบพูดเล่น พระพุทธองค์จึงทรงสอนท่านให้สำรวมในการพูดการที่พระราหุลเป็นผู้ว่าง่ายหรือมีความอ่อนน้อมถ่อมตนตามคุณลักษณะที่ก่อให้เกิดศรัทธาในหมู่พุทธบริษัท กลายเป็นที่โจษขานยอมรับกันหมู่ในหมู่ภิกษุสงฆ์การปรินิพพานของพระราหุลเถระปรากฏในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินี มีคำบรรยายเพียงสั้น ๆ ว่าท่านไปดับขันธนิพพานในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พุทธวิธีการสอนพระราหุลแบ่งได้ดังนี้คือ

๑. การสอนแบบอุปมาอุปไมย พระบรมศาสดาทรงสอนราหุลสามเณรให้เว้นจากการพูดเท็จ ทั้ง ๆ ที่รู้ ซึ่งเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งของสมณธรรม โดยทรงเปรียบเทียบกับน้ำและภาชนะที่ใส่น้ำ หากรักษาศีลข้อนี้ไม่ได้ สมณธรรมข้ออื่นก็รักษาได้ยาก และทรงเปรียบกับช้างต้นว่า หากไม่รักษางวงเสียแล้ว ก็ย่อมไม่รักษาชีวิต ตอนท้ายของพระสูตร ทรงสอนราหุลสามเณรให้พิจารณาทั้งทางกาย วาจา และใจ ก่อนทำ กำลังทำ และหลังทำแล้ว หากเป็นอกุศลกรรมก็เว้น เปิดเผย และสังวร หากเป็นกุศลกรรมก็ควรทำและมีปิติปราโมทย์อันเป็นบาทของสมาธิต่อไปเรื่องการไม่พูดเท็จ ก็เป็น การพัฒนาอินทรีย์ที่เรียกว่า ปัญญาอินทรีย์ควบคู่ไปกับการพัฒนาสติ เมื่อเว้นการพูดคำไม่จริงได้เด็ดขาด

โดยที่สติสมบูรณ์ขึ้น ปัญญา ก็จะเกิดขึ้นด้วยว่าจะพูดอย่างไร จึงจะเป็นการไม่พูดคำเท็จ และคำพูดนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง พระองค์ทรงใช้อุปกรณ์การสอน คือน้ำและภาชนะที่พระองค์ใช้ล้างพระบาท พระองค์ทรงแสดงเป็นชั้นๆ เพื่อให้เด็กอายุ ๗ ขวบเข้าใจง่ายๆ ในการให้เห็นโทษของการพูดมุสาสิ่งเปรียบเทียบที่เป็นนามธรรม พระองค์ก็ทรงใช้สิ่งที่พระราหุลท่านเคยเห็นเคยสัมผัสมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็ช้างต้นหรือแว่นตา ทำให้พระราหุลนึกตามได้ถูกต้องและเห็นภาพที่พระองค์อธิบายอย่างแจ่มชัด เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน และสามารถนำสู่การปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง พระพุทธองค์ทรงใช้อุปกรณ์การสอนที่ง่าย ๆ และสิ่งที่เด็กอายุ ๗ ขวบ เห็นอยู่จนชินตามาเป็นตัวสร้างแรงจูงใจพระราหุล และทรงเปรียบเทียบประทับและต้นไม้ในการสอนพระราหุลอีกด้วย

๒. การสอนแบบโยนิโสมนสิการ วิธีการนี้พระพุทธองค์จะชี้ให้พระราหุลเถระ รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างเป็นระบบ รู้จักวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ หรือเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น ทำให้พระราหุลเถระเกิดปัญญาในการคิดวิเคราะห์

๓. การสอนตามหลักไตรสิกขา พระพุทธองค์ทรงชี้้นำในการปฏิบัติและเปิดโอกาสให้พระราหุลได้ปฏิบัติ แล้วพิจารณาผลการปฏิบัตินั้นให้เห็นประโยชน์ คุณโทษ ตามความเป็นจริงด้วยตนเอง แล้วนำความรู้้นั้นมาเป็นหลักในการปฏิบัติอย่างจริงจัง

๔. การสอนแบบอานาปานสติ พระพุทธเจ้าจะทรงชี้้นำและให้พระราหุลเถระใช้สติกำหนดพิจารณาอารมณ์ที่เป็นปรมาตถ์คือกำหนดรูปรูปนามเป็นอารมณ์ ได้แก่ กำหนดเบญจขันธ์ หรือปรมาตถธรรมเป็นอารมณ์รูปนามนั้นคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เมื่อปฏิบัติถูกต้องได้เต็มที่แล้ว ผลที่จะได้รับก็คือจะได้รับการตรัสธรรมคือ อริยมรรคญาณ อริยผลญาณ และพระนิพพาน

จะเห็นได้ว่าพระราหุลเถระบรรลุธรรมด้วยการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าตามลำดับ มีครั้งสำคัญ ๆ เช่น เมื่ออายุ ๑๕ ปี ตรัสสอนเรื่องการสำรวจกาย วาจา และใจ เพื่อให้พื้นฐานของการทำกรรมดีทุกอย่างเมื่ออายุ ๑๘ ปี ตรัสสอนเรื่องกฎไตรลักษณ์ เพื่อให้รู้เท่าถึงกฎธรรมชาติที่ว่าทุกสิ่งมีเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง เมื่ออายุ ๒๐ ปี เมื่อพระองค์พิจารณาเห็นว่าปัญญาของพระราหุลเถระแก่กล้าแล้วจึงตรัสให้เร่งทำที่สุดแห่งทุกขให้ได้ จนบรรลุพระอรหัตตผลในพรรษาแรกของการเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา หลังจากนั้นท่านได้บำเพ็ญประโยชน์ให้พระพุทธศาสนาเป็นอันมาก

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะที่ได้การศึกษาวิเคราะห์

พุทธวิธีการสอนพระราหุลเถระ เป็นวิธีการที่มีความสำคัญควรนำพุทธวิธีการสอนพระราหุลเถระ ไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในยุคปัจจุบันอย่างเป็นระบบ

๒. ข้อเสนอแนะในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

๑) ควรศึกษาการนำพุทธวิธีการสอนพระราหุลมาทดลองใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัยของผู้เรียน ว่ามีผลต่อพฤติกรรมการเรียนรู้ของนักเรียนหรือไม่

๒) ควรศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากพุทธวิธีการสอนกับการประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

๓) ควรศึกษาวิเคราะห์ลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวจิต ๖ ตามคัมภีร์
พระพุทธศาสนา

๔) ควรศึกษาลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวพุทธวิธีการสอนพระราहुล
เถระเพื่อการประยุกต์ใช้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กรมการศาสนา. จริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุม
สหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๕.

กรมวิชาการ. คู่มือหลักสูตรปฐมวัย พุทธศักราช ๒๕๔๖ (สำหรับเด็กอายุ ๓-๕ ปี).

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗.

จำเนียร ทรงฤกษ์. ชีวประวัติพุทธสาวก : ประวัติพระอัครมุนีมหาเถระเมื่อครั้งพุทธกาล เล่ม ๒.

ม.ป.ท. ม.ป.ป.

ชาญ สุวรรณวิทย์. พลตรี นายแพทย์. พระพุทธโอวาทแก่ราหุล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

ทิศนา แชนนีและคณะ. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียน: การศึกษาพหุกรณี.

กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ดวงเดือน จันทร์เจริญ. ศีลศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนัก พิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

บรรจบ บรรณรุจิ. อสติมหาสาวก, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ประสาร ทองภักดี. กลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์. ศีลศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๒
ระบบการเรียนการสอน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

๒๕๒๖.

ประสาร ทองภักดี. กลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์.ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๒
กระบวนการเรียนการสอน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ, ๒๕๒๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก,
๒๕๔๔.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

_____. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาประมวล ฐานาทโต, ดร. นิพพานรอบปฐมทัศน์, ขอนแก่น : หจก.ขอนแก่นการพิมพ์,
๒๕๕๖.

พระมหาแหวนทอง ปุณฺณาคโม. วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระ
วินัย. กรุงเทพมหานคร: สภามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____. พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๔

_____. พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตฺโต). การพัฒนาตน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้น
ติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐.

_____. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๒๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. วิสุทธิมรรคแปดภาค ๑ ตอน ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ยนต์จิต ชุ่มจิต. ความเป็นครู. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง, ๒๕๕๓.

วรวิทย์ วศินสรากร. การศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร: พัฒนาคุณภาพวิชาการ, ๒๕๔๖.

วศิน อินทสระ. ความทุกข์และการดับทุกข์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เรือนธรรม. ม.ป.ป.

ศิริบุรณ์ สายโกมุท. จิตวิทยาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
๒๕๔๒.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. สามเณรเหล่ากอแห่งสมณะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สนธิวรรณ อินทลธิบ. อภิธานศัพท์จิตรกรรมไทยเนื่องในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

- สุเมธ อมรวิวัฒน์. **พุทธวิธีสอน**. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการพระพุทธศาสนากับการศึกษาในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๓.
- สุเมธ อมรวิวัฒน์. **การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๑.
- โสรัช โปธิแก้ว. **แนวคิดจิตวิทยาการศึกษา และทัศนะจากประสบการณ์**, กรุงเทพมหานคร : สำนักงานจิตวิทยาและพัฒนา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- สุเมธ อมรวิวัฒน์. **พุทธวิธีสอน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการพระพุทธศาสนา กับการศึกษาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๓.
- แสง จันทร์งาม. **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๖.
- สุรีย์ มีผลกิจ และคณะ, **พระพุทธกิจ ๔๕ พรรษา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมพิวเตอร์จำกัด, ๒๕๔๓.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

- ชูชาติ ชัยศรี และคณะ, “รูปแบบกระบวนการเรียนรู้ตามแนววิถีพุทธ เพื่อพัฒนาคุณธรรมนักเรียน โรงเรียนบ้านสัมมะเค็ดสันชีเหล็กหัวฝายพัฒนา ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย”. **รายงานวิจัย**. เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, ๒๕๔๘.
- ดรรรัตน์ อุทัยพยัคฆ์. “การพัฒนา รูปแบบการเรียนการสอนแบบพุทธวิธีเพื่อเสริมสร้างพฤติกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเด็กปฐมวัย”. **ปริญญาานิพนธ์การศึกษาดุขุมิบัณฑิต**. สาขาวิชาการศึกษาศษุมิวัย. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘.
- นงพรรณ ไชยประเสริฐ และคณะ, “รูปแบบการเรียนรู้วัฒนธรรมวิถีพุทธ เพื่อการพัฒนานักเรียนโรงเรียนบ้านดงป่าसान ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย”, **รายงานวิจัย**. เชียงใหม่ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, ๒๕๔๘.
- พระมหาวิ มหาปญญ. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปทัฏฐกถา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระมหาบูรณะ ชาตเมธ. “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สี่) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต”

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาทวีป กตปุณฺโญ (หนูด้วง). “ศึกษาวิเคราะห์งานปลูกฝังจริยธรรมของปัญญาชนทมิฬ
ที่เกี่ยวกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.**
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.

พระมหานิพนธ์ ฐิตวีรคุณ. “สมาธิตามหลักพุทธศาสนากับความฉลาดทางอารมณ์ของเยาวชน
กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต.** สาขาวิชาพุทธศาสน
ศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

พระมหานิพนธ์ มหาอมรรุขิโต (แสงแก้ว). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวทางการปฏิบัติกรรมฐานของ
หลวงพ่อเทียน จิตตสุโภ และพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต.**
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาบูรณะ ชาดเมโธ. “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สี) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๓.

พระมหานิพนธ์ ฐิตวีรคุณ. “สมาธิตามหลักพุทธศาสนากับความฉลาดทางอารมณ์ของเยาวชน
กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

พระมหาโยธิน ปัดชาสี. “สาวกนิพพาน : การตรวจชำระ ลักษณะภาษา และการประพันธ์”.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. คณะอักษรศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระประสิทธิ์ สิริธโร และคณะ. “รูปแบบการเรียนการสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ที่ สอดคล้องกับ
เครือข่ายโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ในจังหวัดเชียงใหม่”. **รายงานวิจัย.** เชียงใหม่ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค, ๒๕๔๘.

วีระ สิริเสรีภาพ. “รูปแบบการจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถิปุทธ กรณีศึกษา โรงเรียนสวนเด็ก
สันกำแพง สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเชียงใหม่ เขต ๑”. **รายงานวิจัย.**
เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕๕๒.

สุภัทร บริบูรณ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

สุรพงษ์ ลือทองจักร. “จริยธรรมและศักยภาพของการปฏิบัติจริยธรรมในเยาวชน”. **รายงานวิจัย.**
อุดรธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, ๒๕๒๖.

(๓) วารสาร:

ประเวศ วะสี. วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑ สู่ภพภูมิใหม่แห่งการพัฒนา. วารสารหมออนามัย. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๔ มกราคม- กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

วศิน อินทสระ. ไตรลักษณ์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.jozh.net/index.php?mo=3&art=246056>. [๑ ตุลาคม ๒๕๕๖].

www.th.answers.yahoo.com/question/index, [๑ ตุลาคม ๒๕๕๖].

๒. ภาษาอังกฤษ

Shunal Shapiro, et al..Effects of Mindfulness - Based Stress Reduction on Medical and Pre-

Medical. Students J. of Beha, 1998.

ประวัติผู้วิจัย

นามปัจจุบัน	พระครูสิริปัญญาภรณ์ (สุธีร์ วิสุทโธ)
นามเดิม	สุธีร์ ตันโห
วันเดือนปีเกิด	๒๖ มกราคม ๒๕๑๕
ผู้ให้กำเนิด	นายจร - นางทองสุข ตันโห
ภูมิลำเนาเดิม	๖ หมู่ที่ ๑๔ ตำบลเวียงสะอาด อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
วิทยฐานะ	พ.ศ. ๒๕๓๐ สอบได้นักธรรมชั้นเอก สำนักศาสนศึกษาวัดหัวดงนาค่าย คณะ จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. ๒๕๓๘ สอบได้เปรียญธรรม ๔ ประโยค สำนักศาสนศึกษาวัดหัวดงนาค่าย คณะจังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. ๒๕๔๖ สำเร็จการศึกษาปริญญาตรี สาขาศึกษาศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช พ.ศ. ๒๕๔๘ สำเร็จการศึกษาปริญญาโท สาขาจิตวิทยาการศึกษา มหาวิทยาลัย มหาสารคาม
บรรพชา	๑๗ เดือน มิถุนายน ๒๕๒๖ ณ วัดหัวดงนาค่าย พระอุปัชฌาย์ พระครูมงคลธรรมคุณ วัดหัวดงนาค่าย
อุปสมบท	๗ เดือน กรกฎาคม ๒๕๓๕ ณ วัดหัวดงนาค่าย พระอุปัชฌาย์ พระครูมงคลธรรมคุณ วัดหัวดงนาค่าย
หน้าที่ปัจจุบัน	- เจ้าคณะตำบลเวียงสะอาด อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม - ผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดหัวดงนาค่าย - อาจารย์สอนพิเศษ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด
ที่อยู่ปัจจุบัน	วัดหนองยาง บ้านเลขที่ ๖ หมู่ที่ ๑๔ ตำบลเวียงสะอาด อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม